

KAIP MIESTELIS VIRTO MIESTU: KARČEMŲ PLĖTRA TILŽĖJE 1514–1552 METAIS

Dainius Elertas

ABSTRACT

The paper analyses the relationship between the growth of the transit infrastructure and the developments in Tilsit in the period 1514 to 1552. The place of Tilsit in the competition between the merchants of Gdansk, Königsberg and Kaunas for the transit of goods by the River Neman is discussed. The paper reveals how, due to the geo-political circumstances, Königsberg managed to establish itself and to subordinate Tilsit to its trading system. It examines how and why Tilsit turned from being an outer castle settlement (*Flecken*) to the first town established in the Duchy of Prussia. The dynamics of the growth of the number of inns in Tilsit, their ownership, and the official and family relationships of the owners are examined, as is the weight and the role of innkeepers in the process of Tilsit turning into a town.

KEY WORDS: Prussia, Tilsit, the River Neman, inns, transit, settlement.

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamos sąsajos tarp tranzito infrastruktūros augimo ir Tilžės kaitos 1514–1552 m. Aptariama Tilžės vieta Gdansko, Karaliaučiaus, Kauno pirklijos konkurencinėje kovoje dėl prekių tranzito Nemunu. Atskleidžiama, kaip, naudojantis geopolitinėmis aplinkybėmis, Karaliaučiu pavyko įsitvirtinti ir pajungti Tilžę savo prekybos sistemai. Aiškinamasi, kodėl ir kaip Tilžė iš priešpilio gyvenvietės (*Flecken*) tapo pirmuoju Prūsijos kunigaikščio įkurtu miestu. Nagrinėjama Tilžės karčemų skaičiaus augimo dinamika, priklausomybė, jų savininkų tarnybiniai ir giminystės ryšiai. Atskleidžiama karčemų savininkų reikšmė ir vaidmuo Tilžei tampant miestu.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsija, Tilžė, Nemunas, karčema, tranzitas, miestelis.

Dainius Elertas, mgr., junior research fellow, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. Email: elertas@gmail.com.

XVI a. pirmojoje pusėje vietovė su pagalbine Tilžės pilimi prie Nemuno patyrė dvi reikšmingas transformacijas*. Čia įsteigta karčema ir greta kūrėsi miestas – *Flecken*. Per 30 metų miestas tapo pirmuoju pasaulietinėje Prūsijos kunigaikštystėje įsteigtu miestu. Abu virsmus įtvirtino valdovo sprendimai. Abiejų transformacijų procesą veikė tranzito tarp Karališųjų Prūsų – Prūsijos – LDK – Livonijos infrastruktūros raida. Tilžės karčemos – svarbi jos dalis. Jų laikytojai buvo aktyviausi Tilžės miestelio transformacijos į miestą dalyviai. Šio sluoksnio atstovai formavo bendruomenės elitą, iš kurio rinkti vietos teismo, savivaldos pareigūnai. Straipsnyje siekiama atskleisti sąsajas tarp tranzito infrastruktūros augimo ir Tilžės raidos 1514–1552 m. Taip pat aptarti miestelio elitui priskirtinos karčemų laikytojų grupės nuosavybės, giminystės, pareigybių dinamiką šiuo laikotarpiu. Tyrime taikyta lokalsios istorijos, mikroistorijos, prozopografijos metodų dermė.

Šis Tilžės istorijos laikotarpis istoriografijoje iki šiol plačiau neaptartas. Tilžės istorijos temomis rašiusieji, pradėdant justicijos aktuarijumi (teismo sekretoriumi) E. C. Thieliu¹ bei Friedrichu Schneideriu² ir baigiant Jenny Kopp³, Herbertu Kirrinu⁴, Kurtu Kuberzigu⁵, Elly Nadolny⁶, koncentravosi į patį miesto steigimo aktą. Apie Tilžę rašyta konstatuojant pavienius faktus ar interpretuojant miesto steigimo dokumentą. Išimtimi laikytini Waldemaro Thalmanno⁷, Horsto Kenkelio⁸ darbai, kurie grindžiami ir kitais istoriniais šaltiniais. Iki šiol neprarado vertės Kurto Forstreuterio⁹, Hanso ir Gertrudos Mortensenų¹⁰, Zenono Ivinskio¹¹ prekių gabenimo vandens ir sausumos keliais XV–XVI a. tyrimai. Detalesnį infrastruktūros raidos vaizdą Nemuno

* Tyrimas atliktas vykdant Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute įgyvendinamą projektą „Vertybių transformacijos Baltijos regiono rytinėje pakrantėje brandžiaisiais viduriniais ir ankstyvaisiais naujaisiais amžiais“, finansuojamą Europos socialinio fondo Žmoniškųjų išteklių plėtros veiksmų programos lėšomis, kurias administruoja Lietuvos mokslo taryba (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-084).

¹ THIEL, E. C. *Statistisch-topographische Beschreibung der Stadt Tilse*. Königsberg, 1804.

² SCHNEIDER, F. *Tilsit von der Gründung der Schalauenburg bis zum Jahre 1813*. Tilsit, 1852.

³ KOPP, J. *Geschichte des Landkreises Tilsit*. Tilsit, 1918.

⁴ KIRRNIS, H. *Tilsit die Grenzstadt im Deutschen Osten*. Tilsit, 1935.

⁵ KUBERZIG, K. *Die Kleine Chronik der Stadt Tilsit*. Tilsit, 1938.

⁶ NADOLNY, E. Aus der Geschichte der Stadt. In *Tilsit-Ragnit. Stadt und Landkreis. Ein ostpreussisches Heimatbuch*. Zgšt. und erarb. von F. BRIX. Würzburg, 1971, S. 82-97.

⁷ THALMANN, W. *Geschichte der Fleischer-Innung zu Tilsit*. Tilsit, 1924; THALMANN, W. *Der Tilsiter Klosters-turm: Erzählung aus dem 16. Jahrhundert*. Tilsit, 1924; THALMANN, W. *Wie entstand Tilsit? Entstehung der Markflecken und Entwicklung zur Stadt: besonders in wirtschaftlicher und stadtebaulicher Hinsicht*. Tilsit, 1925; THALMANN, W. *Zeugen aus der Ordenszeit in Tilsit*. Tilsit, 1925; THALMANN, W. *Geschichte der Schneider-Innung zu Tilsit*. Tilsit, 1926; THALMANN, W. *Stadtgeschichte Tilsits*. Tilsit, 1938.

⁸ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch der Stadt Tilsit 1552–1944* (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 10). Köln, Berlin, 1972; KENKEL, H. *Rat und Gericht der Stadt Tilsit*. Hamburg, 1974.

⁹ FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg, 1931.

¹⁰ Tarp kapitalinių H. ir G. Mortensenų darbų išskirtume su Reinhardu Wenskumi parengtą 15 aplankų atlasą su plačiais komentarais: *Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*. Hrsg. von H. MORTENSEN, G. MORTENSEN, R. WENSKUS. Wiesbaden, 1968–1989.

¹¹ IVINSKIS, Z. *Lietuvos prekyba su Prūsais iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas, 1934.

deltos šiaurinėje dalyje pateikia Arthuro Bittenso ir Johannes Sembritzkio darbas¹². Svarbios Stepheno Rowello¹³ ir Stuardo Jenkso, Dieterio Heckmanno ir kt.¹⁴ parengtos XV–XVI a. Vokiečių ordino šaltinių publikacijos. Kauno vaidmenį LDK ir Prūsijos prekybos sistemoje pastarojo miesto istorijoje aptarė Zigmantas Kiaupa¹⁵. XVI a. pirmosios pusės Tilžės ir visos Prūsijos ekonominio, demografinio, socialinio gyvenimo procesams pažinti svarbi Hanso Heinzo Diehlmanno paskelbti turkų mokesčių sąrašai¹⁶.

Karo nuojautai blėstant

Tilžės pilis (*Burg Tilsit* arba *Tylsat*) pastatyta 1404–1409 m. ryčiau Tilželės upės Nemuno kairiajame krante. Jos įkūrimu buvo sprendžiami Ragainės komtūrijos kariniai ir ūkiniai administravimo klausimai. Čia rezidavo tiesiogiai komtūriui pavaldus pflėgeris¹⁷. Tilžė užsimezgė kaip Vokiečių ordino pilį aptarnavusi gyvenvietė – įtvirtintas papilys. Manoma, kad įtvirtintą papilio gyvenvietę (*Hakelwerk*) supo nedidelis pylimas su aštriakuolių tvora. 1411 m. pilis su papiliu buvo sunaikinta. Apie jos gyventojus žinoma nedaug. Dauguma jų buvo skalviai ir prūsai. Tarp jų galėjo pasitaikyti vienas kitas lietuvis. Tokią prielaidą sustiprina čia gyvenęs *Paul Lytthow*. 1412 m. sugriautos pilies vietoje pastatyta nauja¹⁸. Greta vėl kūrėsi pilį aptarnavę pavaldiniai. 1445 m. rugpjūčio 18 d. Ragainės komtūras raštu pranešė Ordino didžiajam magistrui apie pašiūrės (*bawde*) prie Tilžės (*Tylsadt*) statybai reikalingus žmones, statybos meistrą, vežimus ir padargus. Prašė atsiųsti pašiūrių ir statybų meistrų¹⁹. 1453 m. birželio 22 d. Ragainės komtūras Helfrichas von Selboldas pranešė Ordino didžiajam magistrui apie laisvųjų valstiečių iš Laukiško ir Labguvos išsisukinėjimą valyti kelią iš Ragainės į Laukišką per griaudą (*Grauden*), t. y. medžių užtvarą, taip pat taisyti dambą ir statyti papilį Tilžėje bei Klaipėdoje²⁰.

¹² SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. *Šilokarčemos apskrities istorija*. Šilutė, 2008.

¹³ ROWELL, S. C. Smulkios žinios iš penkiolikto amžiaus Klaipėdos (apie 1400–1525 m.). In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. V. VAIVADA, D. ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 47–69.

¹⁴ Jürgeno Sarnowskio vadovaujamos tyrėjų grupės projekto sukurtoje virtualioje erdvėje pateiktas Vokiečių ordino dokumentų aprašymas ir publikuota dalis tekstų: *Das virtuelle Preußische Urkundenbuch: Regesten und Texte zur Geschichte Preußens und des Deutschen Ordens*. Hrsg. von J. SARNOWSKY (toliau *PrUB*) [interaktyvus]: <<http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/orden.html>> [žiūrėta 2014-09-18].

¹⁵ KIAUPA, Z. *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*. Vilnius, 2010.

¹⁶ DIEHLMANN, H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540*. Bd. 2: *Memel – Tilsit*. Hamburg, 2006.

¹⁷ БАХТИН, А. *Замки и укрепления Немецкого ордена в северной части Восточной Пруссии*: Справочник. Калининград, 2005, с. 180–181.

¹⁸ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 12.

¹⁹ *PrUB*, JH I 8864 – 1445 VIII 18. Labiau.

²⁰ *PrUB*, DH 444, A = *GStA PK*, XX. *HA Hist. StA Königsberg*, OBA, Nr. 12139. Paskelbė D. Heckmannas.

Po 1466 m. Torunės taikos nusistovėjęs gyvenimo ritmas keitė Ragainės ir Tilžės galimybes. Tačiau karo nuojauta neapleido iki pat sekuliarizacijos: nerimastingai stebėta padėtis, rinkta informacija, rengtasi karo veiksams. Tai atskleidžia paskutinio Tilžės kašteliono (*Kastellalter, Castelladt*), unterkompano, pflėgerio (1514–1523 m.) Eberhar-to von Freybergo korespondencija. Tilžė minima kaip pasiuntinybių į Livoniją ir Mas-kvą apsistojimo bei pasienio nesutarimų Katyčiuose stebėjimo vieta. Įtampa greitai sustiprėdavo ir lėtai atlėgdavo. 1514 m. lapkričio 6 d. Ragainės komtūras pranešė Ordino didžiajam magistrui apie plėšikavimus pasienyje²¹. 1515 m. liepos 6 d. Paulas Milischas iš Tilžės rašė Ordino didžiajam magistrui apie pasienio nesutarimus su žemaičiais, šarvuotės ir ginkluotės trūkumą, čia dislokuotų 33 landsknechtų poreikius ir aukso padirbinius²². 1516 m. gegužės 31 d. Vilniuje rašytame laiške Tilžės pflėgeriui pasienio nesutarimais Katyčiuose (*Katiuken, Coadjuten*) skundėsi Žemaitijos seniūnas Stanislovas Kęsgaila²³. Tų pačių metų birželio 1 d. Lenkijos karalius rašė Ordino didžiajam magistrui, kad Ragainės ir Tilžės valdytojai atsisakytų savo teisių²⁴. Birželio 8 d. Tilžės kaštelionas pflėgeris Bernhartas ir Ragainės pilies sandėlininkas (*Kellermeister*) Sittichas von Buchenau pranešė apie totorių būrio pasirodymą pasienyje ties Ragaine ir aptarė gynimosi priemones²⁵. Kitą dieną Tilžės kaštelionas pflėgeris Bernhartas rašė, kad pasienyje sutelkti totoriai ir žemaičiai. Sklandė gandai apie karo pradžią²⁶. Įtampa atlėgo pamažu. 1516 m. birželio 18 d. Bernhartas pranešė Ordino didžiajam magistrui apie pasienio su Žemaitija gyventojų apklausą. Minėjo priešininkų telkimąsi ties sie-na²⁷. Rugsėjo 2 d. Bernharto laiške Ordino didžiajam magistrui rašoma apie medaus rinkimą ir žemaičių kišimąsi Katyčiuose²⁸. 1517 m. balandžio 11 d. apie susidūrimą su lietuviais iš Tilžės siųstame laiške Ragainės komtūrai Melchiorui von Petschenui rašė Thewesas Maraunas²⁹. Po kelių savaičių, balandžio 23 d., Ragainės komtūras pranešė Tilžės kaštelionui pflėgeriui Eberthui von Freibergui apie sienos su Žemaitija tikslinimą, gandus Vilniuje, statybos darbus Balgoje³⁰. Gegužės 22 d. dėl ginčijamų Katyčių rašė Žemaitijos seniūnas S. Kęsgaila laiške Tilžės kaštelionui pflėgeriui³¹. Po dviejų dienų šio laiško nuorašas buvo nusiųstas sekretoriui Christofui Gattenhoferiui³². Spalio 8 d. Tilžės kaštelionas pflėgeris rašė Ordino didžiajam magistrui vėl minėjo Žemaitijos seniūno pretenzijas į Katyčių kaimą³³. Netrukus susirašinėjime vėl suskambo karo nuo-

²¹ PrUB, JH I, 3 20254 – 1514 XI 6. Ragnit.

²² PrUB, JH I, 3 20533 – 1515 VII 6. Tilsit.

²³ PrUB, JH I, 3 20878 – 1514 V 31. Wilna.

²⁴ PrUB, JH I, 3 20881 – 1514 VI 1. Wilna.

²⁵ PrUB, JH I, 3 20884 – 1516 VI 8. Tilsit.

²⁶ PrUB, JH I, 3 20887 – 1516 VI 9. Tilsit.

²⁷ PrUB, JH I, 3 20895 – 1516 VI 18. o.O.

²⁸ PrUB, JH I, 3 21013 – 1516 IX 2. o.O.

²⁹ PrUB, JH I, 3 21315 – 1517 IV 11. Tilsit.

³⁰ PrUB, JH I, 3 21324 – 1517 IV 23. Ragnit.

³¹ PrUB, JH I, 3 21357 – 1517 V 22. Crozen.

³² PrUB, JH I, 3 21362 – 1517 V 24. Tilsit.

³³ PrUB, JH I, 3 21554 – 1517 X 8. o. O.

jautos gaidelės. 1518 m. sausio 2 d. Tilžės kompanas Georgas von Elkershausenas laiške Ordino didžiajam magistrui aprašė žemaičių klastas Katyčiuose³⁴. 1520 m. birželio 2 d. Klaipėdos komtūras laiške Chr. Gattenhoferiui pranešė apie lietuvių ketinimus apsiausti Tilžę³⁵. 1520 m. rugsėjo 8 d. Tilžės kompanas Bernhartas Schlichteris parašė Ordino didžiajam magistrui dėl atvykėlių iš Žemaitijos ir Katyčių³⁶. 1523 m. kovo 23 d. Ordino didžiojo magistro laiške Sembos vyskupui Georgui von Polenzui nurodoma sustiprinti pasienio pilis dėl galimo lenkų puldinėjimo mirus Lenkijos karaliui. Prieš prašoma perspėti ir poną Eberhartą von Freybergą³⁷. Tačiau, be pavienių pasienio susidūrimų, iki realių karo veiksmų Ragainės komtūrijos pasienio ruože 1500–1525 m. neprieita. XVI–XVII a. LDK istoriografijoje priešprieša Žemaitijos ir Ordino pasienyje ties Ragaine tapoma dramatiškesnėmis spalvomis nei Ragainės, Tilžės ar Karaliaučiaus pareigūnų korespondencijoje³⁸.

102

Karinėms funkcijoms traukiantis, stiprėjo tranzito, komunikacijos, prekybos svarba. Ją lydėjo prekybos centrų įtakų persiskirstymas. Gdanskiečių kuruojamą Hanzos kontorą Kaune sunaikino stiprėjanti Kauno miesto pirklija. LDK miesto prie Nemuno pirkliai nuo svetimųjų gynėsi didžiojo kunigaikščio Kazimiero laikais įvesdami sankrovos teisę – ypač druskai. Toji teisė buvo reikšminga iki Žygimanto Senojo laikų³⁹. Be kauniečių pirklių tarpininkavimo Hanzos kontoros pirkliams 1492 m. rugsėjį buvo uždrausta kažką pirkti Kauno rinkose⁴⁰. Nors kontoros pirkliams vis pavykdavo neilgam atšaukti suvaržymus, stiprėjanti Kauno bendruomenė pasiekė savo. 1512 m. LDK muitininku tapo žydas Abraomas Jesofovičius, kuris pritarė Kauno tarybos iniciuotiems kontoros suvaržymams. Jis uždėjo multus ir uždraudė kontoros pirkliams prekiauti su ūkininkais, svečiais, darytis midų⁴¹. 1514 m. už 10 tūkst. auksinių paskolą valdovui Abraomas Jesofovičius gavo kaip užstatą Kauno pilį su Rumšiškių dvaru. Jis ėmė tituluotis Kauno seniūnu ir spaudė kontorą iki pat mirties – 1519 m.⁴² 1532 m. parašytas paskutinis Hanzos kontoros Kaune laiškas Gdanskui. Jį pasirašė nebe vadovai (*Altersleute, Oldermann*), o gizeliai (*Kaufgessellen*)⁴³.

Gdansko jūros prekybos monopolį bandė įveikti ir stiprėjantis Karaliaučius. 1394 m. Torunės sankrovos teisės pavyzdžiu jis pradėjo vykdyti savavališką medienos, pelelių, deguto, medaus, dervos rūšiavimą ir perėmimą⁴⁴. Formaliai brokavimas reiškė

³⁴ PrUB, JH I, 3 21707 – 1518 I 2. Tilsit.

³⁵ PrUB, JH I, 3 23787 – 1520 VI 2. Memel.

³⁶ PrUB, JH I, 3 24134 – 1520 IX 8. Tilsit.

³⁷ PrUB, DH 348 – 1523 III 23. Nürnberg; A = *Geheimes Staatsarchiv PK, XX. HA Hist. StA Königsberg, OBA Nr. 26007*. Paskelbė D. Heckmannas.

³⁸ P vz., veikale: VIJŪKAS-KOJELAVIČIUS, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 1989, p. 642–643, 646.

³⁹ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 77.

⁴⁰ Ibid., p. 101.

⁴¹ Ibid., p. 113.

⁴² KIAUPA, Z. Op. cit., p. 112.

⁴³ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 76.

⁴⁴ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 38.

rūšiavimą pagal kokybę ir tinkamumo prekybai nustatymą. Prisiekę brokuotojai (*Braker*) privalėjo netinkamas prekes išimti ir sudeginti, o prekes su menkais trūkumais leisti parduoti, tik smarkiai sumažinus kainą. Taip prekyboje su LDK siekta užsitikrinti konkurencinį pranašumą ir tarpininkavimo funkcijos monopolį⁴⁵. Karaliaučiaus pirklijos poziciją stiprino Karališkųjų Prūsų uostamiesčių (Gdansko, Torunės, Elbingo) priešiškas Vokiečių ordinui XV a. karų metu⁴⁶. Per Vokiečių ordino valdomą Prūsiją gabenantys prekes „svetimi“ pirkliai rinko Lenkijos karalystei naudingą informaciją ir skleidė savo įtaką. Jų veikla padėjo augti priešininkės – Lenkijos karalystės – ekonominiam ir kariniam potencialui. Politinių motyvų nulemtas Karališkųjų Prūsų ekonominių galimybių varžymo siekis sutapo su augančiais Karaliaučiaus norais. 1497–1512 m. Karaliaučius bandė perimti visą prekių srautą iš LDK⁴⁷. Paskutinio karo metu Gdansko suvaržymai Karaliaučiaus sankrovos teisės pagrindu teikė nemažai privalumų Vokiečių ordinui⁴⁸. Šiame kontekste Tilžės miestelio formavimui įtakos turėjo Vokiečių ordino administratorių ekonominis interesas plėtoti tranzitą Nemuno ir sausumos keliais, vietovės potencialas ir vieta Karaliaučiaus pirklijos kuriamoje sistemoje. Detali minėtų klausimų analizė reikalautų atskiro tyrimo. Juos aptarsime tik paminėdami negausios Vokiečių ordino korespondencijos liudijimus.

XV a. 3–4-uoju dešimtmečiais viena Gilijos šaka – Normedija (lot. *Normedia*, vok. *Kuckerneess*, liet. *Kaukė*) – į Rusnę nukrypo didelis vandens kiekis. Gilija tapo seklesnė, o laivyba pasuko vandenines Rusnę⁴⁹. Iš Rusnės į Kuršių marias įplaukiama įlanka, buvusia piečiau Ventės rago. Tai net tris kartus ilgino kelią Deimės žiočių link pavojingais marių vandenimis⁵⁰. Išaugusia laivyba pasinaudojo Vokiečių ordino administratorius. 1448 m. su jo žinia jau veikė Rusnės karčema⁵¹. 1472 m. Ordino ir Kauno kontoros sutarimu, Nemuno žiotims sutvarkyti Ordino didžiajam magistrui išmokėta 400 markių. Raginės komtūras įpareigotas nuo kiekvieno praplaukiančio laivo rinkti šliuzo mokestį (*Schleusengeld*). Už jį ketinta įtaisyti vandens aukščius reguliuojančius šliuzus⁵². Mokestis sėkmingai rinktas, bet iki 1498 m. nieko nedaryta⁵³. Laivybos intensyvumas Rusnės šaka paveikė marių pakrantės, tolesnių apylinkių gyvenseną ir sausumos kelių raidą. 1498 m. Klaipėdos komtūras Michaelis von Schwabenas už 120 markių ir kasmetinę 20 markių rentą kunigui Sebastianui Kulmo teise be lažo perleido senojo Thomo karčemą Rusnėje su reikmenimis, naudmenimis, žvejyba vi-

⁴⁵ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 82.

⁴⁶ Karališkųjų Prūsų įsitraukimą į prieš Vokiečių ordiną nukreiptą politiką rodo Gdansko kaperių veikla, kurią atskleidžia, pvz., BISKUP, M. *Gdańska flota kaperska w okresie wojny trzynastoletniej 1454-1466*. Gdańsk, 1953.

⁴⁷ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 39.

⁴⁸ Ibid., S. 39.

⁴⁹ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 116.

⁵⁰ Ibid., p. 117.

⁵¹ SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. Op. cit., p. 14.

⁵² IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 117.

⁵³ Ibid. p. 118.

sais būdais, išskirtine privilegija Rusnėje pardavinėti alų⁵⁴. 1511–1525 m. iš Klaipėdos buvo skundžiamasi žemaičiais, kurie, apeidami nustatytus du kelius į Klaipėdą ir Ragainę, laivais iš Šventosios bei Palangos neleistinai vyksta mariomis į Rusnę, Veiviržą, Svencelę, Ventę, neriją. Čia įsikūrusios karčemos tapo tokių nelegalių sandėrių vietomis⁵⁵. Todėl suteikdami naujas ar patvirtindami senas privilegijas administratoriai stengėsi gauti pelno ir įtvirtinti savo kontrolę. 1511 m. jau veikė karčemos Stankaičiuose prie Veiviržo ir Skaruose (vok. *Skarren*), esančiuose Minijos ir Veiviržo upių santakoje⁵⁶. 1511 m. vasario 22 d. už 8 markių metinį mokestį Klaipėdos komtūras Michaelis von Schwabenas paveldimai Kulmo teise Georgui Talathui išnuomojo karčemą šile (*krugk auß i(r) heidt*) prie Šyšos, naudmenis ir žvejybą mariose žiemos tinklais⁵⁷. 1515 m. tomis pačiomis sąlygomis ją įsigijo Rusnės karčemos laikytojas Georgas Hinckmannas. Šalia karčemos prie Šyšos pradėjo vystytis būsimo šilokarčemos miestelio branduolys. Tais pačiais metais už 6 markių mokestį Klaipėdos komtūras Michaelis von Schwabenas išnuomojo Magdeburgo teise iki tol prie kelio iš Klaipėdos veikusią karčemą Johannui Metrickui. Ji tapo Narkyčių dvaro užmuomazga⁵⁸.

Tilžėnų, žemaičių, kauniečių ryšius mini keli Vokiečių ordino pareigūnų laiškai. 1514 m. lapkričio 6 d. Ragainės komtūras rašė Ordino didžiajam magistrui apie audinių ir medžiagų paruošimą žemaičiams. Taip pat minėjo uždraudimą judėti dykromis⁵⁹. Mėnesio pabaigoje, lapkričio 27 d., Ordino didysis magistras laiške Tilžės pflėgeriui minėjo Tilžėje sulaikytą Hansą Commerau iš Kauno⁶⁰. Gruodžio 3 d. Tilžės kaštelionas plėgeris pranešė Ordino didžiajam magistrui apie šio asmens bylą⁶¹. XV–XVI a. sandūroje kauniečiai ėmė reikalauti iš Vokiečių ordino grąžinti pinigus, skirtus šliuzams įrengti. Netrukus buvo surasta trečia suinteresuotoji pusė – prekybos mediena, grūdais tarpininkas Karaliaučiaus miestietis Hansas Hoppe⁶². 1514 m. sausio 26 d. rašytame laiške Ordino didysis magistras patvirtino H. Hoppe's ir Kauno miesto sutarimą dėl laivybos kelio Rusne iki Kuršių marių įrengimo. Be Dievo malonės, už savo pastangas H. Hoppe nieko neprašė. Įrengimo išlaidas numatyta dengti iš muito. Ordino didysis magistras sutiko tiekti akmenis ir medieną⁶³. 1514 m. lapkričio 27 d. H. Hoppe vėl paminėtas Karaliaučiuje rašytame Ordino didžiojo magistro laiške Tilžės pflėgeriui⁶⁴. Nors darbai nutrūko, bet krovinių srautas upe išliko didelis. Nemuno

⁵⁴ SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. Op. cit., p. 14.

⁵⁵ Visas dokumento tekstas publikuotas: ROWELL, S. C. Op. cit., p. 69.

⁵⁶ SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. Op. cit., p. 16.

⁵⁷ *PrUB*, DH 420 – 1520 II 23, Memel. B = *Geheimes Staatsarchiv PK, XX. HA Hist. StA Königsberg, Ostpr. Fol. 233, S. 702 f.* Paskelbė D. Heckmannas.

⁵⁸ SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. Op. cit., p. 15.

⁵⁹ *PrUB*, JH I,3 20533 – 1515 VII 6, Tilsit.

⁶⁰ *PrUB*, JH I,3 20269 – 1514 XI 27, Königsberg.

⁶¹ *PrUB*, JH I,3 20274 – 1514 XII 3. o. O.

⁶² IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 118.

⁶³ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 10.

⁶⁴ *PrUB*, JH I, 3 20269 – 1514 XI 27, Königsberg.

laivybai svarbios Tilžės ir Labguvos pflėgerijos buvo pavaldžios Ragainės komtūriui. 1516 m. jis perdavė 415 markių sumą, surinktą už pflėgerijose apmokestintas vyresnybės prekes, vašką ir verpalus. Joje rinktas muitas iš praplaukiančių laivų ir sielių⁶⁵.

Labguva įsikūrusi prie Deimės upės. Deime buvo pasiekama Vėluva, Karaliaučius ir Aistmarių uostai. 1395–1406 m. ši upė buvo gilinama⁶⁶. Nuo 1429 m. karštuojų metų laikotarpiu naudoti šliuzai jos vandeniui pakelti. Mokesčiai jiems įrengti ir išlaikyti virto nuolatiniu muitu⁶⁷. Multas rinktas iš praplaukiančių laivų ir sielių. Labguvoje veikė dvi Ordino didžiojo magistro Martino Truchsesso (1477–1489 m.) privileijuotos karčemos. Ji papildė vandens bei sausumos kelių sistemą, jungusią Žiokvitę ir Tepliuvą. Apie 1500 m. Tepliuvoje veikusių trijų šliuzų kontrolierių renkamas mokestis irgi peraugo į muitą. 1511 m. surinkta 325 markės iš 6 šilingų nuo laivo ar sielio ir 3 šilingų nuo valtės⁶⁸. 1396 m. įkurta Žiokvitės karčema aptarnavo keliaujančius iš Livonijos ir į ją ar LDK. Čia kirtosi pro Kuršių neriją ėjęs sausumos ir per marias iš Deimės ėję vandens keliai. Nuo Žiokvitės buvo judama Livonijos link ar iš jos į vidines Prūsijos sritis⁶⁹.

XVI a. 2-ojo dešimtmečio Vokiečių ordino korespondencijoje prekybos kontekste pradedami minėti Tilžės gyventojai. 1516 m. vasario 6 d. Simonas von Drahe Morungene rašytame laiške Ordino didžiajam magistrui mini Moritzo Barscke (tikėtina, kad tai netaisyklingai užrašyta pavardė Perschkau) iš Tilžės bylą prieš Georgą Brauną iš Knypavos dėl medienos prekybos⁷⁰. Dėl jos tų pačių metų kovo 2 d. Ordino didžiajam magistrui rašė ir Ragainės komtūras Melchioras von Petschenas⁷¹. 1517 m. rugsėjo–spalio mėnesiais Ragainės ir Tilžės apylinkės nukentėjo nuo skurdo, ligų ir bado⁷². Tų metų rugsėjo 5 d. Tilžės plėgeris Eberhartas von Freibergas, rašydamas Ordino didžiajam magistrui, užsiminė apie gyvulių ir kumeliukų atsiuntimą⁷³. Turbūt dėl to gruodžio 15 d. Tilžės kompanas Georgas von Elkerhausenas aprašė Tilžės pilies atsargas didžiajam komtūriui Georgui Truchsessui⁷⁴. 1518 m. liepos 29 d. Ragainės komtūras Dieterichas von Bobenhausenas pranešė Ordino didžiajam magistrui apie prekybą mediena. Tarp tuo užsiėmusių asmenų buvo užrašytas Tilžės pflėgeris Eberhartas von Freibergas⁷⁵. Rugpjūčio viduryje jis minimas rašte dėl medienos, skirtos Ordino didžiajam magistrui, plukdymo mariomis ties Labguva⁷⁶.

⁶⁵ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 20.

⁶⁶ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 115.

⁶⁷ Ibid., p. 116.

⁶⁸ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 21.

⁶⁹ Ibid., S. 45.

⁷⁰ *PrUB*, JH I, 3 20747 – 1516 II 4. Mohrunge.

⁷¹ *PrUB*, JH I, 3 20774 – 1516 III 2. o. O.

⁷² *PrUB*, JH I, 3 21554 – 1517 X 8. o. O.

⁷³ *PrUB*, JH I, 3 20515 – 1517 IX 5. Tilsit.

⁷⁴ *PrUB*, JH I, 3 20631 – 1517 XII 15. Tilsit.

⁷⁵ *PrUB*, JH I, 3 22006 – 1518 VII 29. Ragnit.

⁷⁶ *PrUB*, JH I, 3 22031 – 1518 VIII 15. Labiau.

1518 m. vėl buvo grįžta prie Rusnės šakos pritaikymo laivybai klausimų. H. Hoppe toliau vadovavo darbams ir išsaugojo dalį lengvatų, bet muitą savo žinion perėmė Ordino didysis magistras⁷⁷. Netrukus medienos plukdymą ėmėsi kontroliuoti ir Karaliaučiaus pirkliai. 1518 m. rugsėjo 18 d. ir gruodžio 26 d. prekybos mandatais Karaliaučius ir Gdanskas pasidalijo medienos brokavimą⁷⁸. 1518 m. gruodžio 26 d. Ordino didžiojo magistro mandatas buvo nukreiptas prieš Gdanską. Pirkliams iš Lietuvos, Mazovijos, Maskvos, Gdanskio ir Torunės tapo privaloma gabenamas prekes pasiūlyti Karaliaučiu⁷⁹. Tuo metu Torunės sankrovos teisės pagrindu įvesta Karaliaučiaus sankrovos teisė. Bent taip ją datuoja Simonas Grunau⁸⁰. 1519 m. rugsėjo 10 d. Tilžės pflėgeris Eberhartas von Freibergas vėl minimas Labguvoje rašytame laiške Ordino didžiajam magistrui aptariant pinigų stoką, avižų pirkimą, laivų praleidimą, lydekų tiekimą⁸¹. Nors prasidėjus karui Rusnės upės tvarkymas nutrūko, Nemunu vis tiek buvo laivuojama. 1520 m. Ragainės vyresnysis (*Statthalter*) Melchioras von Haldegkas iš Tilžės rašė Simonui von Drahe dėl grūdų transporto ir grūdų činšo⁸². 1520 m. lapkričio 28 d. Tilžėje pasirašytame Ragainės valdytojo Melchioro Haldegko rašte vėl paminėtas H. Hoppe⁸³.

Miestelio užuomazga 1511–1525 m.: pirmoji karčema

Ordino valdose Prūsijoje pasienio miesteliai kūrėsi veikiau planingai nei stichiškai⁸⁴. Seniausias Tilžės gyvenvietės pavadinimas nurodo priklausomybę nuo pilies – „*Schloß und Fließ Tilß*“⁸⁵. Tilžės aplinkoje išsiskirianti masyvumu pilis atvykėliams ir vietiniams priminė šio krašto šeimininką. Už pilies ir priešpilio vandens griovių formavosi dvasinio gyvenimo erdvė. Čia 1416 m. buvo pastatyta senoji Ordino bažnyčia⁸⁶. Ji stovėjo prie upės tarp miestelio ir pilies. Tikėtina, kad bažnyčia statyta taip, kad galėtų būti naudojama tilto, vedančio į priešpilį, gynybai. Kadangi krikščionis buvo siekiama laidoti pašventintoje žemėje, šventorius netrukus tapo kapinėmis⁸⁷. Galbūt jau tuo metu prekybai naudota netoliese esanti aikštė, ties kuria atsišakojo du pagrindiniai

⁷⁷ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 11.

⁷⁸ Ibid., S. 38.

⁷⁹ Ibid., S. 39.

⁸⁰ Ibid., S. 37.

⁸¹ *PrUB*, JH I,3 22780 – 1519 IX 10. Labiau.

⁸² *PrUB*, JH I,3 24281 – 1520 X 28. Tilsit.

⁸³ *PrUB*, JH I,3 24281 – 1520 X 28. Tilsit.

⁸⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 12.

⁸⁵ Ibid., S. 12.

⁸⁶ LUKŠAITĖ, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 116.

⁸⁷ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 68.

keliai. Jie vėliau tapo pagrindinių miestelio gatvių atkarpomis. Priešpilyje turėjo gyventi tiesiogiai pilį aptarnavę asmenys, kuriems nereikėjo didesnės erdvės.

Istoriografijoje išsakytos prielaidos, kad miestelio ištakos – pilį aptarnavusių prūsų sodybų sanauja priešpilyje: valstiečių ir žvejų ūkiai. Dar 1538 m. *Flecken Tilsit* vadinta „pruzzisch“. 1551 m. aiškinta, kad pirmieji gyventojai kilę iš ūkininkų senųjų prūsų⁸⁸. Išsakyta ir kita prielaida – esą priešpilyje būta žvejų kaimo⁸⁹. Tačiau abi jos kelia pagrįstų abejonių. Įtvirtintas priešpilis per karą ūkininkams ar žvejams galėjo suteikti saugumo, bet stojus taikai buvo nepatogus. Vėlesniais laikais žvejojantiųjų ūkiai kūrėsi atokiau vienas nuo kito. Tai lėmė šios Nemuno atkarpos apylinkėse būdingas žemdirbystės, gyvulininkystės ir žvejybos derinimas. XVI a. miestelio branduolį formavo ne ūkininkai ar žvejai, o Tilžėje įsikūrę vokiečių prekybininkai ir amatininkai.

Tilžės augimą užtikrino verslumas ir patogi geografinė padėtis. XIV–XV a. dabartinėmis Kuldygos, Gruobinio, Liepojos, Šventosios, Palangos, Nemirsetos, Klaipėdos, Žemaičių Naumiesčio, Katyčių, Tilžės, Vėluvos ir Karaliaučiaus apylinkėmis ėjo Livoniją su Prūsija jungęs sausumos kelias⁹⁰. Ties Tilžė į jį įsijungė dešiniuuoju Nemuno krantu pratęsta atkarpa tarp Kauno–Ragainės. Persikėlus per Nemuną ties Ragaine kelias vedė pro Kraupišką į Įsrutį, o iš jo palei Prieglių – į Vėluvą ir Karaliaučių arba Rastenburgą. Tuo metu iš Ragainės pasiekti Tilžę galima buvo ir kairiuoju Nemuno krantu⁹¹. Juo ėjo trečias kelias: Tilžė–Argininkai–Labguva–Karaliaučius⁹². Lėkštesnis krantas, mažesnė srovė ties Tilžė lengvino kėlimąsi per upę. XVI a. pradžioje čia veikė net du keltai – pilies (valsčiaus) ir vėlesnis – miestelio⁹³. Prie Tilžės miesteliui palankių aplinkybių dar pridėtume iki 1518 m. gruodžio 26 d. mandato nespėjusią pasireikšti Karaliaučiaus galią⁹⁴. Naujų sausumos kelių tinklo plėtotė į ūkinio gyvenimo pašalį vis labiau stūmė Ragainę. Ji su didele tvirta pilimi toliau liko svarbiausiu kariniu ir administraciniu centru. Tilžei numatytos prekybinė ir pastoracinė funkcija. Pamažu ėmė keistis 1390 m. įvesta prekybos su Žemaitija tvarka, pagal kurią leista gabenti prekes tik į Klaipėdą, Ragainę ir Georgenburgą⁹⁵.

Istoriografijoje nurodomos skirtingos oficialios prekybos pradžios Tilžėje datos ir pobūdį. Vienur teigiama, kad Tilžės miesteliui (*Flecken*) prekybos teisė buvo suteikta 1511 m.⁹⁶, kitur akcentuojama 1515–1516 m. Ordino didžiojo magistro Albrechto suteikta turgaus teisė „*Preussen hinter der Tilse*“⁹⁷. Šiuo posūkiu pasinaudojo 1511 m.

⁸⁸ Ibid., S. 71.

⁸⁹ JOOST, P. Eine Chronik der Stadt Tilsit. In *Tilsit*. Hrsg. von der Landsmannschaft Ostpreußen. Hamburg, 1990, S. 7.

⁹⁰ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 122.

⁹¹ Ibid., p. 122; KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 91.

⁹² Ibid., p. 91.

⁹³ Ibid., p. 71.

⁹⁴ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 38–39.

⁹⁵ Ibid., S. 45.

⁹⁶ JOOST, P. Op. cit., S. 7.

⁹⁷ KUBERZIG, K. Op. cit., S. 9.

ar 1514 m. čia apsigyvenęs pirmasis vokiečių⁹⁸. 1514 m. birželio 8 d. Ordino didysis magistras karčemos privilegiją „už ilgą ir įvairialypę tarnybą, kurią jis ankstesniu metu mūsų Ordinui teikė“ užrašė Georgui Brendeliui (dar vadintam Jorgensu Brendelsu). Po metų šis gavo karčemos privilegijos patvirtinimą⁹⁹. Atrodo, kad G. Brendelis derino karčemos laikytojo, pirklio ir žvalgybinės informacijos rinkėjo gebėjimus. Tarp Vokiečių ordino susirašinėjimo saugomas 1515 m. birželio 1 d. iš Vilniaus siųstas miestiečio Augustino Haberkandto (arba Haberio Bandwinkerio) laiškas Tilžės karčemos laikytojui (Krügeriui Jerge). Be verslo reikalų, ten aptariamos asmenybės ir naujienos¹⁰⁰.

G. Brendelio karčemos vieta žinoma. Ji stovėjo tarp kelio Spitrės gyvenvietės link ir kelio Nemuno pakrantėje. 1552 m. šios valdos plotis palei gatvę siekė 140 pėdų¹⁰¹. Vokiečių ordino valdose Prūsijoje įprastas naujakurių sodybos sklypas buvo apie 30 pėdų gatvės pločio, o tos karčemos – 4,7 karto didesnis¹⁰². 1939 m. duomenimis, valda Hyp. 4 lokalizuojama adresu *Deutsche Strasse* 4 ir 5. Jai dar priskiriamas *Memelestrasse* 6.

Karčemos vieta patvirtina miestelio vystymosi tendenciją – plėstis į vakarus Nemuno slėniu palei kelius už įtvirtinto priešpilio. Kartu ji sustiprina tikimybę Tilžės atsiradimą sieti ne su įtvirtintu priešpiliu, bet su atskiru vokiečių prekybininkų-amatininkų sodybų telkiniu netoli bažnyčios. 1549 m. G. Brendelis dar „gyveno senoje karčemoje“¹⁰³. Pirmasis karčemos šeimininkas nebesulaukė Tilžės miestelio tapimo miestu, nes tais pačiais metais mirė¹⁰⁴. Kartu su juo miestelyje apsigyveno 12–20 vokiečių šeimų: ūkininkų, amatininkų, pirklių. *Jų sodybos rikiavosi Nemuno slėnyje palei kelią tarp Tilžės pilies ir sutvirtintos Spitrės gyvenvietės*¹⁰⁵.

Nedidelė bažnyčia nebepajėgė patenkinti visų augančios parapijos poreikių. 1514 m. lapkričio 6 d. Ragainės komtūras laiške Ordino didžiajam magistrui pamini vienuolius iš Tilžės¹⁰⁶. 1515 m. Ordino didžiojo magistro iniciatyva „mūsų vargšams neišlavintiems ir netikėliams atversti, išganyti ir išgelbėti“ čia pradėjo veikti pranciškonų bernardinų vienuolynas¹⁰⁷. 1516 m. rugpjūčio 18 d. Tilžės kaštelionas pflėgeris Bernhartas skundėsi Ordino didžiajam magistrui medienos lentoms trūkumu ir rašė apie vienuolyną¹⁰⁸. Amžininkas Simonas Grunau nurodo vėlesnę bernardinų vienuolyno Tilžėje įkūrimo datą – 1519 m.¹⁰⁹ Vienuolyno valda apėmė keturias vėlesnes posesijas

⁹⁸ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 12.

⁹⁹ NADOLNY, E. *Op. cit.*, S. 82.

¹⁰⁰ PrUB, JH I,3 20496 – 1515 VI 1. Wilna.

¹⁰¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 52.

¹⁰² Ibid., S. 16.

¹⁰³ Ibid., S. 52.

¹⁰⁴ Ibid., S. 120.

¹⁰⁵ KIRINNIS, H. *Op. cit.*, S. 71.

¹⁰⁶ PrUB, JH I,3 20254 – 1514 XI 6. Ragnit.

¹⁰⁷ HUBATSCH, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Bd. 1. Göttingen, 1968, S. 5.

¹⁰⁸ PrUB, JH, I,3 20994 – 1516 VIII 18. Tilsit.

¹⁰⁹ GRUNAU, S. *Preussische Chronik* (Die Preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts, Bd. I). Hrsg. von M. PERLBACH. Bd. I. Leipzig, 1876, S. 389.

(100 pėdų pločio palei gatvę Hyp. 8¹¹⁰ *Deutschesstrasse* 8, 1565 m. pastatyta rotušė¹¹¹. 60 pėdų pločio palei gatvę Hyp. 20 *Deutschesstrasse* 19 su *Memelstrasse* 19¹¹². Hyp. 21 *Deutschesstrasse* 20 su *Memelstrasse* 20¹¹³. 60 pėdų pločio palei gatvę Hyp. 22 *Deutschesstrasse* 21 su *Sprindgasse* 6 ir *Memelstrasse* 21¹¹⁴). Kad vienuolynas kurtas ne pagrindiniame administraciniame centre Ragainėje, rodo steigėjo numatomą vietos potencialą.

Nuo karčemos vienuolyno link tęsėsi G. Brendelio daržas (*Gartenland*)¹¹⁵. Juo naudotis pirmajam karčemos laikytojui leido valdovas. 1939 m. duomenimis, daržas buvo lokalizuojamas adresu *Deutsche Strasse* 14 (Hyp. 16). Jam dar buvo priskiriama gyvenamojo namo vieta adresais *Wasserstrasse* 34–36 ir *Memelstrasse* 14. Daržas džiugino G. Brendelį ne iki gyvos galvos¹¹⁶. Greta daržo, Nemuno link, driekėsi aptvaras žirgams (*Rossgarten*)¹¹⁷. Iš pietų Tilžę supo valstybinė giria¹¹⁸.

G. Brendelis buvo didžiausius mokesčių mokantis ir brangiausiai įvertintą turtą turintis miestelėnas. Neturime duomenų, kada įgijo kitą nekilnojamąjį turtą. Tikėtina, kad bent dalį jo užvaldė dar iki sekuliarizacijos. G. Brendelio nuosavybę sudarė dar trys didelės posesijos (90 pėdų pločio palei gatvę Hyp. 62, 131 pėdos – Hyp. 72, 141 pėdos – Hyp. 6). 1549 m. jis turėjo didelį neužstatytą sklypą Hyp. 62. 1939 m. duomenimis, jis buvo lokalizuojamas adresu *Deutsche Strasse* 62. Sklypui dar priskiriama karčemos valda, gyvenamasis namas adresu *Wasserstrasse* 3 ir *Goldsmiedestrasse* 10¹¹⁹. Tuo pačiu metu G. Brendelis valdė dar du sklypus, kurie driekėsi per 131 pėdos plotį palei gatvę. 1939 m. duomenimis, šis plotas Hyp. 72 buvo lokalizuojamas adresu *Deutsche Strasse* 71. Jam dar priskiriamas gyvenamasis namas vėlesniais adresais *Packhofstrasse* 4–6 ir *Goldsmiedestrasse* 1¹²⁰. G. Brendeliui priklausė dar vienos karčemos valda Hyp. 6. 1939 m. ji buvo lokalizuojama adresu *Deutsche Strasse* 7. Posesijai priskiriama ir karčemos valda, gyvenamasis namas vėlesniu adresu *Bäckergasse* 2, 3. 1551 m. ši Brendelio karčemos valda buvo išmatuota. Nustatyta, kad jos plotis – 141 pėda¹²¹. Tolesnę G. Brendelio valdų raidą aptarsime vėliau.

¹¹⁰ Čia ir toliau nurodomas Tilžės posesijos hipotekos numeris ir adresas 1939 m. duomenimis, kaip juos pateikė Horstas Kenkelis. Siekiant išvengti painiavos, tekste dabartiniai gatvėvardžiai šiame straipsnyje nevartojami.

¹¹¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 57.

¹¹² *Ibid.*, S. 71.

¹¹³ *Ibid.*, S. 72.

¹¹⁴ *Ibid.*, S. 73.

¹¹⁵ KIRRINNIS, H. *Op. cit.*, S. 66–67.

¹¹⁶ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 65.

¹¹⁷ KIRRINNIS, H. *Op. cit.*, S. 66–67.

¹¹⁸ *Ibid.*, S. 69.

¹¹⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 120.

¹²⁰ *Ibid.*, S. 132.

¹²¹ *Ibid.*, S. 54.

Miestelio augimas 1523–1536 m.: nuo vienos iki keturių karčemų

Tolesnei Tilžės raidai įtakos turėjo Ordino didžiojo magistro virsmas pasaulietiniu kunigaikščiu. Tačiau Tilžės pradžia skendi miglose. Išlikęs 1523 m. inventorius mažai ką gali padėti¹²². Apie 1523 m. sausio 6 d. – 1524 m. birželio 6 d. čia pflėgerio pareigas ėjusio Antonijaus von Hauseno veiklą nieko nežinome. Jis išvyko į Žiokus, kur buvo pflėgeriu nuo 1524 m. birželio 5 d. iki 1525 m. balandžio¹²³. Po reformacijos pareigūnas tapo stambiu Žiokų valsčiaus žemvaldžiu, turėjusiu valdų net keturiose vietovėse¹²⁴.

Opozicijos Ordino didžiojo magistro reformoms branduolį sudarė Klaipėdos komtūras kunigaikštis Erichas von Braunschweigas, Barteno pflėgeris Heinrichas von Miltizas, Balgos komtūras Hansas von der Gablenzas, oberkompanas Wolfgangas von Heydeckas¹²⁵. Tačiau netrukus kunigaikštis Erichas von Braunschweigas liko vieningas teisėtas Vokiečių ordino atstovas sekuliarizuotoje Prūsijoje. Todėl jo valdytoje Klaipėdos komtūrijoje iki pat 1525 m. gegužės reformacija nevyko¹²⁶. Kas dėjosi gretimoje Ragainės komtūrijoje, žinome tik iš kelių prieštaringų žinučių. Miestelėnus galėjo veikti ryšiai su Karaliaučiumi. Skurdi informacija leistų kalbėti apie Tilžės miestelio vokiškosios bendruomenės įsitraukimą. Kronikininkas S. Grunau rašo, kad bernardinų vienuolynas Tilžėje buvo sugriautas jau 1524 m.¹²⁷ Galima įtarti buvus konfrontaciją su Ragainės komtūru. Po pastato sugriovimo Ragainės komtūrai teko gelbėti Tilžės vienuolyno laikrodį¹²⁸. Tačiau apylinkių baltiškosios daugumos gyventojų nuotaikos iki šiol lieka šešėlyje. Nedaug turime duomenų apie Tilžės ir Ragainės apylinkių ūkininkų įsitraukimą į valstiečių maištus¹²⁹. 1525 m. rugsėjį ponas Villiamas von Slibenas, pakvietęs ginkluotis Girdavos apylinkių kilminguosius, Tepliuvos valdytoją su miestiečiais ir kariais, saugojo kelius, tiltus. Pas valstiečius nusiųsti žvalgai pranešė, kad Ragainės ir Tilžės apylinkių valstiečiai nerimsta ir buriasi į didesnius būrius bei ketina prisidėti prie kitų sukilėlių. Todėl rūpintasi užkirsti tam kelią. Tačiau kol kas nežinoma, kodėl ragainiškiei ir tilžiškiai ūkininkai atsisakė savo planų¹³⁰.

¹²² *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*. Hrsg. von W. ZIESEMER. Wiesbaden, 1968, S. 296.

¹²³ *Amtsträger des Deutschen Ordens in Preußen und in den Kammerballeien des Reiches*. Zgst. von D. HECKMANN. Werder, 2011-2014.

¹²⁴ ELERTAS, D. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialinės struktūros kontekste. In *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai*: skaitmeninė knyga. Sud. L. KLIMKA. Vilnius, 2010 [interaktyvus]: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7131&p_d=94566&p_k=1> [žiūrėta 2014-09-18].

¹²⁵ Plačiau žr.: WEISE, J. *Herzog Erich von Braunschweig, der letzte Komtur des Deutschordens zu Memel*. Königsberg, 1908, S. 189.

¹²⁶ Plačiau žr.: Ibid., S. 211-212.

¹²⁷ GRUNAU, S. Op. cit., S. 389.

¹²⁸ HUBATSCH, W. Op. cit., S. 9.

¹²⁹ Jų nepateikia ir kol kas plačiausias šio sukilimo tyrimas: ZINS, H. *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku: walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*. Warszawa, 1953.

¹³⁰ VOIGT, J. Valstiečių sukilimas Prūsijoje 1525 m. *Mūsų žinyras*, 1921, Nr. 2, p. 132. 1846 m. Karaliaučiuje leistame „*Neue Preussische Provinzialblätter*“ (S. 1-50; 310-315) paskelbtą straipsnį į lietuvių kalbą iš-

Rygoje nuo 1526 m. iki savo mirties 1531 m. rezidavo Tilžės pflėgeris Eberhartas von Freibergas¹³¹. Kokių nors kitų nuorodų į Vokiečių ordino rėmimą ar priešinimąsi permainingoms rasti nepavyko. Nežinia, ar per šiuos veiksmus nenukentėjo miestelio bažnyčia.

Pokyčių gilėjimą žymėjo administracinė pertvarka. Buvusi Ragainės komtūrija buvo padalyta į tris smulkesnius lygiaverčius administracinius vienetus – Ragainės, Tilžės, Labguvos valsčius (*Hauptamt*). Taip Tilžės miestelis tapo valsčiaus centru, o pflėgerio pilis – hauptmano rezidencija.

Iki 1528 m. truko laivybos kelio Rusnės šakoje rengimas. Paskui kunigaikštis buvo priverstas atsisakyti maito LDK ir Vakarų Prūsijos atžvilgiu. Skundai dėl nuolatinės priežiūros išlaidų nedavė naudos. Kviestas susipažinti su padėtimi, Lenkijos karalius neatvyko. Tų pačių metų lapkritį, keliaudamas ledu ir sniegu, šią vietą apžiūrėjo Kijevo vyskupas. Jam įsitikinus menku kunigaikščio skundų pagrįstumu, grąžinti muitą tapo nebeįmanoma¹³². Tačiau palengvėjusios prekių gabenimo sąlygos neliko be Karaliaučiaus dėmesio. 1529 m. miestelio gyvenimą turėjo veikti Krašto nuostatai (*Landesordnung*), įteisinti prekybos apribojimai. Juose nurodyta, kad net valstietis savo užaugintų produktų negali parduoti kaimo vietovėje ar kaimyninėje prekyvietėje, nepasiūlęs Karaliaučiaus rinkoje. Taip esą buvo užkirstas kelias svetimams prekeiviams skverbtis į Sembos gilumą. Krašto nuostatai užtikrino, kad galvijai iš Lietuvos ir Žemaitijos būtų parduodami per tris dienas. Šia tvarka Karaliaučius siekė perimti visų lietuviškų ir neprūsiškų prekių brokavimą. Nuostatai patvirtina, kad šį bei tą Karaliaučius perėmė iš Kauno, kuris tai bandė įgyvendinti Žemaitijoje¹³³. Sembos prekybos keliais dalijosi dvi ekonominės galybės – nuo Kauno žemaičiai, o užnugaryje – Karaliaučius. Taikai įsisenėjant, Karaliaučiu ir Kaunui nepavyko monopolizuoti prekybos su LDK¹³⁴. Šiomis sąlygomis brendo mažųjų miestų ir miestelių nepasitenkinimas monopolija tapti pretenduojančiu didmiesčiu.

Nepaisydami draudimų, Prūsijos pirkliai toliau prekiaavo su žemaičiais, o vilniškiai sugebėdavo apeiti Kauną. Kaune tilžiškiai galėjo sudaryti tiesioginius sandėrius su gdanskiečiais¹³⁵. Keleivių ir prekių tranzito intensyvumą rodo kelto mokesčiai. 1536 m. už Tilžės valsčiaus kelto rinkliavą gautos 29 markės. 1549 m. Ragainės valsčiaus Bitėnų (*Bittehn*) perkėloje surinkta 10 markių, 1556 m. – 30 markių, 1565 m. – 17 markių. Šereitlaukyje (*Schereitlauken*) arba Keleriškiuose (*Kellersfeld, Kellerischken*)

vertė teisės istorikas Augustinas Janulaitis. Ši publikacija kol kas laikytina išsamiausia 1525 m. valstiečių sukilimo Prūsijoje apžvalga lietuvių kalba.

¹³¹ Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534). *Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Bearb. von U. MÜLLER. Köln, Weimar, Wien, 1996, S. 24, 191, 205, 210, 239.

¹³² FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 11.

¹³³ Ibid., S. 39.

¹³⁴ KIRINNIS, H. Op. cit., S. 81.

¹³⁵ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 76.

veikusiam kelte 1549 m. ir 1556 m. surinkta vos 1 markė, o Lankos (*Lenken*) kelte 1549 m. – 3 markės. 1565 m. Lankos kelto privilegija priskirta karčemos laikytojui. Vėliau pradėjo veikti ir Pagulbinių (*Pagulben, Pagulbinnen*) keltas¹³⁶. Karaliaučiaus ir Kauno laivininkai netruko pastebėti Tilžės miestelio privalumų: patogaus sustoti kranto, prieigos į miestelį, čia susikertančių kelių. Todėl nereikia stebėtis, kad 1535 m. tilžiškis G. Brendelis įvardijamas ne tik karčemos laikytoju, bet ir pirkliu¹³⁷.

Tranzito intensyvumas paskatino karčemų gausėjimą. Keturios karčemos pateko į pačių turtingiausių miestelėnų, o iš jų trys – ir į valsčiaus administratoriaus – rankas. Jų ūkiuose ganėsi gausiausia transportui, žemės apdirbimui ir pienininkystei bei mėsai naudotų gyvulių banda. Karčemų laikytojų sluoksnis brandino būsimo miesto elitą – teisėjus, burmistrus, miesto tarybos narius. Dėl nežinomų priežasčių kunigaikštis perėmė G. Brendelio daržą (Hyp. 16) ir čia leido pasistatyti gyvenamąjį namą laivybos sąlygų Nemuno žemupyje tobulintojui pirkliui H. Hoppe'ui. Jame šis gyveno iki savo dienų pabaigos. Valdą po jo mirties 1534 m. susigražino kunigaikštis. Gyvenamojo namo posesija buvo pertvarkyta į karčemos valdą. Ji siekė 138 pėdų plotą palei gatvę¹³⁸. Valda buvo šiek tiek nutolusi nuo pagrindinių G. Brendelio karčemų. Tačiau kaip ir šios, buvo suformuota tarp kelio, vedusio į Spitrę, ir kito – bėgusio Nemuno pakrante. Šiaurėje ji ribojosi su tuos kelius jungusia gatve, kuria buvo pasiekama upės pakrantė (vėliau – *Wasserstrasse*).

Antrosios miestelio karčemos privilegija buvo apdovanotas svarbus Tilžės asmuo Gallus Klemmas. Jis pasaulį išvydo tarp 1460 ir 1470 m. Pirmasis Klemmas į Tilžę atvyko iš Reutlingeno 1495 m.¹³⁹ Prūsijos kunigaikštystėje jam atsivėrė plačios galimybės. 1526–1534 m. G. Klemmas vyresnysis buvo kunigaikščio patikėtinis ir Tilžės valsčiaus raštininkas. Matyt, tarnybos pabaigos ir karčemos dovanojimo datų sutapimas neatsitiktinis. Tolesnę biografiją jaučia istoriografijoje išsakyta nuomonė, kad netrukus po to ima reikštis bendrapavardis šios karčemos laikytojas Gallus Klemmas jaunesnysis¹⁴⁰. Jei tai nėra vienas ir tas pats asmuo, jis turėtų būti suaugęs vyresniojo sūnus.

1535 m. trečiosios Tilžės karčemos laikytoju tapo kitas buvęs tarnautojas, karčemos laikytojas ir pirklys Conradas Vorspachas. Šio valda buvo suformuota prieš pat karčemos steigimą į rytus nuo G. Klemmo karčemos. Jos plotis palei gatvę siekė 150 pėdų. 1939 m. duomenimis, valda Hyp. 14 buvo lokalizuojama adresu *Deutsche Strasse* 12. Jai dar priskirtina vėlesnio gyvenamojo namo vieta adresu *Memelestrasse* 12¹⁴¹. 1532 m. nekilmingas Vorspachas užrašytas Tilžės miestelyje žuklės prievaizdu

¹³⁶ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 30.

¹³⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 52.

¹³⁸ Ibid., S. 65.

¹³⁹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

¹⁴⁰ NADOLNY, E. Op. cit., S. 83.

¹⁴¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 63.

(*Fischmeister*). H. Kenkelis kėlė prielaidą, kad pavardė nurodė kilmės vietą – Fersbachą prie Viurcburgo¹⁴².

1535 m. Tilžėje paminėtas ketvirtos karčemos laikytojas ir pirklys Valentinas (Neuhofas). Jis turėjo karčemos valdą Hyp. 72. 1939 m. ši lokalizuojama *Packhofstrasse 7/8 – Mittelstrasse 1 – Schenkendorfplatz 8a, 8b* (nuo 1884 m. – *Wachtstrasse 3*) – *Goldschmiedestrasse 60*¹⁴³. Karčemai parinkta patogi vieta. Iš vakarų ir rytų valdą riboja pagrindiniai keliai, ėję Nemuno pakrantės valsčiaus kelto link. Greta abiejų formavosi plačiose gatvėse veikę ilgieji turgūs (*Quergasse – Kreuzgasse – Packhofstrasse* ir *Marktgasse – Schenkendorfplatz*). Rytuose esančioje gatvėje (*Kreuzgasse – Packhofstrasse*) vėliau veikė Galvijų turgus (*Viehmarkt*)¹⁴⁴. 1555 m. valdos plotis palei gatvę siekė 137 pėdas¹⁴⁵.

Galima teigti, kad visos to laikotarpio karčemos buvo orientuotos į judėjimo srautus Nemuno perkėlos link ir nuo jos. Dauguma jų sietinos ir su dviejų pagrindinių kelių, ėjusių palei upę ir Spitrės link, aptarnavimu.

113

Miestelis turkų mokesčių rinkėjo akimis 1537–1540 m.:
aštuonios karčemos

Šalies vidaus politikoje pasaulietiniai valdovai išnaudojo mažųjų miestų ir miestelių nepasitenkinimą Karaliaučiaus elitui spausti ar siekdami pelnyti pastarojo palankumą. XVII a. tai buvo rodoma atvirai¹⁴⁶. Pelnas ar kita nauda, kurią tiesiogiai gaudavo valdovas, laikyti prioritetu. Šios permainos netruko atsiliepti net Tilžės miestovaizdžiui. Nuo 1534 m. kunigaikščio pajamų didinimu rūpinosi išdo patarėjas (*Kammerrat*) ir Tilžės valsčiaus hauptmanas Kasparas von Nostizas. Jis pasižymėjo ginant suvereno teises į žvejybą vandens telkiniuose ir plėtojant vandens malūnus. Išdo patarėjas domėjosi įnašais į tvenkinių bei vandens malūnų įrengimą. Nostizas tapo Tilžės pilies malūno tvenkinio kūrėju. 1562 m. pritarus kunigaikščiui, ekonominiais sumetimais Tilželės žiotyse įrengtos užtvankos suformavo „*grossen Teich zu Tilse*“. Šia tvenkinių sistema buvo naudojama dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje¹⁴⁷.

1537 m. kunigaikštis Albrechtas leido apleistą Tilžės pilį perstatyti pritaikant burggrafui ir valsčiaus vadovybei¹⁴⁸. Toks nurodymas reiškė ir vietinės bendruomenės įtraukimą.

¹⁴² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 52.

¹⁴³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 133.

¹⁴⁴ *Ibid.*, S. 14.

¹⁴⁵ *Ibid.*, S. 133.

¹⁴⁶ ZEMBRICKIS, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, 2002, p. 107, 114–115.

¹⁴⁷ KUBERZIG, K. *Op. cit.*, S. 11.

¹⁴⁸ *Ibid.*, S. 9.

Darbai, aprūpinimas ir tiekimas garantavo pajamas neturtingiausiems, pasiturintiems, turtingiesiems. Tačiau pagrindiniu tilžiškių uždarbiu toliau liko tranzitas. Tilžės valsčiaus hauptmanas Moritzas von Perschkau rašė apie iš Ragainės į Tilžę uždraustus kelius ir leidimą judėti tik Nemunu¹⁴⁹. 1540 m. iš Tilžės išsiųstame laiške valsčiaus raštininkas Valentinas Neuhofas teigė, kad iš Ragainės ir Žemaitijos Nemunu buvo uždrausta vykti į Tilžės miestelio (*Flecken*) turgų. Tuo sąmoningai trukdyta miesteliui stiprėti, o prekyba kreipta į Kauną¹⁵⁰. Pasipelnę iš prekių tranzito sumanę tilžiškiai sulaukdavo ir Karaliaučius nemalonės. Jo iniciatyva miesteliui buvo taikoma sankrovos teisė. Todėl prekės turėjo būti iš pradžių siūlomos Karaliaučiaus brokuotojams ir turgui, tik tada buvo leidžiama pardavinėti kitose vietovėse. Dėl gabenimo išlaidų ir brokuotojų veiksmais numuštų kainų tilžiškiai patirdavo ženklų nuostolių. Imta laukti visoms prekėms taikomą Karaliaučiaus sankrovos teisę siūlant tokia aukšta kaina, nepatogiu laiku ir sąlygomis. Savo prekes tilžiškiams leisti parduoti kitur buvo racionaliau. Todėl kartais didžioji jų dalis slapta gabenta Gdansko link dar vykdant „formalumus“ Karaliaučiuje. „Ledus pralaužė“ 1540 m. rugpjūčio 1 d. mandatas, leidęs visiems pirkliais vokiečiams prekiauti su žemaičiais¹⁵¹. Karaliaučiaus pirklijos monopolis patyrė dar vieną smūgį. 1540 m. ir 1543 m. teismuose buvo įrodyta, kad medienos, linų, kanapių ir verpalų brokavimas nepriskirtinas sankrovos teisei¹⁵².

Tuo metu kryžkelę ties Tilže dešiniajame Nemuno krante papildė pro Katyčius, Tauragę, Šiaulius, Mintaują ir Rygą vedęs kelias¹⁵³. Keliautojai vis dažniau traukė į Rygą ne per Klaipėdą, o per Tauragę, Šiaulius ir Mintaują. Tilžė tapo svarbiu tašku judant Klaipėdos, Rygos, Kauno link. Tilžės valsčiaus burgrafas Moritzas rašė, kad į šiaurę vedę keliai suko nebe nuo Ragainės, o nuo Tilžės. Jie vedė Katyčių, Tauragės ir Viešvilės link. Nuošalėje nuo pagrindinių kelių į Lietuvą atsidūrė net Klaipėda. Pareigūnas nurodė, kad pro Tilžę keliaujama dažniau nei Kuršių nerija einančiu kranto keliu¹⁵⁴. Todėl suprantama, kodėl 1540 m. numatyta tęsti upės reguliavimo darbus Kaukės (*Kuckerneese*) šakoje¹⁵⁵. Judėjimo intensyvumas leido nupiginti tarifus už perkėlimą per Nemuną. Tai didino Tilžės valsčiaus kelto pajamas¹⁵⁶. Palankios aplinkybės kūrė sąlygas miestelio plėtrai. Ji vertė koreguoti Tilžės įvardus. Iki tol populiarius *Flecken*, *Stadflecke* papildė *Stedtlein*: 1540 m. liepos 23 d. Prūsijos kunigaikštis rašė burgrafui „um Verschreibung des Stetleins Tilse“¹⁵⁷.

¹⁴⁹ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 81.

¹⁵⁰ Ibid., S. 88.

¹⁵¹ Ibid., S. 81.

¹⁵² FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 39.

¹⁵³ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 123.

¹⁵⁴ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 91.

¹⁵⁵ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 11.

¹⁵⁶ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 91.

¹⁵⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 13.

1540 m. dviejų turkų mokesčių mokėtojų sąrašo variantų duomenys leidžia susidaryti Tilžės miestelio (*Stadtflucken Thilsit*) statistinį vaizdą. Miestelio viršūnėje buvo šis sąrašas patvirtinę asmenys: burggrafas Moritzas von Perschkau, valsčiaus raštininkas Valentinas Neuhofas, valsčiaus raštininko pavaduotojai Thomas Kemerer ir Gallus Klemmas, buvęs Tilžės valsčiaus žūklės prievaizdas Conradas Ferspachas¹⁵⁸. Iš jų trys minimi kaip karčemų laikytojai (Gallus, Valentinas, Conradas), be dar kitų keturių (*Georg, Hieronimus, Cristof, Brosius*)¹⁵⁹. Surašinėtojas įregistravo namų valdų savininkus, mokesčius už turimus namus, laikomą bandą, samdinius. Sužymėjo nuomininkus ir jų apmokestinamą turtą. Kai kada šalia mokesčių mokėtojo vardo jis nurodė ir užsiėmimą¹⁶⁰. Tačiau į sąrašą nepateko nuo turkų mokesčio atleisti pilies gyventojai, valdininkai, kariai, tarnybininkai, taip pat priklausomos nuo šeimos moterys, ligoniai, senoliai ir vaikai. Todėl realių gyventojų skaičius būtų mažiausiai penkis kartus didesnis nei surašytasis.

Tilžės miestelyje surinkta 29 markės 29 sidabro šilingai. Miestelyje surašyti 67 namų savininkai, 16 samdinių, 15 amatininkų tarnų¹⁶¹. Dar suskaičiuota ir 10 ne tokių pasiturinčių nuomininkų¹⁶². Namų savininkai mokėjo 17 markių 51 sidabro šilingą. Už 16 samdinių miestelėnai apmokestinti 3 markėmis 9 šilingais, o už 15 amatininkų tarnų – 45 sidabro šilingais¹⁶³. Šaltinyje atsiskleidžianti Tilžės miestelio turto nomenklaturą tokia: du palikimai-valdos, viena neužstatyta valda, trys ūkio valdos, keturios apstatytos ūkio valdos, du ūkiai, vienas pirmasis užstatymas, viena užstatyta karčemos valda, vienas pastatytas namas, keturi nauji namai, 52 namai, du maži nameliai, vienas senas namas, vienas senas neprižiūrėtas namas, vienas tuščias išmiręs namas, vienas senas mažas namelis. Apibendrinus šiuos duomenis galima teigti, kad miestelyje stovėjo bent 64 gyvenamieji namai, buvo surašytos devynios ūkių valdos, keturios kitos valdos, viena išsiskirianti karčemos valda. Savininkai pagal apmokestinto nekilnojamojo turto vertę pasiskirstė taip: turintys 1 000 markių vertės turto – vienas, 700 markių – du, 400 markių – vienas, 300 markių – du, 200 markių – du, 150 markių – vienas, 100 markių – penki, 60 markių – penki, 55 markės – vienas, 50 markių – septyni, 40 markių – trys, 30 markių – šeši, 25 markės – vienas, 20 markių – 29 asmenys. Neapmokestintas liko nuskurdusios našlės turtas, naujas namas ir tuščias išmirusių gyventojų namas. Galima teigti, kad Tilžėje iš 62 asmenų dauguma turėjo 20–60 markių vertės nekilnojamojo turto. 100–300 markių vertės nekilnojamojo turto savininkai sudarė nedidelę gyventojų dalį – vos dešimt, o 400–1 000 markių – tik trys asmenys¹⁶⁴. 232 miestelėnų apmokestintų galvijų banda įvertinta 7 mar-

¹⁵⁸ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 191, 232.

¹⁵⁹ Ibid., S. 227–228, 269–270.

¹⁶⁰ Ibid., S. 227, 268.

¹⁶¹ Ibid., S. 231, 273.

¹⁶² Ibid., S. 227–229.

¹⁶³ Ibid., S. 231, 273.

¹⁶⁴ Ibid., S. 227–231, 268–273.

kėmis 44 sidabro šilingais¹⁶⁵. Ją sudarė 82 arkliai (iš jų dešimt traukiamųjų arklių), trys dvimečiai kumeliukai, du jaučiai, 76 karvės, 26 mėsiniai raguočiai, vienas veršis, dvylika dvimečių telyčių, dvi telyčios, 105 kiaulės, 13 avių, šešios ožkos, vienas ožys. Gyvulius laikė tik 57 asmenys. Tik keli nelaikysieji gyvulių turėjo vertingesnio nekilnojamojo turto, o dauguma jų buvo nepasiturintys: tarnai, gizeliai, našlės. Norint įvertinti bendrąsias vyraujančias miestelėnų gyvulių ūkio tendencijas, reikėtų koreguoti pateiktus duomenis, eliminavus penkių pačių turtingiausių 300–1 000 markių vertės nekilnojamojo turto savininkų gyvulius, t. y. 31 arklių (iš jų dešimt traukiamųjų arklių), tris dvimečius kumeliukus, du jaučius, 15 karvių, 26 mėsinius raguočius, dvylika dvimečių telyčių, dvi telyčias, 28 kiaules, 13 avių. Traukiamųjų arklių ir jaučių skaičius leistų kalbėti apie turimus arimus bei krovinių gabenimą. Didelis mėsinių ir pieninių gyvulių skaičius rodytų orientaciją į išorės poreikius: pieno produktų, odų, vilnos, mėsos produktų rinką. Prieauglis rodo savininkų rūpestį gyvulių ūkio augimu. Likusių 52 miestelėnų banda buvo kuklesnė. Ją sudarė 51 arklys, 61 karvė, vienas veršis, 77 kiaulės, šešios ožkos ir vienas ožys¹⁶⁶. Įprastai miestelėnų gyvulių ūkis būdavo labiau nukreiptas į vidinio namų ūkio poreikių tenkinimą su nedidele pieno ir mėsos produktų realizavimo vietoje galimybe. Jo pagrindas: vienas arklys, viena ar dvi karvės, viena–trys kiaulės.

Namų ūkis nebuvo pagrindinis miestelėnų pragyvenimo šaltinis. Kai kuriais atvejais turkų mokesčių surašinėtojas tiesiogiai nurodo miestelėnų užsiėmimą ar užimamą padėtį. Tačiau kai kada šis užrašas rodo tik pavardę ar pravarde. Todėl žemiau aprašomų miestiečių amatų ir verslų statistiką reikia priimti su tam tikra išlyga. Policinę tvarką miestelyje palaikė samdomas karys – šutknechtas Paulas. Saugumą užtikrinti padėjo ir sargas (*Wechter*) Martinas. Septyni asmenys laikė apmokestintas karčemas (Gallus, Valentinas, Conradas, Georgas, Jeronimas, Christophas, Brosius). Verslo interesai suartino juos su aludariu ar degtindariu (*Breuer*) Ignatijumi ir kubiliumi (*Bottiger*) Matheusu. Taip pat su kromelninku (*Cramer*) Matzkeliu ir senu kromelninku prie seno karčemos laikytojo Georgo.

Smulki prekyba (kupčystė) tapo pagrindu dviejų asmenų pravardėms-pavardėms: Peteriui Cupscheliui ir Gregeriui Cupschiui (kupčius – supirkėjas, prekiautojas, pirkėjas). Pastarasis dar laikė berną Stentzelį. Prekes gabeno vežimai. Galbūt tą funkciją mena asmenvardis *Micolaus Vaszner* (t. y. važnyčia – vadeliotojas, vežiotojas, vežikas). Jis samdė berną slavišku vardu Patzunka. Sielininkystei, laivybai reikėjo virvių ir lynų. Juos su samdiniu vyru ir samdinio žmona suko lynininkas (*Reiffschlager*) Christofas. Dailidė (*Tzimmerman*) Lorentzas drožė ir gamino įvairius medžio dirbinius, o laikęs samdinį (vyrą su žmona) stalius (*Tischler*) Leonhartas – baldus (kėdes, suolus, stalus, indaujas, skrynias). Raitiems, važiuotiems, plaukiantiems reikėjo kaustyti arklius,

¹⁶⁵ Ibid., S. 231, 273.

¹⁶⁶ Ibid., S. 227–231, 268–273.

tvarkyti vežimų ratus, ašis, rogių apkaustus ir kalti laivų vinis, grandines, inkarus... Namisėdoms prireikdavo peilių, dalgių, apkalų mediniams kastuvams, durų vyrių ir spynų. Todėl kalviai Paulas ir Matheusas su dviem gizeliais buvo aprūpinti darbu. Raitelių kelionių sėkmę užtikrino balnius (*Satler*) Janas, o pėsčiųjų – net keturi kurpiai (*Schuster*) su septyniais gizeliais, vienu samdiniu, vienu dalininku. Apavą siuvo kurpiai Steppanas su dviem gizeliais, Matheusas su dviem gizeliais ir samdiniu, Peteris su trim gyzeliais, Allexas su savo padieniu (*pawirp*) Steppanu. Jiems reikalingą odą išdirbdavo net penki odminiai (*Gerber*). Dėl tvyrančios rauginamų odų smarvės ir rizikos susižaloti alūnu bei druskomis ši profesija laikyta „nešvaria“. Tarp odininkų nemažai baltiškos kilmės asmenų: Jugkna, Georgas, Janelis, Caleda su 2 mokiniiais, Pillicalne su 3 gizeliais. Kiek aukštesnio statuso buvo kailių išdirbėjai (*Kursner*, *Kurssner*) Matheusas ir Georgas. Patarlės „pasitinkama pagal drabužį, o palydima pagal protą“ variacijų buvo žinoma nuo seno. Noras jaustis patogiai ir pasipuikuoti taip pat nebuvo svetimas miestelėnams ir atvykėliams. Jį tenkino net penki siuvėjai (*Schneider*). Christophas, Andruschas, Anthonas, Andreasas dirbo vieni, o Stentzelis laikė samdinį Matzą Taschnerį. Žuvų miestelėnų ir svečių iš toliau stalui tiekė žvejys (*Vischer*) Gallenas su žmona ir senasis žvejys Woitkus. Turtingesni išskirtinėmis progomis galėjo skanauti erškėtų ikų paruošėjo (*Kawer*) Jacobo ir jo viengungio gizelio produkcijos. Mėsinkininkas (*Vleischer*) Martinas su dalininku gamino įvairesnius gaminius iš supirktų gyvulių mėsos. Lietuviškas miestelėno asmenvardis Crouleidyts – *Matz Kraulaid* – taip pat gali būti sietinas su pravarde, kilusia iš vienos skerdiko funkcijų. Tai patvirtina po dešimtmečio nurodoma jo profesija – mėsinkininkas ir kepėjas. Maistą įvairino daržininkės (*Garthenigkin*) su bernu užaugintos daržovės. Miestelėnų sveikata rūpinosi gydytojas (*Artzt*) Mertenas. Šis pagalbai samdė kepurininką (*Hutter*) Ambrosijų (*Ambrosius*). Pastarasis vertėsi ir savo amatu, nes turėjo gizelį. Prie miestelėnų ir čia atvykusiųjų higienos bei sveikatos priežiūros prisidėjo barzdaskutys (*Barbirer*) Lorentzas. Tuo metu barzdaskučiai privalėjo gydyti smulkias traumas, sužalojimus ir mokėti atlikti smulkias chirurgines operacijas¹⁶⁷.

Susipažinę su karčemų socialine aplinka, grįžkime prie jų laikytojų. 1540 m. turkų mokesčių rinkėjai karčemos laikytojo Georgo (*Georg Krueger*) nekilnojamąjį turtą apmokestino 3 markėmis. Jį sudarė net 1 000 markių vertės du ūkiai su keturiais pastatytais namais (*seine zwu bebauten [bebawete] hofsteren [hofstete] vier heuser*). Per mokėjimo sezoną už 48 $\frac{3}{4}$ galvų stambių galvijų ir arklių bandą jis mokėjo 1 $\frac{1}{2}$ markės ir 7 $\frac{1}{2}$ sidabro šilingų. Bandą sudarė dešimt septynmečių arklių, trys dvimečiai kumeliukai, 26 mėsiniai galvijai, 12 dvimečių telyčių, 13 avių ir aštuonios kiaulės¹⁶⁸. Tokia bandos struktūra rodytų į mėsos ir odos pardavimą orientuotą ūkinę veiklą. Taip pat ir arklių laikymą nuomai žemės apdirbimo ar keliaujančiųjų poreikiams. Ka-

¹⁶⁷ Ibid., S. 227–231, 268–273.

¹⁶⁸ Ibid., S. 227, 268.

dangi arklius tekdamo grąžinti, nuomotojas ar jo atstovas karčemoje apsilankydavo dar kartą. Jei neketindavo grįžti į Tilžę, tam buvo priverstas samdyti vietinį. Numanu, kad tarp ūkinių pastatų turėjo būti arklidės, galvijų tvartas, avidė ir kiaulidė. Tokios bandos savininkas negalėjo apsieiti be didesnių daržinių šienui ir ganyklų.

G. Brendelis buvo didžiausius turkų mokesčius mokantis ir brangiausiai įvertintą turimą turintis Tilžės miestelėnas. Vienu metu jo rankose atsidūrė prekybos miestelio dvi karčemos, trys sklypai ir daržas. G. Brendelio pagrindinę nekilnojamojo turto dalį jau esame aptarę. Su antrąją G. Brendelio, arba šeštąją Tilžės karčema, sietina ir gatvė, vedusi prie valsčiaus ir miestelio kelto per Nemuną, su greta pirmosios esančia valda Hyp. 6¹⁶⁹. Rytuose valda apribota pirmosios karčemos valda, šiaurėje – palei Nemunąėjusiu keliu (vėlesne *Memelstrasse*, t. y. Nemuno gatvė), vakaruose kelto link vedusia gatvele (netrukus pradėta vadinti *Bäckergasse*, t. y. Kepėjų gatvelė), pietuose – pagrindinio kelio link vedusia Spitros gatvele (tuometinės *Alte Lange Gasse, Deutssche Gasse*, t. y. Vokiečių gatvelė). Abi karčemos orientuotos į pagrindinius kelius ir keltą. Tačiau keliaujantiems į perkėlą ar iš jos buvo patogesnė antroji. Kada ji buvo pastatyta, kol kas nepavyko nustatyti. 1540 m. turkų mokesčių rinkėjas ją apibūdino kaip „seną“ karčemą prie Nemuno. Jos valdytoju įvardytas ne G. Brendelis, o kažkoks *Brosius*. Šis galėjo būti karčemą išsinuomojęs. Asmenvardis *Brosius* (Brosijus) yra vardo *Ambrosius* (Ambrosijus) trumpinys arba lotynizuota pavardė. Nors aprašyti gausių senos Brosijaus karčemos prie Nemuno gyventojų mokesčiai, nevertinas pats jos pastatas. Tokio elgesio motyvai nežinomi. Galime pateikti tik kelias prielaidas: už pastatą su valda sumokėjo karčemos laikytojas G. Brendelis kartu su kitais mokesčiais; dėl nežinomų priežasčių Brosijus buvo iš dalies atleistas nuo turkų mokesčių; dėl būklės ar senumo statinys vertintas kaip niekinis. Karčemoje gyveno šeimininko samdiniai ir nuomininkai. Jos valdytojas mokėjo 11 sidabro šilingų tik už gyvulius: du arklius, dvi karves, dvi kiaules. Šio samdinys Jugkna turėjo mokėti 6 sidabro šilingus. Čia gyvenęs viengungis namo dalininkas – bendras (*bender*) ir Brosijaus gizelis Ciriacus mokėjo net 18 sidabro šilingų. Seno žvejo Woitkaus mokesčiai prilygo samdinio mokesčiams – 6 sidabro šilingai. Po tiek pat mokėta už tris senojo karčemos laikytojo Georgeno samdinius, t. y. 18 sidabro šilingų. Perpus mažesni – 3 sidabro šilingų – mokesčiai gulė ant senojo karčemos laikytojo kromelninko (*crahmer*) Mynicko ir jo žmonos pečių. Šie aštuoni asmenys su žveju Woitkumi ar be jo sudarė tiesiogiai su karčemos laikytoju susijusią bendrystę. Be jų, karčemoje užrašyti dar trys mokesčių mokėtojai. Tai gydytojo Merteno samdinys kepurininkas, arba skrybėlius (*Hutter*) Ambrosijus (*Ambrosius*), mokėjęs 6 sidabro šilingus ir perpus mažiau, t. y. 3 sidabro šilingus, už savo gizelį¹⁷⁰. Greičiausiai tai 1549 m., 1555 m., 1560 m. minimas kepurininkas, arba skrybėlius, *Ambrosius Sethe*¹⁷¹. Turkų mokesčių už arklių, dvi karves, dvi

¹⁶⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 54.

¹⁷⁰ DIEHLMANN, H. H. *Op. cit.*, S. 238, 269-270.

¹⁷¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 86.

kiaules neišvengė ir kubilius Matheusas¹⁷². Antrosios G. Brendelio karčemos gyventojų sąrašas atskleidžia verslo aplinką su karčemos laikytoju: nuomininkai, dalininkai – bendrai, kromelninkai, žvejai, samdiniai, gizeliai.

Priklausomybė karčemų laikytojų grupei galėjo atverti duris į tarnybą Valentinui Neuhoferui – Tilžės miestelyje (*Stadtflecken*) 1540 m. gegužės 21 d. šis tapo valsčiaus raštininku¹⁷³. Pagal užimamą padėtį, turkų mokesčių antraštėje išvardytų pagrindinių pareigūnų Tilžėje sąrašė valsčiaus raštininkas Valentinas Neuhoferas – antrasis¹⁷⁴. Karčemos laikytojo Valentino namas ir valda (*hofstet*) turkų mokesčių rinkėjo buvo įvertinti 300 markių. Už juos turėta mokėti 36 sidabro šilingus. Karčemos laikytojo bandą sudarė 34 šilingais apmokestinti šeši arkliai, septynios karvės, dvi telyčios, dvylika kiaulių¹⁷⁵.

Ketvirtuoju pareigūnu turkų mokesčių surašinėtojas užrašė karčemų laikytojų būrio atstovą antrąjį valsčiaus raštininko pavaduotoją Gallą Klemmą. Be papildomų tyrimų sunku pasakyti, kurį asmenį jis mini: vyresnįjį ar jaunesnįjį¹⁷⁶. Vienu ir kitu atveju Klemmo karčema ta pati. Tačiau antruoju atveju galėtume kelti klausimą dėl jaunesniojo iškilimo sąlygų – buvusio pareigūno tėvo ryšių ir priklausomybės karčemos laikytojų būriui. 1538 m. karčemos laikytojas G. Klemmas tapo parapijos bendruomenės atstovu, globojusių bažnyčią (*Kirchenvater*)¹⁷⁷. Turkų mokesčių rinkėjai nustatė šio karčemos laikytojo ūkio vertę – 700 markių. Už nekilnojamąjį turtą teko mokėti 2 markes ir 6 sidabro šilingus. Turbūt tai buvo vertingiausia jo nuosavybės dalis. Pagal nekilnojamojo turto vertę Tilžės miestelyje G. Klemmas su C. Verspachu buvo antrieji po G. Brendelio. Jo bandą sudarė devynios apmokestinamos galvos. Už jas rinktas 18 sidabro šilingų mokestis. Banda susidėjo iš septynių arklių, keturių karvių ir keturių kiaulių¹⁷⁸. Arklių gausą galima būtų aiškinti tiek verslo (nuoma), tiek tarnybine G. Klemmo specifika – jam reikėjo nuolat keliauti. Pienas ir mėsa tenkino namų ūkio bei karčemos laikymo poreikius. Netrukus įvyko pokyčių tarnyboje: 1544 m. valsčiaus raštininką Valentiną Neuhoferą pakeitė Gallus Klemmas¹⁷⁹.

Tarp 1540 m. turkų mokesčių paraštėje išvardytų pagrindinių Tilžės pareigūnų sąrašė paskutinis – Conradas Ferspachas, ankstesnis Tilžės valsčiaus žūklės prievaizdas¹⁸⁰. Tai patvirtintų, kad autoritetingų ir tam tikrą tarnautojo kvalifikaciją turėjusių asmenų nebuvo daug. Jau nebetarnaujantys užsirekomendavę profesionalai buvo vertinami ir prireikus valdovo pasitelkiami su esančiais tarnyboje. Veikdami grupę,

¹⁷² DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 238, 269–270.

¹⁷³ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1.

¹⁷⁴ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 183.

¹⁷⁵ *Ibid.*, S. 227, 268.

¹⁷⁶ *Ibid.*, S. 183.

¹⁷⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 37.

¹⁷⁸ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 227, 268.

¹⁷⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 37.

¹⁸⁰ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 183.

jie sudarė vykdomosios valdžios atramą vietose. C. Ferspacho autoritetą miestelyje patvirtina faktas, kad 1538 m. ir 1557 m. jis tapo parapijos bendruomenės atstovu, globojusių bažnyčią (*Kirchervater*)¹⁸¹. 1540 m. turkų mokesčių rinkėjas jį vadina tiesiog karčemos laikytoju. Tilžės miestelyje kartu su Gallu Klemmu jo namai buvo antrieji po G. Brendelio pagal nekilnojamojo turto vertę. C. Ferspacho nekilnojamas turtas įvertintas 700 markių. Jis turėjo užstatytą valdą (*bebaute* [*bebawerete*] *hofstet*) ir palikimą (*erbe*), už kuriuos mokėjo 2 markes 6 sidabro šilingus. Kilnojamąjį turtą sudarė 21 šilingu 3 denarais 10 $\frac{3}{4}$ apmokestinta galvijų banda: trys arkliai, du jaučiai, penkios karvės ir trys kiaulės¹⁸². Arkliai ir jaučiai naudoti kaip traukiamoji jėga. Pieno produktai galėjo pajvairinti karčemos svečių racioną.

Sunkiau patikslinti informaciją apie kitus karčemų laikytojus. Nėra aišku, kurioje vietoje pradėjo veiklą aštuntosios Tilžės karčemos laikytojas Jeronimas Biebernickenas. Su juo tapatintinas turkų mokesčių rinkėjo užrašytas karčemos laikytojas Jeronimas. Šio turtą sudarė palikimas – žemė (*erbe*), įvertinta 400 markių. Pagal jos vertę savininkas vienintelis užėmė trečiąją pakopą nuo viršaus. Už jį Jeronimas mokėjo 1 markės 12 sidabro šilingų mokesť. Apmokestintą 13 sidabro šilingų kilnojamąjį turtą sudarė 6 $\frac{1}{2}$ galvų banda: penki arkliai, viena karvė, dvi kiaulės¹⁸³. 1553 m. Jeronimas Biebernickenas perėmė G. Klemmo karčemą (Hyp. 16)¹⁸⁴. Galbūt su juo sietina 1559 m. minima *Grolmer Biebernicks Krug*. Šioje savo interesų turėjo Paulis Klemmas ir Bastianas Stumeris¹⁸⁵. Kur ir kaip pražuvo Biebernickenai, neaišku. Numanomas jų išnykimas Tilžėje datuojamas iki 1559 m.

Septintosios 1540-ųjų karčemos laikytojas Christophas (*Cristof Kruger*) Tilžės miestelyje turėjo neužstatytą karčemos valdą (*krugstete*) ir mažą namelį (*klein heusslein*), įvertintus 200 markių. Kilnojamąjį turtą sudarė vos du arkliai, dvi karvės ir ožys. Už jį savininkas mokėjo 9 $\frac{1}{2}$ šilingo¹⁸⁶. 1541 m. patikslinamas savininko asmenvardis – *Christoff Maltwitz* arba *Malckwitz*. 1939 m. duomenimis, ši karčemos valda lokalizuojama (Hyp. 68) adresu *Deutsche Strasse* 68 ir *Schenkendorfplatz* 1 (nuo 1889 m. – *Kirchengasse* 1). 1551 m. išmatavus paaiškėjo, kad valda (*Maltitzin Krug*) siekė 88 pėdas¹⁸⁷. XVI a. ji buvo patogioje vietoje – į pietus nuo G. Brendelio karčemų, kitoje *Alte Lange Gasse* pusėje. Iš vakarų visu sklypo ilgiuėjo išplatintas kelias – gatvė valsčiaus kelto link (vėliau *Schenkendorfplatz*). Šioje vietoje formavosi ilgasis turgus, veikęs išplatintose gatvėse. Iš pietų valda ribojosi su neplačia ilga gatvele (vėliau *Goldschmiedestrasse*).

¹⁸¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 63.

¹⁸² DIEHLMANN, H. H. *Op. cit.*, S. 227, 268.

¹⁸³ *Ibid.*, S. 227, 268.

¹⁸⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 65.

¹⁸⁵ *Ibid.*, S. 54.

¹⁸⁶ DIEHLMANN, H. H. *Op. cit.*, S. 227, 268.

¹⁸⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 127.

Turkų mokesčių mokėtojų sąrašuose aptikome duomenų, netiesiogiai nurodančių dar vienos – penktosios – karčemos egzistavimą. Kad sąrašuose ji neįvardyta, leistų manyti, jog turimuose pastatuose ji buvo įkurta jau po sąrašų sudarymo arba buvo atleista nuo dalies mokesčių. Pati karčema priklausė svarbiausiam valsčiaus pareigūnui Tilžės burggrafui Moritzui von Perschkau. 1540 m. jos valda Hyp. 12 buvo įsikūrusi tarp pagrindinių kelių (*Alte Lange Gasse, Deutsche Gasse, Memelstrasse*), prie nedidelės gatvės (*Fischgasse*). 1939 m. ji lokalizuojama adresu *Deutsche Strasse* 10. 1555 m. sklypas siekė 209 pėdas, iš kurių 100 vėliau perduota rotušei statyti. Burggrafo karčemą valdė kromelninkas (*Kramer*), pirklys ir mėsinių Heinrichas Kochas¹⁸⁸. Turkų mokesčių rinkėjas nurodo, kaip H. Kocho turtas vertintas 1540 m.: namas Moritzo valdoje (*hauß vf Moritzien hofstet*) įkainotas 30 markių. Už namą rinktas 5 ½ sidabro šilingų mokestis. H. Kocho gyvuliai – du arkliai, trys karvės, trys kiaulės – apmokestinami brangiau – 11 ½ sidabro markių¹⁸⁹.

H. Kocho galingasis patronas buvo didžiausias šiaurinių Prūsijos valsčių (Klaipėdos, Tilžės, Ragainės) žemvaldys. Iš Pomeranijos kilusi didikų von Perschkau giminė įleido šaknis Tilžės apylinkėse jau Ordino valdymo pabaigoje. Kelis šimtus metų ji darė įtaką apgyvendinimo, ūkininkavimo ir Tilžės kasdienio gyvenimo ritmui. Todėl karčemos turėjimo faktas neatrodo įspūdingas kitos nuosavybės fone. Jų protėviu laikomas Gdansko apylinkėse minimas 1452 m. Mertenas von Parzkowas. 1486 m. kovo 19 d. Ragainės komtūras Christophas von Aufseßas užrašė Hansui von Perschkau 12 ūbų valdą Sentainiuose (*Gut Sentainen*). Jis vedė Tilžės seniūno (*Kämmerer*) Thomo Tolko dukrą ar seserį Ursulą. Hansas von Perschkau mirė apie 1516 m. Jo paveldėtojas – sūnus Moritzas von Perschkau – 1517 m. iškeitė turėtas valdas Toplaukio seniūnijoje (*Kammeramt*), Knäblacken, į valdas prie Tilžės. Čia ėmė formotis didelis vienos giminės valdų masivas. 1529 m. kovo 29 d. Moritzas von Perschkau tapo pirmuoju Tilžės burggrafu. Jam atiteko ir buvęs Ordino gyvulių ūkis Spitrėje¹⁹⁰. 1540 m. *Moritzius von Peßkaw* arba *von Perschkau* iš *Mauritzienhof* ir *Splitter* buvo stambiausias valsčiaus žemvaldys. Jo valdos išsidėstė 27 Tilžės valsčiaus vietovėse (tarp jų *Clareit* vietovėje buvusiam *Claarhof*)¹⁹¹. Sentainiuose esančiame Moritzo dvare (*Moritzien Hof*) gyvenantis Moritzas von Perschkau laikė: 34 arklius, 37 jaučius, 41 karvę, 17 kiaulių, 22 avis, 22 ožkas. Dvaras buvo apmokestintas 24 markėmis 16 sidabro grašių činšu¹⁹². Iš Spitrės gyvulių ūkio kildinamame *Splitter* Moritzas von Perschkau turėjo dvylika arklių, dešimt jaučių, šešias karves¹⁹³.

¹⁸⁸ Ibid., S. 60.

¹⁸⁹ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 228, 269.

¹⁹⁰ WENSKUS, R. Aufstieg und Fall der Familie Perschkau. In WENSKUS, R. *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter: Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*. Hrsg. von H. PATZE. Sigmaringen, 1986, S. 455-473.

¹⁹¹ ELERTAS, D. Op. cit.

¹⁹² DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 222, 263.

¹⁹³ Ibid., S. 225, 266.

Karčemų laikytojai miesteliui virstant miestu 1541–1551 m.: 9–15 karčemų

Tilžės miestelį riboja agrarinės prūsų gyvenvietės vakaruose *Preussen zur Splitter* ir rytuose *Preussen hinter der Tilse*. Būtent čia gyveno lažą ir tarnybas ėję asmenys. Kunigaikštis Spitrės gyventojus apibūdino taip: „didžioji dalis laisva liaudis, naujakuriai ir nekilmingi senieji prūsai, kurių čia neturi būti“. Jiems buvo skirta 14 ūbų. Iš viso čia gyveno 111 asmenų. Kiekvienas valstietis gavo po tris ūbus¹⁹⁴. Pradėta rūpintis šiose gyvenvietėse gyvenusių asmenų pavaldumo atskirumu. Tilžė suvokta ne tik kaip administracinis, verslo, dvasinio-kultūrinio gyvenimo centras, bet ir kaip kitokio teisinio statuso erdvė. Miestelyje įsigyventa – apie 1543 m. pirmos bangos naujakurius pradėjo keisti suaugę jų vaikai ir atvykę nauji žmonės. Šioje aplinkoje brandinti drąsesni, įžulesni, ambicingesni ateities siekiai.

Intensyvių pokyčių metas sutapo su administratorių kaita. 1545 m. gegužės 1 d. miesteliui (*Stadtlein zur Tilsen*) paskirtas valsčiaus hauptmanas Clausas (Nicklaus) von Gadendroffas. Jam teko vadovauti valsčiui ir po miestelio tapsmo miestu 1552 m. Greta perstatytos pilies, bažnyčios, prekyvietės kūrėsi savivaldos struktūrų užuomazgos. 1547 m. spalio 6 d., atsakydamas į miestelėnų prašymą suteikti miesto tiesę, kunigaikštis atsiuntė komisiją iš-tirti padėties. Valsčiaus hauptmanas turėjo išrinkti miestelėnams vaitą (*Schulz, Vogt, Küre*), taip pat vyriausiąjį suolininką (*Schoppenmeister*) ir kitus teismo narius – aštuonis asmenis. Vaitu tapo Michaelis Socheris, po kelerių metų imtas vadintas ir „*Stadtvogt zur Tils*“. Nuo 1551 m. gruodžio 2 d. ši pareigybė dar vadinta *Chüre* arba *Richter*, t. y. teisėju. 1549 m. Tilžės teismą sudarė (*die Gerichten zur Tilse*): Galle Klemme, Conradt Ferspach, Jacob Sucher, Thomas Fischer, Baltzer Jericho, Ventura Schellenbergk, Paul Klemme, Joachim Polen¹⁹⁵. Iš jų dauguma, t. y. 5 nariai (G. Klemmas, C. Ferspachas, B. Jerichau, P. Klemme, J. Pole), vienaip ar kitaip buvo susiję su karčemų laikymu. 1551 m. gruodžio 2 d. bažnyčioje, dalyvaujant pačiam kunigaikščiui, iškilmingai įvesdintas pirmasis vaitas (*Küre, Vogt, Schultz, Richter*). Susirinkę miestelėnai jau patys išrinko tarybą (*Rat*) ir suolininkų teismą iš nepatyrusių ir tokią patirtį įgijusių asmenų iš saviškių, kuriuos patvirtino kunigaikštis¹⁹⁶. Aukščiausia valdžia pasiliko galutinio sprendimo teisę, bet formuoti magistratą leido miestelėnams iš jų pačių. Taryba orientavosi į ūkinių reikalų sprendimą ir civilines miestiečių bylas, o suolininkų teismas su vaitu – į baudžiamąsias bylas¹⁹⁷.

Pirmoje miesto taryboje ir tarp suolininkų randame 17 vardų¹⁹⁸. Taryboje (*Rat*) randame pirmąjį dar neoficialų miesto burmistrą Gallą Klemmą, viceburmistrą (*Com-*

¹⁹⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 15.

¹⁹⁵ Ibid., S. 1.

¹⁹⁶ KUBERZIG, K. Op. cit., S. 9; NADOLNY, E. Op. cit., S. 82.

¹⁹⁷ Apie panašiai formuojamus magistratus vokiškos teisės pagrindu LDK žr: MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilnius, 2013, p. 314–317.

¹⁹⁸ NADOLNY, E. Op. cit., S. 83.

pan) Conradą Ferspachą, seniūną (*Scholz*) Jacobą Borną, miesto iždininką Balthasarą Jerichau¹⁹⁹. Čia dar dirbo: Büchneris, Königas, Riemannas, Sackheimas, Siberneche (*Schellenbergk?*)²⁰⁰. Teisme aptinkame vyriausiąjį suolininką (*Schoppenmeister*) Jeronimą Platę, jo pavaduotoją (*Compan*) Hansą Baumgartą, Hansą Glaserį, t. y. stiklių (*Hans Franck*), Melchiorą Ungermanną, Georgą Warschkinį, Nickelį Boltzą, Christophą Reiffschlägerį, taip pat buvusį vaitą, tuomet vadintą teisėju (*Chüre* arba *Richter*)²⁰¹. Iš 17 magistrato užuomazgą sudariusių asmenų net 11 (Klemmas, Ferspachas, Bornas, Büchneris, Königas, Jerichau, Sackheimas, Baumgartas, Frankas, Warschkinis, Boltzas) buvo susiję su karčemų laikymu. Įvertinus 1549–1551 m. savivaldos institucijų sudėtį, jie sudarė beveik 2/3 narių. Taigi ši socialinė grupė turėjo daryti įtaką priimant sprendimus ir brėžiant miestelio ateities kontūrus.

1551 m. nuo agrarinių gyvenviečių gyventojų būsimieji Tilžės miestiečiai atsiskyrė ir nustatytais mokesčiais: už vieną namų valdos pločio pėdą palei gatvę – 1 šilingas, už įprastą 60 pėdų pločio sklypą – 60 šilingų, už margą – „4 sveiki šilingai“, o už visus 75 miestelėnų ūbus ir 10 margų – 150 markių²⁰².

Tilžės miestelio virsmo miestu procesą atskleidė intensyvėjantis užstatymas. Svarbūs šaltiniai jam pažinti yra 1551 m. parengtas brėžinys ir pirmoji kunigaikščio gyvenvietės užstatymo instrukcija. Originalui pražuvus, galima naudotis Karaliaučiaus valstybės archyve išsaugota 1661 m. kopija²⁰³. Dar Ordino laikais pilies tiltą, bažnyčią ir Spitrės gyvenvietę jungęs kelias tapo *Alte Lange Gasse* (Senąja Ilgąja gatvele). Prie jos įsikūrė dešimt karčemų, o greta – daug įtakingų asmenų. Todėl įsikūrus miestui gatvelė imta vadinti kitaip – *Deutsche Gasse*. Jos plotis siekė 100 darbinių pėdų (*Werkschuh*)²⁰⁴. Gatvės vakariniame gale (*zu End der Deutschen Gasse*), prie išvažiavimo iš miesto, su naikinto vienuolyno valdoje, ketinta įkurti ligoninę²⁰⁵. Ten pat numatyta statyti teismo, areštinės-kalėjimo pastatus. Ties seniausią G. Brendelio karčema gatvelę stačiu kampu kirto 120 darbinių pėdų pločio skersgatvis – *Quergasse*. Jis leidosi nuo kalno ir siekė Nemuno pakrantę, kur veikė valsčiaus keltas. Instrukcija čia numatė įkurti galvijų turgų (*Viehmarkt*). Gatvei prigijo *Creutzgasse* (Kryžkelės gatvelė), o dar vėliau – *Packhofstrasse* (Rūšiavimo, arba Pakavimo, kiemo) vardai²⁰⁶. Dar vienas ten vedęs platus skersgatvis tapo kita prekyviute. Jis įvardytas *Markt Gasse* (Turgaus gatvele, vėliau *Schenkendorfplatz*)²⁰⁷. Jau įkurtame mieste karčemos laikytojas Simonas Baumgartas, apstatydamas savo sklypą ties *Deutsche Gasse*, šią gatvę susiaurino iki 40 pėdų. Nors

¹⁹⁹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1.

²⁰⁰ NADOLNY, E. Op. cit., S. 83.

²⁰¹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1-2.

²⁰² KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 17.

²⁰³ Ibid., S. 14.

²⁰⁴ KIRINNIS, H. Op. cit., S. 68.

²⁰⁵ Ibid., S. 70.

²⁰⁶ Ibid., S. 68.

²⁰⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 14.

dėl susiaurėjusio patekimo prie vandens buvo skundžiamasi, padėtis neištaisyta. Nustatytos tikslios apstatymo taisyklės negelbėjo, o gatvės atkarpa, neatgavusi tikrojo pločio, liko 80–84 darbinių pėdų. Jai prigijo *Bäcker Gasse* (Kepėjų gatvelės) pavadinimas²⁰⁸. Nemuno pakrantė aukščiau valsčiaus kelto buvo pasiekama kitais keturiais skersgatviais, kuriems vėliau suteikti vardai: *Fischgasse* (Žuvų gatvelė), *Wasserstrasse* (Vandens gatvė), *Sprindgasse* (Šaltinio gatvelė), *Langgasse* (Ilgoji gatvelė)²⁰⁹. Greitą miestelio plėtrą patvirtina smulkesnių gatvių pavadinimai – 1549 m. *Neugasse* (Naujoji gatvelė), o nuo 1551 m. – *Kobelgasse* (Lūšnų gatvelė). Rytuose *Alte Lange Gasse* – *Deutsche Gasse* atsirėmė į trikampę aikštę tarp tilto per Tilželę ir pagrindinės miestelyje Vokiečių bažnyčios. Aikštėje įsikūrė kunigo ūkis, veikė kalvė. Čia prasidėjo kitas kelias į vakarus. Apie 1549 m. kelio vietoje formavosi *Neue Lange Gasse* (Naujoji Ilgoji gatvelė, vėlesnė – *Hohe Strasse*). 1551 m. gatvė pavadinta *Littisch Gasse* (Lietuvių gatvelė)²¹⁰. Čia ir viduryje tarp *Littisch Gasse* bei *Deutsche Gasse* esančioje *Mittelgasse* (Vidurinėje gatvelėje) būta mažesnių 50 pėdų pločio namų sklypų²¹¹.

Galbūt šiame miestelio pakraštyje kūrėsi lietuvių kilmės asmenys. 1545 m. lietuviams miestelėnams buvo leista versti batsiuvius, siuvėjus, kailių apdirbėjus amatu. Jiems suteikta teisė uždarbiauti krašte, nuo miestelio nutolus ne toliau kaip per mylią. 1555 m., 1572 m., 1578 m. priesaikos sąrašuose jie užrašyti kaip „miestiečiai“²¹². Miestiečiai vokiečiai lygiomis teisėmis nenorėjo dalintis su lietuviais. Todėl ieškota galimybių mažinti lietuvių skaičių. 1558 m. valsčiaus hauptmano nurodymu visi mieste valsčiaus reikmėms dirbę lietuviai buvo atleisti. Darbas suteiktas tik neturėjusiems žmonių – viengungiams. Vienoje Tilžės miesto tarybos peticijoje kunigaikščiui buvo teigiama, kad lietuviai neturi jokių miestiečių teisių, o „padieniams (*Pawirpen*) kepti duoną ir pilstyti druską (*Salz-Aushökern*) neturėtų būti leidžiama“. 1572 m. birželio 1 d. tilžėnus pasiekė atsakymas: patikrinus įsitikinta, kad lietuviai „miestiečių teisę turi“, ir ši esanti visiems vienoda²¹³. Šiame kontekste tampa suprantamiau, kodėl tarp karčemų laikytojų baltiškos pavardės yra retenybė.

1552 m. lapkričio 2 d. Prūsijos kunigaikštis paskelbė Tilžės miesteliui fundacijos privilegiją. Šis aktas buvo paskelbtas Vokiečių bažnyčioje paties kunigaikščio²¹⁴. Privilegija suteikė Tilžei, kaip anksčiau kitiems Ordino miestams, Kulmo teisę, be to, Tilžei buvo suteiktas herbas²¹⁵. Dalyvaujant valdovui, buvo išrinkti miesto tarybos ir teismo na-

²⁰⁸ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 69; KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 13.

²⁰⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 14.

²¹⁰ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 69-70.

²¹¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 14.

²¹² Ibid., S. 21.

²¹³ Ibid., S. 22.

²¹⁴ KUBERZIG, K. Op. cit., S. 9.

²¹⁵ NADOLNY, E. Op. cit., S. 83.

riai²¹⁶. Gallus Klemmas tapo pirmuoju burmistru, Jacobas Bornas – teisėju ir vaitu. Jie prisiekė valdovui ištikimybę ir tarnystę²¹⁷.

Prie Albrechto fundacijos privilegijos pridėtas 1551 m. parengtas brėžinys ir tolesnio užstatymo instrukcija. Joje nurodoma, be jau esančios *Deutsche Gasse*, nutiesti dvi naujas gatves. Greta dvylikos jau buvusių karčemų numatyta užstatyti dar 154 valdas. Nustatyta 60 pėdų (17,28 m, nes 1 pėda = 30 cm, taigi apie 18 m) pločio namo valdos norma²¹⁸. Čia tilpo tik gyvenamasis namas ir nedideli ūkiniai statiniai. Dar XVII–XVIII a. namai buvo statomi siauruoju galu į gatvę. Dažnai tai buvo mediniai vienaukščiai su iškeltais aukštais stogais. Kiekvieną namo valdą supo tvora. Kadangi dauguma miestelėnų buvo išeiviai iš kaimiškų vietovių, tai atsiliėpė užstatymo pobūdžiui²¹⁹ Karčemos valdos turėjo gerokai didesnę plotį palei gatvę, t. y. mažiausiai dvigubą nei įprasta²²⁰. Naujakuris gaudavo penkerius laisvus nuo mokesčių metus, kol pasistatys ir įsikurs. Kas buvo nepajėgus savo namo valdos išlaikyti ar ją apleido, tam leista ją parduoti²²¹. Tolesnei plėtrai miestui skirta 82 ūbai žemės, tiksliau – 81 naujasis kulmiškasis ūbas 9 margai, tinkami žemdirbystei. Iš visos skirtos žemės – 56 ūbai už Nemuno ir 26 ūbų „šioje“ pusėje²²². 56 ūbai įvardyti laukais, tačiau realiai žemės ūkiui naudoti tik 55 ūbai 28 margai 222 rykštės. 49 ūbai 18 margų 35 rykštės buvo pievos, o apie 6 ūbus 10 margų 187 rykštės – ganyklos. Šiuos arimus, pievas, ganyklas gerai patyrėdavo pavasario potvynis²²³. Kunigui duoti keturi laisvi ūbai, kunigo ūkiui (*Kaplanhof*) – du, ligoninei (*Hospital*) – 20 laisvų margų, kiekvienai iš dvylikos karčemų – po du ūbus, o dviem kitoms karčėmoms kaip sklypai – dešimt margų žemės²²⁴. Dvylikos karčemų laikytojai jau turėjo po septynis miestiečio margus. Dabar jie įgijo papildomą vieną ūbą pievos, šeši margus arimų ir perspektyvoje dar dešimt margų²²⁵. Be jų, kunigams aprūpinti nuo kiekvienos suteiktos namo valdos skirta po margą, o nuo pusės – po pusę margo ganyklų. Taigi vyriausiajam kunigui teko dvylika, o lietuvių kunigui – šeši margai ganyklų²²⁶. Be to, išlaikęs aukščiausiąją nuosavybės teisę, valdovas suteikė miestui „daugiau kaip 20 ūbų girioje ganyklai“, t. y. 30 ūbų šilo ir malkas Tilžės šile²²⁷. Netrukus miestiečiams buvo papildomai pridėti keturi ūbai arimų prie Spitrės pusėje buvusio tvenkinio (*Splitterer Mühlenteich*), 7 ūbai

²¹⁶ THIEL, E. C. Op. cit., S. 28, 57; KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 80-81.

²¹⁷ SCHNEIDER, F. Op. cit., S. 24.

²¹⁸ THIEL, E. C. Op. cit., S. 28, 57; KUBERZIG, K. Op. cit., S. 10.

²¹⁹ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 72.

²²⁰ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 16.

²²¹ Ibid., S. 16.

²²² THIEL, E. C. Op. cit., S. 28, 57; KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 15.

²²³ THIEL, E. C. Op. cit., S. 58.

²²⁴ Ibid., S. 28, 237–238; KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 80-81.

²²⁵ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 15.

²²⁶ THIEL, E. C. Op. cit., S. 58.

²²⁷ Ibid., S. 28, 57; KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 80-81; KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 15.

7 margai kitame Nemuno krante prieš Spitrę ir 21 ūbas 2 margai miestiečių laukų. Taip miesto bendruomenė perėmė 49 buvusių Prūsų laukų ūbus²²⁸.

Tačiau valdovo perleistos žemės, pievos, naudmenos neišsprendė visų aprūpinimo klausimų. Jau 1554 m. valsčiaus hauptmanas Klausas Gnadendorfas kunigaikščiui pranešė, kad miestelis (t. y. *Flecken*) „neturi daugiau kaip galvijų ganyklą apie palvę tarp Spitrės laukų ir Moritzeno prūsų prie nevaisingos krūmokšnių girios“; „Mes, vargšai, Tilžės miestelyje gyveną mažoje smėlingoje vietoje be ganyklų, arimų ir apžėlusią pievą.“ Šis ganyklų ir dirbamos žemės trūkumas vertė toliau orientotis į prekybą su lietuviais²²⁹. Todėl naujai iškeptiems miestiečiams buvo itin svarbios steigimo privilegijos nuostatos dėl prekybos. Kaip ir kituose mažuose miestuose, ja nustatyta turgaus diena, kuri vyktų kas savaitę – šeštadieniais. Leistas vienas laisvas jomarkas (metinis turgus) nuo kito šeštadienio iki sekmadienio apie Mykolines (*Tage Michaelis*, t. y. rugsėjo 29 d.)²³⁰.

Miesto fundacijos privilegijoje numatyta ir rotušės statyba²³¹. Jai skirtas sklypas prie turgaus tarp Moritzo Perschkau ir Brendelio karčemų valdų. Nurodomas pasirinkimo motyvas – rotušė ir teismas privalo turėti tvarkingą vietą²³².

Gerėjant kelių infrastruktūrai, tranzitui per Tilžę ir sumažėjus Karaliaučiaus suvaržymams, vėrėsi platesnio dalyvavimo prekybos srityje galimybės. Prekyba ir toliau liko labiau susieta su Gdansku didžiąja jūrų prekyba nei su Karaliaučiumi. Karališkųjų Prūsų ir Prūsijos Kunigaikštystės uostų potencialą rodo laivybos statistika. 1497–1577 m. išnagrinėto 15 metų laikotarpio danų mokesčių Zunde duomenys atskleidžia intensyvumą: iš Klaipėdos apmokestinti aštuoni laivai, Elbingo – 40, Karaliaučiaus – 203, o Gdansko – 2 017²³³. Karaliaučiu naujo miesto atsiradimas 1552 m. grėsė dalies įtakos ir prekių tranzito kontrolės praradimu. Augančio Karaliaučiaus pirklija siekė, kad prekės Gdansko uostą pasiektų ne tiesiogiai, o tik per Karaliaučių, todėl ieškojo būdų riboti Tilžės miesto prekybą. Ir toliau Tilžės prekes buvo privaloma pradžioje pasiūlyti Karaliaučiu, o tik paskui kitiems miestams. Tačiau nebuvo nustatytas terminas, per kurį jie turėjo atvykti į Karaliaučių. Ieškodami vis išradingesnių būdų išsisukti nuo sankrovos teisės apribojimų, tilžiškiai plėtė verslo ryšius su Gdansku. 1556 m. gruodžio 8 d. Karaliaučius pasipriešino Tilžės miesto teisei steigti du metinius jomarkus. Karaliaučius pasiekė, kad Tilžėje vyktų tik vienas jomarkas ir kad jame būtų leidžiama lankytis Karaliaučiaus pirkliams. Savo prekes tilžiškiai iki jomarko turėjo gabenti į Karaliaučiaus turgų, ten siūlyti tris dienas Karaliaučiaus rinkos kainą ir ne kitaip²³⁴.

²²⁸ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 15.

²²⁹ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 72.

²³⁰ NADOLNY, E. Op. cit., S. 83.

²³¹ KIRRINNIS, H. Op. cit., S. 70.

²³² THIEL, E. C. Op. cit., S. 245.

²³³ IVINSKIS, Z. Op. cit., p. 81.

²³⁴ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 41.

Net buvo teigiama, kad Tilžės prekyvietė naudinga tik vietos lietuviams ir nuostolinga kraštui. Tačiau nepaisant tokių pareiškimų, Karaliaučiai nepavyko panaikinti pačios Tilžės miesto teisės. Liko neišgirstas kategoriškas jo reikalavimas, kad trims dienoms į Karaliaučių parduoti būtų siūlomos absoliučiai visos tilžiškių prekės²³⁵. Kurį laiką nepalankios aplinkybės tilžiškius paliko už didžiosios prekybos sandėrių. 1563 m. Karaliaučiaus pasiektas kunigaikščio nutarimas apriboti kitų miestų prekybą sulaukė plataus atgarsio (pvz., klaipėdiečių)²³⁶. 1565 m. rugpjūčio 2 d. privilegija privertė pirkliją iš Barthenšteino, Rastenburgo, Frydlando, Vėluvos, Tilžės, Klaipėdos, Įsruties ir kitur savo prekes vežti parduoti tik į Karaliaučių²³⁷. Per Tilžę Karaliaučiaus link ir iš jo gabenta druska, vynas, geležis, kitos smulkios prekybos prekės. Ši padėtis keitėsi ilgai ir netolygiai. Tik 1578 m. burmistras Erasmus Grossas pradėjo didžiąją prekybą lazdyno riešutais. Tais metais „šimtas lastų, arba 1 200 statinių, už 3 600 florinų (guldenų) lazdyno riešutų į Karaliaučių perduota“²³⁸. Turbūt neatsitiktinai 1578 m. rugsėjo 11 d. Tilžės mieste buvo priimtos pirmosios turgaus ir sandėrių taisyklės²³⁹.

Susipažinę su ūkinės raidos ir miestelio užstatymo tendencijomis Tilžėje, grįžkime prie karčemų. Pažymėsime, kad tuo metu didelė jų koncentracija viename Prūsijos šiaurinės dalies miestelyje ar mieste – labiau išimtis nei taisyklė. Dar 1723 m. Klaipėdos miestą aptarnavo vos dvi privilegijuotos karčemos, ir tos buvo įsikūrusios priemiesčiuose – Krūmamiestyje ir Friedricho mieste. Iki tol visos valsčiaus karčemos irgi veikė už Klaipėdos miesto ribų esančiose priemiestinėse gyvenvietėse²⁴⁰. Tačiau panašiu į Tilžės raidos keliu netrukus pasuko Įsrutis. 1446 m. čia veikė vokiečio ar prūso Kranicho laikyta karčema, 1556 m. – penkios, o 1572 m. – dvylika karčemų²⁴¹.

Nepavyko aptikti duomenų apie privilegijas konkrečioms Tilžės karčėmoms. Todėl jų teisinis statusas, atskirų karčemų laikytojų prievolės valdovui kol kas nežinomi. Visgi prieinamų šaltinių ir apibendrintos istoriografijos duomenys leidžia brėžti jų veiklos siluetą. Tilžės miesto steigimo akto tekste kunigaikštis nurodo, kad Tilžės mieste gali įsikurti ne daugiau kaip dvylika karčemų arba šinkavimo vietų (*Schenkstedten*). Tačiau atsižvelgęs į mylimus garbingąjį Albrechtą Baumgartą ir Heinrichą Büchnerį, valdovas suteikė jiems šinkavimo ir paveldimos karčemos valdos privilegiją. Kartu buvo pažymėta, kad jų karčėmoms daugiau arimų nebus skiriama. Šie asmenys turėjo po kelis namus, taigi jie valdovo suteiktą dirbamąją žemę gavo kaip namų savininkai²⁴².

²³⁵ KIRINNIS, H. Op. cit., S. 88.

²³⁶ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 40.

²³⁷ ZEMBRICKIS, J. Op. cit., p. 82.

²³⁸ NADOLNY, E. Op. cit., S. 84.

²³⁹ THIEL, E. C. Op. cit., S. 75.

²⁴⁰ TATORIS, J. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994, p. 242–243.

²⁴¹ GRUNERT, W. Zur Bevölkerung Insterburgs und ihrer Herkunft [1937]. In *Familienkundliche und ortsgeschichtliche Beiträge aus „Nadrauen“*. Heimatbeilage des „Ostpreußischen Tageblatts“, erschienen Insterburg 1935 bis 1940. Hrsg. von C. FECKER. Hamburg, 2013, S. 256.

²⁴² THIEL, E. C. Op. cit., S. 236.

Tokiu būdu įkurtame mieste formaliai veikė 14 karčemų. Viena turbūt buvo tuščia ar apleista.

E. Nadolny nurodė dvylika 1551 m. surašytų karčemų: Georgo Brendelio, Hanso Baumgarto, apleista buvusi Moritzo von Perschkau ir vėliau valdyta Heinricho Kocho, Conrado Ferspacho, Gallo Klemmo, Balthasaro Jerichau, *ekstraordinaria* privilegija įkurta Asmuso Baumgarto, Casparo Königo valdoma Valentino Neuhofo, Asmuso Baumgarto perimta Christopho Malkwitzo, Albrechto Baumgarto globojama Christopho Sackheimio palikuonių, Joachimo Pole. Tačiau ji nepaminėjo dar dviejų – Heinricho Büchnerio ir Jeronimo Biebernickeno karčemų²⁴³.

Išanalizavus visų karčemų valdų išsidėstymą, to meto Tilžės mieste galima apibūdinti vyraujančias tendencijas. Iš 15 karčemų 13 veikė prie pagrindinės tuometinės gatvės *Alte Lange Gasse, Deutsche Gasse*, t. y. Vokiečių gatvės. Tik viena karčema veikė tarp dviejų gatvelių, kurios vedė valščiaus kelto ir bažnyčios link. Jos vieta išsiskyrė tuo, kad gatvėlėje įsikūrė pagrindinės miesto turgavietės. Vienos lokalizuoti nepavyko. Iš 13 prie Vokiečių gatvės stovėjusių karčemų aštuonios veikė šiaurinėje pusėje arčiau upės, o penkios – priešingoje. Tarp aštuonių Vokiečių gatvės šiaurinėje pusėje veikusių karčemų net penkios įkurtos ir prie Nemuno pakrantės, trys – šalia turgaviečių). Šioje vietoje penkios karčemos buvo įkurtos 1514–1540 m. ir trys – 1543–1549 m. Pietinėje pusėje šis santykis buvo toks: visos penkios karčemos stovėjo prie gatvelių, vedusių Nemuno pakrantės link, o iš jų trys – šalia turgaviečių. Šios penkios karčemos kurtos šiek tiek vėliau: 1537–1543 m. ir 1551–1552 m.

Karčemų dislokacijos tendencijos nurodo jų steigėjų siekį būti arčiau pagrindinių transporto magistralių ir prekyviečių²⁴⁴. Miesto steigimo dokumentas taip pat pabrėžia karčemų ir judėjimo ryšį. Valdovas akcentuoja pagrindinę funkciją – aptarnauti keliaujančiuosius. Visiems karčemų laikytojams prisakyta rūpintis būtinais dalykais ir keliaujančiųjų apsistojimo patogumais. Prie Nemuno turėjo būti įrengtos arklidės, kuriose aštuoni karčemų laikytojai galėtų sutalpinti 30, likę keturi – 20 kitų arklių kitose vietose²⁴⁵. Keliaujančių pirklių, administratorių, diplomatų, verslininkų srautas karčemas vertė nakvynės ir apsistojimo centrais, kuriuose buvo išskinkomi, girdomi, šeriami ir ilsinami arkliai²⁴⁶.

Už nepatogumus vykdant šią prievolę atlyginama išskirtinėmis teisėmis. Tik karčemos buvo leidžiama prekiauti užsieniniu gėrimu, juodu alumi (*Schwarz Bier*) ir šinkuoti paprastą alų. Juodasis alus nebuvo gaminamas vietoje, o gabentas iš Karaliaučiaus²⁴⁷. Kaip ir kitose vietose, karčemų laikytojai įpareigoti atsigabenti, išsipirkti

²⁴³ NADOLNY, E. Op. cit., S. 82.

²⁴⁴ Priede pateikiami lentelėje apibendrinti duomenys.

²⁴⁵ THIEL, E. C. Op. cit., S. 236; KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 16.

²⁴⁶ NADOLNY, E. Op. cit., S. 82.

²⁴⁷ THIEL, E. C. Op. cit., S. 70.

ir išpilstyti tam tikrą kiekį valstybinio alaus (*Amtbier*)²⁴⁸. Tačiau buvo atsižvelgiama į konkrečias aplinkybes. Kadangi 1565 m. rudenį dėl sunkiai pravažiuojamų kelių iš Karaliaučiaus sunku buvo atsigabenti bet kokio alaus, seniausios Katyčių karčemos laikytojui Christophui Selderiui buvo leista varyti šviesų alų pačiam²⁴⁹. Už valstybinį alų gautos pajamos papildydavo valdovo iždą. Kitiems miestiečiams pilstomais svaigiaisiais gėrimais prekiauti buvo draudžiama, bet savo stalui leista virti šviesų ir stalo alų (*Marzillin, Tafelbier*). Vėliau, motyvuojant sparčiai augančio miesto gyventojų skaičiaus aprūpinimo gėrimais būtinybe, teisė išsivirti šviesaus alaus palikta turėjusiems apsigyvenimo valdą. Galutinai alaus virimo klausimai išspręsti pirmosiomis alaus virimo taisyklėmis. Tilžėje valsčiaus hauptmanas Danielis von Kunheimas jas patvirtino 1608 m. liepos 12 d. Taisyklėse nustatyta, kad 72 turėję sklypus asmenys galėjo virti šviesų alų, o kiti gyventojai ir amatininkai tam tikrą kiekį išsivirti šventėms ir namų stalui, o alų šinkuoti ar pardavinėti uždrausta. Taip pamažu nuo alaus pils-tymo, pardavinėjimo stengtasi nustumti miesto amatininkus. Įvyko pasidalijimas į bravorinį (*Malzenbrauer*) ir namudinį salyklo virimą. Alaus verslą galutinai perėmė pirkliai²⁵⁰. Baigiant alaus temą reikėtų priminti, kad XVI–XVIII a. vengta gerti gėlą vandenį. Buvo manoma, kad užterštas vanduo greitai tampa ligų šaltiniu. Vietoj jo labiau vertintos įvairios giros, šviesus lengvas alus. Alaus norma buvo įtraukiama į samdinių, tarnautojų atlygį. Nuolatinis šių gėrimų vartojimas padėjo papildyti racio-ną vitaminais, lengviau įveikti alkį. Tačiau, kaip ir kitur, tapdavo podagros, kepenų negalavimų priežastimi²⁵¹.

Už karčemas ir kitas privilegijas buvo atsiskaitoma nuo Martyno 100 markių, po 20 prūsiškų grašių markėmis. Burmistras ir miesto taryba rinko po 4 šilingus už mar-gą nuo gyventojų, karčemos laikytojo ir kito miestiečio. Nurodoma, kad kiekvienas karčemos laikytojas privalėjo mokėti volės (*Zapfen*) ir apsistojimo (*Lagergeldt*) mokes-čius, o nuo kiekvienos alaus statinės, nuo kiekvienos midaus (?) (*Meth*) statinės – po markę ir senu papročiu už bet kokio vyno omą (*Ohm*) mokėti markę. Šie mokesčiai rinkti keturis kartus per metus kas ketvirtį. Karčemos laikytojas visais ketvirčiais vo-lės mokestį mokėjo neišvengiamai, atsakydamas namu²⁵².

²⁴⁸ Palyginimui: 1616 m. karčemos prie Auryčių (*Auer*) laikytojas įpareigotas įsigyti valstybinio alaus statinių po 1 talerį ir 2 jo laštus per metus išpilstyti; 1675 m. aukštutinės karčemos (*Oberkrug*) Želvoje (*Saalau*) laikytojas tokiomis pat sąlygomis įpareigotas išpilstyti 68, o kitos ten buvusios karčemos – po 33 statines per metus ir t. t. GRUNERT, W. Kammeramt Saalau 1680 [1939]. In *Familienkundliche und ortsgeschichtliche Beiträge...*, S. 345–348.

²⁴⁹ KOPP, J. Op. cit., S. 104.

²⁵⁰ THIEL, E. C. Op. cit., S. 70–71; KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 18.

²⁵¹ Apie Klaipėdos aludarius žr. ŽUKAS, J. Klaipėdos verslas ir pramonė iki 1945 m. In *Klaipėdos pramonės ir verslo istorija*. Klaipėda, 2012, p. 15–16, 19. Apie tapatų elgesį kitose šalyse žr. МОРИН, У. Лондон. 1700 год. Смоленск, 2003, c. 223–225.

²⁵² THIEL, E. C. Op. cit., S. 250–251.

Išvados

1466–1525 m. taika, kurią vis temdė karo grėsmė, keitė Ragainės ir Tilžės galimybes. Karinėms funkcijoms traukiantis, stiprėjo tranzito, komunikacijos, prekybos centrų svarba. Besiklostantis naujų sausumos kelių tinklas Ragainę nustūmė į pašalį. Tilžės pilį aptarnavusio miestelio – *Flecken* – formavimuisi įtakos turėjo patogi vietovės padėtis tranzitui Nemunu, sausumos keliais. Šį posūkį žymėjo 1514 m. birželio 8 d. Ordino didžiojo magistro karčemos privilegija Georgui Brendeliui, 1515 m. įsteigtas bernardinų vienuolynas ir vėliau Tilžėje apsigyvenęs Nemuno vagos tvarkymo darbų vadovas H. Hoppe.

130

XV–XVI a. dėl prekių tranzito Nemunu kirtosi Gdansko ir stiprėjančių Karaliaučiaus, Kauno pirklijos interesai. Naudojantis geopolitinėmis aplinkybėmis, Karaliaučiu pavyko čia įsitvirtinti ir pajungti Tilžę savo sukurtai prekybos sistemai. Tam pasitelktos teisinio spaudimo priemonės: 1518 m. gruodžio 26 d. privalomas prekių siūlymas Karaliaučiu ir sankrovos teisė, 1529 m. Krašto nuostatų apribojimai prekybai, 1556 m. gruodžio 8 d. atšaukta Tilžės miesto teisė steigti du metinius jomarkus. Tačiau didėjantis tranzito srautas vis tiek užtikrino Tilžės augimą, o jos gyventojai rasdavo būdų, kaip laužyti Karaliaučiaus monopolį.

1525 m. Prūsijos kunigaikštystėje vykdant administracinę pertvarką suformuotas Tilžės valsčius. Miestelis tapo jo centru, o pilis – hauptmano rezidencija. Tranzito intensyvumas atsiliepė karčemų gausėjimui: 1535 m. jų veikė keturios, 1540 m. – aštuonios, 1551 m. – 15. Tilžės miesto steigimo akte karčemų laikytojams liepta rūpintis būtiniais dalykais ir keliaujančių apsistojimo patogumais, arklidėmis prie Nemuno. Karčemų dislokacijos analizė atkleidė jų steigėjų siekį kurti arčiau pagrindinių transporto magistralių ir prekyviečių. Iš 15 karčemų 13 veikė prie pagrindinės gatvės. Viena veikė prie pagrindinės turgavietės, tarp dviejų gatvelių, kurios vedė kelto ir bažnyčios link. Karčemos valdos turėjo gerokai didesnį plotį palei gatvę, t. y. mažiausiai dvigubą nei įprastą. Jos buvo turtingiausių miestelėnų-miestiečių ir įtakingiausių valsčiaus administratorių rankose. 1547–1551 m. kuriamoje Tilžės savivaldos struktūroje du trečdaliai asmenų buvo susiję su karčemų laikymu. Juos siejo ir giminystės ryšiai.

1540 m. turkų mokesčių duomenys leidžia susidaryti gana tikslų Tilžės miestelio vaizdą. Tuo metu oficialius miestelio įvardus *Flecken*, *Stadfflecke* papildė *Stedtlein*. Teisinis-administracinis miestelio pertvarkymas prasidėjo nuo 1547 m. spalio 7 d. valdovo atsakymo į Tilžės miestelėnų prašymą suteikti miesto teisę. Virsmą miestu lydėjo planingas užstatymas. 1551 m. parengtas brėžinys ir pirmoji užstatymo instrukcija nutiesti dvi naujas gatves, užstatyti dar 154 valdas, nustatyti 60 pėdų pločio namo valdos normą, paskirti sklypus rotušei. 1552 m. lapkričio 2 d. paskelbta Tilžės miesto steigimo privilegija yra pirmoji tokia Prūsijos kunigaikštystėje.

1 priedas

1549–1553 m. Tilžės miesto karčemų laikytojų giminės

Tilžės miesteliui tampant miestu, karčemų laikytojai sudarė giminystės, tarnybos, verslo ryšiais saistomą įtakingą grupę. Ją stiprino brolių, sūnų, žentų, svainių, vaikaičių vedybomis mezgami tinklai. XVI–XVIII a. mirtingumas buvo didelis. Vyrų per gyvenimą vesdavo du tris kartus, o našlės irgi ilgai nelikdavo vienišos. Mažamečių palikimo globa jungė skirtingas kartas (senelius–anūkus) ir tolimesnius giminaičius (patėvius–pamotes, svainius, dėdes, tetėnus). Tai teikė papildomų galimybių jungiant, kaupiant, saugant ir perduodant turtą kitai kartai. Dažnai išmirus vyriškiems palikuonims, turtas buvo perimamas giminaičių kita pavarde. Žemiau apibūdinsi-me šio periodo karčemų laikytojų giminystės ryšius, turėtą nekilnojamąjį turtą, eitas tarnybas.

Brendeliai (*Brendel, Brendler, Brendill*)

Pirmosios karčemos laikytojas Georgas Brendelis nebesulaukė teisinio Tilžės tapimo miestu, nes mirė 1549 m.²⁵³ Moteriškąją liniją jis giminiaivosi su iškilia Klemmų gimine. G. Brendelio žentu tapo teismo suolininko pavaduotojas Paulis Klemmas²⁵⁴. Jam ši santuoka buvo pirmoji²⁵⁵. G. Brendelio verslą miestu virtusioje Tilžėje nesėkmingai tęsė trys sūnūs – Andreasas, Hansas, Melchioras²⁵⁶. Hansas su Melchioru vadinami broliais, ir, tikėtina, buvo vienos motinos²⁵⁷. Brendeliai moteriškąją liniją giminiaivosi su Drochneriais. Vienas iš Drochnerių vadinamas brolių Hanso ir Melchioro svainiu. Šio sūnus Nikolausas Drochneris perėmė pirmąją G. Brendelių karčemą²⁵⁸. Kitais duomenimis, pirmoje santuokoje jis irgi buvo vedęs G. Brendelio dukrą²⁵⁹. Jų dukra ištėkėjo už Hanso Fosso, ir šis turtas perėjo Fosų (*Foß, Voß*) giminei²⁶⁰.

1549–1613 m. antrąją G. Brendelio karčemą, prarastą daržą ir sklypą perėmė giminaičių Klemmų šeima²⁶¹. Turimi duomenys leidžia numanyti, kad pamažu tiesioginė turto perėmimo linija Brendelių šeimoje nutrūko: 1549–1551 m. – Andreaso²⁶², o 1554–1555 m. – ir brolių Hanso bei Melchioro²⁶³. 1549 m. Andreasas Brendelis mirė. 1558 m. minimi dar mažamečiai jo vaikai²⁶⁴.

Giminės galią rodo užimamos pareigos miestelėnų ir miesto bendruomenėje, ryšiai su įtakingais asmenimis. Brendelių giminaitis Paulis Klemmas 1549 m. buvo paskirtas teismo vyriausiojo suolininko pavaduotoju, o 1551 m. – miesto tarybos nariu. 1544 m. Gallus Klemmas minimas kaip kunigaikščio valsčiaus raštininkas, 1549 m. kaip teisėjas, o 1551 m. kaip pirmasis Tilžės miesto burmistras. Tikėtina, kad Gallus ir Paulis Klemmai yra broliai ar pusbroliai²⁶⁵. Kitas

²⁵³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 120.

²⁵⁴ *Ibid.*, S. 54.

²⁵⁵ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

²⁵⁶ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 132.

²⁵⁷ *Ibid.*, S. 53, 132.

²⁵⁸ *Ibid.*, S. 52.

²⁵⁹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 27.

²⁶⁰ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 52.

²⁶¹ *Ibid.*, S. 54, 65, 120.

²⁶² *Ibid.*, S. 132.

²⁶³ *Ibid.*, S. 53, 54.

²⁶⁴ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 60.

²⁶⁵ *Ibid.*, S. 37.

Brendelių giminaitis – Nicolaus Drochneris – ėjo teismo vyriausiojo suolininko pavaduotojo pareigas 1552 m., o teisėjo – 1564 m., 1571 m.²⁶⁶

Panagrinėkime, kaip buvo disponuojama Brendelių šeimos nekilnojamoju turtu ir koks jo tolesnis likimas. 1552 m. pirmąją Tilžės karčėmą valdė Georgo sūnus Melchioras. 1554 m. atnaujinus karčėmos užrašymą, nurodomi laikytojai broliai Hansas ir Melchioras Brendeliai. 1555 m. karčėma perėjo šių svainiui N. Drochneriui²⁶⁷. Žinoma ir apie antrąją G. Brendelio karčėmą (Hyp. 6). 1549 m. ją valdė šio žentas teismo vyriausiojo suolininko pavaduotojas Paulis Klemmas. 1553–1557 m. tiesioginiu jos valdytoju toliau vadinamas P. Klemmas. Tačiau 1554 m. nurodoma, kad ji yra ir Melchioro Brendelio antroji karčėma. Vėliau karčėmą vėl perėmė P. Klemmas²⁶⁸. Po G. Brendelio mirties 1549 m. neužstatytas karčėmos valdos sklypas (Hyp. 62) teko sūnui Andreasui Brendeliui. Tačiau dėl nežinomų aplinkybių jo savininku tapo Melchioras Brendelis. 1551 m. rašoma čia buvus dviejų M. Brendelio sklypų. Jų dydis siekė tik 90 pėdų. Tais pačiais metais privilegiją čia steigti 13-ąją miesto karčėmą gavo Joachimas Pole. Jam sekėsi nekaip, nes vėliau prašė atidėti skolų išmokėjimą. J. Pole mirė 1572 m., o 1581 m. karčėmą perėmė Adriano von Retzeno našlė, 1613 m. jaunas Paulis Klemmas, perdavęs ją savo giminei²⁶⁹. Georgas Brendelis savo sūnams – Andreasui, Hansui ir Melchiorui – paliko ir du 131 pėdos pločio sklypus. 1551 m. plane nurodoma, kad Hanso Brendelio sklypo Hyp. 72 plotis siekė 105 pėdas²⁷⁰. Tolesnis šios valdos likimas iki XVII a. kol kas nežinomas.

Drochneriai (*Drochner*, *Drachner*)

Greitai iškilę Drochneriai Tilžėje išnyko įsilieję į Fossų (*Foß*, *Voß*) giminę. Nicolauso Drochnerio sėkmę lėmė Tilžės miesto augimas. Jis du kartus vedė įtakingų asmenų dukteris: seniausios Tilžės karčėmos savininko Georgo Brendelio, o vėliau kito karčėmos laikytojo Hanso Büchnerio dukrą Kathariną²⁷¹. Asmeniniai ryšiai netruko atsiliepti nuosavybei. 1552 m. Nicolaus Drochneris tapo vienuoliktosios Tilžės karčėmos (Hyp. 17) bendravaldžiu su Balthasaru Jerichau²⁷². Tais pačiais metais N. Drochneris paskirtas teismo tarėju²⁷³. 1555 m. jis įsigijo seniausią Tilžės karčėmą (Hyp. 4) iš savo svainių iš pirmos santuokos Hanso ir Melchioro Brendelių. Ja menkai rūpinosi. 1565 m. rašyta: „karčėma 10 ar 12 metų apleista stovi“²⁷⁴. Kažkokiais asmeniniais ryšiais grįstas ir kitas N. Drochnerio nekilnojamojo turto perdavimas. 1556 m. antrąją hauptmanų karčėmą perėmęs Heinrichas Büchneris yra Nikolauso antrosios žmonos Katharinos brolis. Vėliau H. Büchneris vedė B. Jerichau našlę. Galbūt čia būta kokio nors tarpininkavimo²⁷⁵. Juo pasitikėta, nes kaip miesto tarėjas N. Drochneris minimas dar 1564 m., o kaip vaitas (*Richter*) – 1571 m., tačiau paskutinėje tarnyboje pasireikšti nebespėjo. Jis mirė 1572 m. balandžio 15 d.²⁷⁶

²⁶⁶ Ibid., S. 27.

²⁶⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 52.

²⁶⁸ Ibid., S. 54.

²⁶⁹ Ibid., p. 120.

²⁷⁰ Ibid., p. 132.

²⁷¹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 27.

²⁷² KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 67.

²⁷³ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 27.

²⁷⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 52.

²⁷⁵ Ibid., S. 67.

²⁷⁶ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 27.

N. Drochnerio paveldėtojais tapo Fossai. Hanso Fosso žmona buvo N. Drochnerio duktė iš pirmosios santuokos – G. Brendelio anūkė²⁷⁷.

Klemmai (*Klemm, Klemme*)

Antrosios Tilžės karčemos laikytojas Gallus Klemmas (jaunesnysis) 1549 m. minimas kaip Tilžės miestelio teismo narys²⁷⁸. Tuo metu jis vadintas karčemos laikytoju ir pirkliu. 1551 m. Gallus tapo pirmuoju Tilžės miesto burmistru. Su karčema jis atsisveikino 1553 m., kai jos sklypas teko Jeronimui Biebernickeniui²⁷⁹. Tilžės vokiečių bažnyčioje buvusioje antkapinėje plokštėje įrašyta, kad G. Klemmas mirė 1555 m. gruodžio 12 d. Nors buvo vedęs, vaikų nesušilaukė²⁸⁰. 1559 m. antrąją Tilžės karčemą nupirko Nickelis Boltzas²⁸¹. Jis tapo Paulio Klemmo dukters Reginos vyru²⁸². Todėl susiklostė palankios aplinkybės čia reikštis Klemmų giminaičiams.

G. Klemmas nebuvo vienintelis šios giminės atstovas Tilžėje. Šaltiniai mini 1549 m. čia gyvenus bendrapavardį Paulį Klemmą. Tikėtina, kad Gallus ir Paulis Klemmai yra broliai ar pusbroliai²⁸³. 1540 m. turkų mokesčių rinkėjas apie Paulį neužsimena. 1549 m. jis pristatomas kaip G. Brendelio žentas²⁸⁴. Taip pat nurodoma, kad P. Klemmas yra antrosios G. Brendelio, o 1553–1554 m. šio palikuonio Melchioro Brendelio karčemos valdytojas. Brendelių giminės ir G. Klemmo parama galėjo padėti miesteliui virstant miestu. 1549 m. P. Klemmas minimas kaip teismo vyriausiojo suolininko pavaduotojas²⁸⁵, o 1551–1552 m. jis buvo tarėjas²⁸⁶. Netekęs žmonos, neliko vienišas, vedė antrą kartą. Jo duktė apie 1554 m. ištekėjo už karčemos laikytojo Asmuso Baumgarto. 1572 m. kita duktė Regina ištekėjo už karčemos laikytojo Nickelio Boltzo. Sūnus Paulis Klemmas mirė 1573 m.²⁸⁷ Paulio Klemmo turto paveldėtoju tapo Jacobas Klemmas²⁸⁸. Klemmų giminės liniją pratęsė senojo Paulio anūkas, jaunojo Paulio sūnus skutėjas Paulis Klemmas²⁸⁹.

Kaip buvo disponuojama Klemmų šeimos nekilnojamoju turtu ir koks jo tolesnis likimas? Vyriausiojo P. Klemmo nekilnojamojo turto sąrašas ilgesnis. 1549 m. jis turėjo namo valdą Hyp. 58. 1939 m. duomenimis, ši lokalizuojama gyvenamojo namo adresu *Deutsche Strasse 58* ir *Goldsmiedestrasse 14*. 1555 m. sklypas siekė 105 pėdas²⁹⁰. Valda iš šeimos rankų neišsprūdo. Tačiau kitas senojo P. Klemmo turėtas turtas pateko į kitas rankas. Nuo 1549–1554 m. jis valdė antrąją savo uošvio G. Brendelio karčemą (Hyp. 6). P. Klemmui tarpininkaujant, 1558–1572 m. karčemą iki mirties perėmė Bastianas Stumeris. Šiuos asmenis siejo kažkokie bendri interesai Biebernickeno karčemoje. 1572–1577 m. mirusio Bastiano Stumerio karčemos valdymą perė-

²⁷⁷ Ibid., S. 53.

²⁷⁸ Ibid., S. 1.

²⁷⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 65.

²⁸⁰ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

²⁸¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 65.

²⁸² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

²⁸³ Ibid., S. 37.

²⁸⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 37, 54.

²⁸⁵ Ibid., S. 54.

²⁸⁶ Ibid., S. 115.

²⁸⁷ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

²⁸⁸ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 115.

²⁸⁹ Ibid., S. 133.

²⁹⁰ Ibid., S. 115.

mė Eliasas Boltzas²⁹¹. Šis buvo P. Klemmo dukters vyro Nickelio Boltzo brolis²⁹². 1555–1560 m. P. Klemmas buvo išsinuomojęs ar įsigijęs vadinamąją Malkwitzo karčemą (Hyp. 68)²⁹³. Tuo metu ją valdė Hansas Lange. Įsigytą karčemą perėmė P. Klemmo žentas Asmusas Baumgartas. Šis buvo išsipirkęs teisę į ją seniau, bet kažkokiu būdu prarado²⁹⁴. Žinoma, kad A. Baumgartas už uošvio karčemos laikymą Hansui Langei turėjo mokėti 300 markių. Tokia paini padėtis buvo susijusi ir su žento įsipareigojimu uošviui garantuoti žmonos išlaikymą²⁹⁵.

Biebernickenai (*Biebernicken*)

1553 m. Jeronimas Biebernickenas perėmė antrąją miesto karčemą (Hyp. 16)²⁹⁶. 1559 m. ją nupirko Nickelis Boltzas²⁹⁷. Jis buvo vedęs Paulio Klemmo dukterį Reginą²⁹⁸. Tad, galima sakyti, karčema vėl pateko į Klemmų giminės rankas.

Boltzai (*Boltze, Boltz, Bolz*)

Tilžė keliems šimtmečiams tapo gausios Boltzų giminės lizdu. XVI a. antrojoje pusėje šios giminės atstovai pradėjo šakas Įsrutyje, Karaliaučiuje, Gilijoje. Vieną iš jų likimas atvedė į Tilžės antrąją karčemą. Tilžėje pirmasis apsigyveno Nickelis Boltzas. Manoma, kad jis atvyko iš Silezijos. N. Boltzas pradėjo kaip Tilžės miestelio pirklys ir kromelnikas. Galbūt jis netgi dirbo kitų laikomose karčemosose. Gautas pajamas investavo į nekilnojamąjį turtą. 1549 m. minimas Nickelio Boltzo namas. Jo vieta lokalizuojama 1939 m. adresu *Hohestrasse* 82 (Hyp. 118). 1555 m. šio namo sklypas buvo 59 pėdų. Tačiau vėlesnė jo istorija iki pat XVII a. skendi nežinioje²⁹⁹. Kitos kromelninko ir pirklio N. Boltzo 1549 m. turėtos valdos praeitis skaidresnė. Šiame net 127 pėdų sklype 1553 m. paminėtas kunigo namas (*Caplan Haus*) ir klebonija (*Caplanei*), stovėjusi iki pat XIX a. 1939 m. jos adresas – *Hohestrasse* 4, o sklypo kadastro numeris – Hyp. 206³⁰⁰. Evangelikų liuteronių bažnyčios perimtas turtas signalizuoja apie buvusio šeimininko dosnumą arba pragmatišką sandorį. 1553 m. N. Boltzas minimas kaip kito sklypo (Hyp. 33) savininkas. 1939 m. jo vieta buvo ta pati – *Deutschestrasse* 35. 1551 m. valda apibūdinama kaip 60 pėdų tuščias sklypas. Kaip ir pirmojo sklypo, jos praeitis iki XVII a. gaubiamą nežinios³⁰¹.

Minėti nekilnojamojo turto pokyčiai sutampa su padėties bendruomenėje stiprėjimu. 1551 m. N. Boltzas tapo Tilžės teismo tarėju³⁰². Turtas ir padėtis atvėrė kelius prisijungti prie karčemų laikytojų bendrijos. 1559 m. N. Boltzas nusipirko Jeronimo Biebernickeno, arba antrąją miesto, karčemą Hyp. 16. Gyvenimo pabaigoje ja menkai rūpinosi. 1592 m. rašyta: „alaus neišsunku-

²⁹¹ Ibid., S. 54.

²⁹² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

²⁹³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 128.

²⁹⁴ Ibid., S. 127.

²⁹⁵ Ibid., S. 128.

²⁹⁶ Ibid., S. 65.

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 37.

²⁹⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 158.

³⁰⁰ Ibid., S. 239.

³⁰¹ Ibid., S. 91.

³⁰² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 21.

ta, dėl to karčema smunka”³⁰³. Miesto bendruomenės pasitikėjimą ir įtaką rodo miesto tarėjo pareigos, kurias N. Boltzas ėjo 1568 m., 1580 m., 1584 m.³⁰⁴ Pasiekęs galios viršūnę, jis toliau investavo į nekilnojamąjį turtą. Žinoma, kad 1577 m. N. Boltzas turėjo 45 pėdų sklypą (Hyp. 122). 1939 m. jo adresas buvo *Hohestrasse* 78. 1549–1555 m. šio sklypo savininku nurodomas bendravardis batsiuvyys Nickelis Blinde. Tolesnė valdos istorija iki XVII a. neaiški³⁰⁵.

Apie asmeninį N. Boltzo gyvenimą duomenų nedaug. 1547 m. jis vedė našlę Gottschewinin³⁰⁶. N. Boltzas susilaukė penkių sūnų: Hipolito, Sebastiano (Bastiano), Eliaso, Paulo, Nicolauso³⁰⁷. Nickelis mirė 1593 m.³⁰⁸

Kochai (*Koch*)

Kada ir kaip nuo Moritzo Perschkau karčemos (Hyp. 12) valdymo pasitraukė kromelninkas, pirklys ir mėsaininkas Heinrichas Kochas, nežinoma. Kochų giminė Tilžėje nesunykė. 1549 m. meistras Matzas Kochas turėjo du tuščius sklypus kitoje gatvėje. 1555 m. nurodoma, kad abu M. Kocho sklypai siekė po 70 pėdų. Viename jų nuo 1566 m. veikė lietuvių mokykla. XVII a. čia buvo kunigų daržai ir miesto žemė³⁰⁹. Kitas sklypas, buvęs netoliese, iki XVII a. liko tuščias³¹⁰. 1567 m. minėta M. Perschkau karčemą valdė Bastianas Boltzas³¹¹.

Ferspachai (*Ferspach, Vorspach*)

Trečiosios Tilžės karčemos laikytojai Conradui Ferspachui teko aukštos miestelio ir miesto institucijų pareigos: 1549 m. – teismo suolininkas³¹², 1551 m. – burmistro kompanas³¹³, o 1552 m. – burmistro pavaduotojas³¹⁴. C. Ferspachas mirė ar susirgo apie 1555 m.³¹⁵ Jis susilaukė šešių vaikų. Vienam sūnui suteiktas tėvo vardas – Conradas. 1560 m. trečiąją miesto karčemą iki jaunojo Conrado pilnametystės perėmė žentas Hansas Kugge³¹⁶. Kartu su Kugge Conradas minimas 1569 m. ir 1571 m. Jaunasis Conradas Ferspachas mirė 1572 m.³¹⁷ Nors yra žinių apie šeimą, tačiau nepavyko rasti duomenų apie karčemos likimą iki XVII a. Žinomos dar trys senojo C. Ferspacho dukros: viena mirė bevaikė 1571 m. (galbūt Kugge’s žmona?); Regina, paminėta 1580 m.; trečioji duktė iškėjo už Christopho Krause’s³¹⁸. Žymiausias senojo

³⁰³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 63.

³⁰⁴ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 21.

³⁰⁵ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 162.

³⁰⁶ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 21.

³⁰⁷ Ibid., S. 57.

³⁰⁸ Ibid., S. 21.

³⁰⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 143.

³¹⁰ Ibid., S. 149.

³¹¹ Ibid., S. 61.

³¹² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1, 74.

³¹³ Ibid., S. 52.

³¹⁴ KEBESCH, H. Burg und Marktflecken Tilse und Gründung der Stadt Tilsit [interaktyvus]: <http://www.tilsit-ragnit.de/tilsit/ti_burgmarkttilse.html> [žiūrėta 2014-09-18].

³¹⁵ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 52.

³¹⁶ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 63.

³¹⁷ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 52, 74.

³¹⁸ Ibid., S. 74.

C. Ferspacho sūnus Moritzas Ferspachas gimė 1535 m.³¹⁹ Moritzas vedė teismo vyriausiojo suolininko pavaduotojo Heinricho Büchnerio seserį. Tačiau ji mirė 1571 m.³²⁰ 1574 m. M. Ferspachas – teisėjas, o 1577 m. sausio 26 d. – „prisiekęs teisėjas“³²¹. Ferspachų giminė sustiprėjo ir priklausė elitui dar ir XVII a.

Kuggės (*Kugge*)

Nesusilaukusi palikuonių, ši giminė užgeso Tilžėje vos iškilusi. 1553 m. Hansas Kugge įsigijo Asmuso Baumgarto, arba dvyliktąjį miesto, karčemą Hyp. 18³²². Vedybos su C. Ferspacho dukterimi H. Kugge'į atvėrė papildomų galimybių³²³. 1560 m. jis tapo laikinuoju C. Ferspacho, arba trečiosios miesto, karčemos (Hyp. 14) laikytoju³²⁴. Šia nuosavybe buvo įpareigotas rūpintis tol, kol jaunesnysis Ferspachas padengs skolą³²⁵. 1571 m. nesusilaukusi vaikų, mirė H. Kugge's žmona. Tų pačių metų užuomina „*der alte Kugge*“ nurodo Hanso amžių. Nepaisant to, 1573 m. ir 1574 m. jis dar minimas kaip miesto tarėjas³²⁶. Pastaruosius metus lydėjo nesėkmė – 1574 m. teko užstatyti dvyliktąjį miesto karčemą Hyp. 18³²⁷. Metams ją perėmė krikštasūnis Centurio Altmannas. 1575 m. Hansas Kugge mirė³²⁸.

Königai (*Königk, Koenig*)

1544 m. ketvirtosios karčemos laikytoją Valentiną Neuhoffą, einantį Tilžės valsčiaus raštininko pareigas, pakeitė Gallus Klemmas³²⁹. Tolesni V. Neuhoffo pėdsakai šiame miestelyje nutrūksta. 1549 m. ketvirtąjį Tilžės karčemą įsigijo tarėjas Casparas Königas³³⁰. 1551 m. jis tapo teismo tarėju³³¹. Tais pačiais metais įsigijo du besiribojančius sklypus namams po 60 pėdų pločio. Vienas jų lokalizuojamas 1939 m. adresu *Deutschestrasse* 27 ir *Langgase* 2 (Hyp. 27) ½ ankstesnis 628³³². Antrasis sklypas 1939 m. buvo adresu *Deutschestrasse* 28 su *Seilerstrasse* 22. Jei C. Königas ir ketino pasinaudoti šios nuosavybės gretimumu ar sujungimu, to neišnaudojo. 1559–1607 m. antrąjį sklypą jau valdė Reinholdas Vogtas³³³. 1572 m. ketvirtoji miesto karčema minima savininko vardu (*Caspar Königsche*)³³⁴. Tais pačiais metais jis mirė. Liko karčemos laikytojo našlė. Tikėtina, kad 1583 m. birželio 15 d. jų sūnus ar giminaitis Albrechtas Königas iš Tilžės buvo ima-

³¹⁹ Ibid., S. 52.

³²⁰ Ibid., S. 60.

³²¹ Ibid., S. 52.

³²² KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 68.

³²³ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 74.

³²⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 63.

³²⁵ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 39.

³²⁶ Ibid., S. 39.

³²⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 68.

³²⁸ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 39.

³²⁹ Ibid., S. 37.

³³⁰ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 133.

³³¹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 38.

³³² KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 83.

³³³ Ibid., S. 85.

³³⁴ Ibid., S. 133.

trikuliuotas Karaliaučiaus universitete. Pastarajam buvo lemta padaryti karjerą nuo šinkuotojo nuomojamoje karčemoje iki teisėjo³³⁵.

Malkwitzai / Maltitzai (*Maltwitz, Malckwitz, Malkwizt*)

Šeštosios Tilžės miestelio karčemos laikytojas Christophas Malkwitzas buvo įsigijęs dar vieną sklypą. 1549 m. rašoma apie tuščią 70 pėdų sklypą Hyp. 74, priklausiusį „Malkewitzen“. 1939 m. sklypo adresas buvo *Deutsche Strasse 72* ir *Packhofstrasse 12/13*³³⁶. Christophas mirė 1550 m. Galima daryti atsargią prielaidą, kad jo paveldėtoju tapo Jacobas Maltitzas. Nepilnamečio Jacobo turtas buvo patikėtas globėjui Asmusui Baumgartui. 1551 m. kovo 4 d. tas pats A. Baumgartas kaip palikimą perėmė tuščiąjį Malkwitzo sklypą (Hyp. 74) ir gavo ekstrordinarią karčemos privilegiją³³⁷. 1550 m. jam buvo išduota ir šeštosios miestelio karčemos (Hyp. 68) laikymo privilegija. 1551 m. išmatavus paaiškėjo, kad valda (*Maltitzin Krug*) siekė 88 pėdas. 1552 m. karčemos laikymo privilegija vėl buvo patvirtinta. Pagal ją, per metus turėjo būti sumokama 50 markių. Privilegijos išpirkimas atsiėjo 800 markių. 1553 m. karčemą neilgam perėmė Casparas Schultzas, kuris mirė 1560 m. Jau 1554 m. nurodoma, kad čia esančią Jacobo Maltitzo karčemą turėjo iš Gdansko atvykęs Hansas Lange³³⁸. Kaip susiklostė J. Maltitzo gyvenimas, nežinia, tačiau giminė Tilžėje išliko. 1555 m. minimi kažkokio Hanso Malkwitzo arba Maltwitzo paveldėjimo reikalai³³⁹.

137

Sackheimai (*Sackheim*) ir Bornai (*Born*)

Devintosios Tilžės karčemos laikytoju tapo 1537 m. čia jau gyvenęs Christophas Sackheimas. Tuo metu jis turėjo 95 pėdas siekusią valdą Hyp. 63. 1939 m. ji lokalizuota adresu *Deutsche Strasse 63* ir *Wasserstrasse 32/33*. Tai buvo gerbiamas asmuo, nes 1538 m. ir 1544 m. tapo parapijos bendruomenės atstovu, globojusiu bažnyčią (*Kirchenvater*)³⁴⁰. Turkų mokesčių surašinėtojo sąraše randame tik vieną asmenį Christopho vardu. Šalia nurodyta profesija – siuvėjas (*Schneider*). Greta gyveno išdininkas Thomas ir būsimasis Ragainės kunigas Ambrosijus Luttersternas, turėję naujus namus. Už 100 markių vertės naują namą siuvėjas Christophas mokėjo 18 sidabro šilingų. Dar 8 sidabro šilingus jam teko mokėti už arklį ir 3 karves³⁴¹. Jei tapatinimas teisingas, galėtume užčiuopti kelią nuo amatininko aukštesnio socialinio statuso link. Prieš 1544 m. Ch. Sackheimas vedė Reginą Born ir susilaukė sūnaus Lozoriaus. Galbūt iškilti padėjo žmonos kraitis ir tėvo padėtis. Karčemos privilegija valdai įgyta iki 1543 m.³⁴² 1544 m. Christophas Sackheimas apleido šią ašarų pakalnę. 1544–1545 m. nežinia kokiais pagrindais karčemą valdė Balthasaras Jerichau. 1548 m. ketveriems metams Sackheimo karčemą perėmė Albrechtas Baumgartas. Ja buvo įpareigotas rūpintis, kol pilnametystės sulauks savininko paveldėtojas. 1551 m. karčemą perėmė Ch. Sackheimo sūnus Lozorius. Matyt, jaunuoliui savarankiškai tvarkytis buvo sunku – 1553 m. karčemos savininku nurodomas jo senelis,

³³⁵ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 38.

³³⁶ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 136.

³³⁷ *Ibid.*, S. 136.

³³⁸ *Ibid.*, S. 127.

³³⁹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 42.

³⁴⁰ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121.

³⁴¹ DIEHLMANN, H. H. *Op. cit.*, S. 228.

³⁴² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 23.

Ch. Sackheimo žmonos tėvas Jacobas Bornas. Šis karčema leido naudotis keliems asmenims: 1555 m. Georgui Warschkiniui, 1562–1564 m. – Hipolitui Boltzui³⁴³.

Bornai į Tilžę atsikėlė XVI a. 4–5-uoju dešimtmečiais. 1532 m. Jacobas Bornas nurodomas kaip karčemos laikytojas Kaukėnuose. Jis buvo vedęs merginą, vardu Margareta. Susilaukė sūnaus Heinricho, dukterų Eufemijos ir Reginos. Heinrichas ir Eufemija tapo Gdansko miestiečiais. Tikėtina, kad Jacobas Bornas buvo kilęs iš šio uostamiesčio. 1542 m. Heinrichui buvo užrašytas namas Gdanske, stovėjęs *Heiliggeistgasse*. Tuo metu jis čia gyveno ir tikrai buvo sulaukęs pilnametystės. Netrukus Jacobas Bornas įsitvirtino besikuriančiame Tilžės mieste. 1551 m. jis tapo vaitu (*Kure, Schultz, Richter*)³⁴⁴. Šio giminystė su Christophu Sackheimu vėliau tapo svarbia aplinkybe perimant šio karčemą³⁴⁵.

Baumgartai (*Baumgart, Baumgarth, Baumgardt*)

Kada ėmė laikyti devintąją karčemą Simonas Baumgartas, neaišku. Simonas minimas jau 1528 m.³⁴⁶ 1540 m. turkų mokesčių rinkėjas užrašė, kad S. Baumgartas už 100 markių vertintą savo namą ir valdą turėjo mokėti 18 sidabro grašių. Jis buvo vienas iš penkių taip įvertintų nekilnojamojo turto savininkų. Pagal turto vertę, 100 markių nekilnojamojo turto savininkai Tilžėje buvo penktoje pakopoje nuo viršaus. Tai, kad tuo metu S. Baumgartas nelaikė gyvulių, netiesiogiai rodo pajamas, gaunamas iš kitos veiklos. Lėšų užteko namų ūkiui apsieinant be gyvulių³⁴⁷. 1540 m. kovo 25 d. Roneburge rašytame laiške Rygos arkivyskupas Friedrichas Wilhelmas savo broliui Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui minėjo S. Baumgarto prašymą leisti Tilžėje jam pasistatyti karčemą su nedideliu ūkiu. Už tai šis įsipareigojęs teikti visas reikalingas paslaugas³⁴⁸. Dešimtoji miestelio karčema buvo įkurta 1540–1543 m.³⁴⁹ 1540–1541 m. nurodomas jo turėtos valdos plotis – vos 40 pėdų prie *Quergasse* (vėliau *Packhofstrasse*). Ji vėliau buvo praplėsta. 1939 m. valda apėmė net tris posesijas (Hyp. 1, 2, 3) adresais *Deutschestrasse* 1, 2 (su *Memelstrasse* 3), 3 (su *Packhofstrasse* 14 ir *Memelstrasse* 4). Karčemai parinkta gera vieta – prie pagrindinių kelių, vedusių miestelio keltu, Spitrės ir bažnyčios link. Greta veikė galvijų turgus. 1543 m. valda užrašyta kaip *Simon Baumgarten*³⁵⁰. S. Baumgartas buvo vedęs N. Sackheimo našlę³⁵¹. Tikėtina, kad šios velionis vyras buvo kažkoks karčemos laikytojo Christopho Sackheimo giminaitis. Vėliau tokia giminystė sudarė sąlygas Baumgartams globoti mažamečius Sackheimus ir naudotis didžiąją šių turto dalimi³⁵². S. Baumgartas susilaukė keturių sūnų: Asmuso, Albrechto, Hanso, Steffeno. S. Baumgartas mirė 1543 m.³⁵³ Pažymėsime, kad S. Baumgarto sūnus Steffenas 1566 m. minimas kaip nuo 15 metų esantis už krašto, t. y. net ne Tilžės valsčiuje³⁵⁴.

³⁴³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121.

³⁴⁴ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 21.

³⁴⁵ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121.

³⁴⁶ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁴⁷ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., S. 227, 268.

³⁴⁸ *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Bearb. von S. HARTMANN. Köln, Weimar, Wien, 1999, S. 473.

³⁴⁹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁵⁰ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 49.

³⁵¹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁵² KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121.

³⁵³ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁵⁴ *Ibid.*, S. 57.

S. Baumgarto sūnus Asmusas rūpinosi savo broliais Hansu ir Albrechtu. Šiems perleido savo nekilnojamąjį turtą Tilžėje. S. Baumgarto sūnus Asmusas 1539 m. turėjo avidę Tilžėje. 1546–1548 m. jis perėmė tėvo karčemą (Hyp. 1, 2, 3)³⁵⁵. 1547 m. Roneburge rašytame laiške Rygos vyskupas Friedrichas Vilhelmas perdavė broliui Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui tilžiškio Asmuso Baumgarto prašymą. Šis skundėsi dėl pagal tėvo liniją broliui tekusios karčemos Tilžėje su neapmokėtomis skolomis. Prašė skirti patogesnį terminą jai pasidalyti su broliais, kad būtų galima atsiskaityti su kreditoriais³⁵⁶. Žinoma, kad tėvo karčemą Asmusas perleido broliui Hansui³⁵⁷. 1549 m. Tilžėje A. Baumgartas kažkodėl apsigyveno ne savo, o Ragainės seniūno (*Kemmer, Kämmerer*) Thomaso name, kuris lokalizuotas 1939 m. (Hyp. 53) *Deutsche Strasse* 52. Asmusas Baumgartas čia gyveno neilgai, nes neminimas 1540 m. ir 1551 m. Epizodas patvirtina, kad Ragainės valdininką jis pažinojo asmeniškai³⁵⁸. 1549 m. karčemos laikytojas ir pirklys A. Baumgartas turėjo Tilžėje dar vieną 86 pėdų karčemos valdą (Hyp. 18). Tai būtų dvylktoji miestelio karčema. Matyt, ji susijusi su tėvo karčemos (Hyp. 2, 3) atsisakymu brolio naudai. 1939 m. karčemos valda buvo adresu *Deutsche Strasse* 17 ir *Memelstromstrasse* 17. Tačiau ir šia karčema A. Baumgartas naudojosi neilgai. 1553 m. ją perėmė Hansas Kugge³⁵⁹. Tilžėje A. Baumgartas turėjo ir kitokio nekilnojamojo turto: 1549 m. 60 pėdų pločio valdą (Hyp. 24), 1939 m. jos adresas – *Deutsche Strasse* 23³⁶⁰; 1551 m. greta – dar vieną 60 pėdų valdą (Hyp. 25). 1939 m. tai vadinamojo „Napoleono namo“ posesija adresu *Deutsche Strasse* 24 ir *Memelstrasse* 26³⁶¹. A. Baumgartas perėmė 1550 m. mirusio karčemos laikytojo Christopho Malkwitzo palikimą. Jis tapo nepilnamečio Jacobo Maltitzo globėju, besirūpinančiu jo paveldėtu turtu. 1551 m. kovo 4 d. kaip palikimą perėmęs Malkwitzo tuščiąjį sklypą (Hyp. 74), A. Baumgartas išsirūpino ekstraordinarią karčemos privilegiją³⁶². 1552 m. šią keturioliktosios miesto karčemos privilegiją ir valdą su nauju namu perleido savo broliui Albrechtui³⁶³. 1550 m. Asmusui Baumgartui buvo išduota ir Christopho, arba septintosios miestelio, karčemos (Hyp. 68) laikymo privilegija. 1551 m. išmatavus paaiškėjo, kad valda (*Maltitzin Krug*) siekė 88 pėdas. 1552 m. karčemos laikymo privilegija vėl buvo patvirtinta. Pagal ją, per metus turėjo būti sumokama 50 markių. Privilegijos išpirkimas atsisėjo 800 markių. 1553 m. karčemą neilgam perėmė Casparas Schultzas. Jau 1554 m. nurodoma, kad čia esančią J. Maltitzo karčemą turėjo iš Gdansko atvykęs Hansas Lange³⁶⁴. 1555–1560 m. vadinamąją Malkwitzo karčemą (Hyp. 68) buvo išsinuomojęs ar įsigijęs Paulis Klemmas³⁶⁵. Tuo metu ją valdė Hansas Lange. Įsigytą karčemą perėmė Klemmo dukters vyras Asmusas Baumgartas³⁶⁶. Žinoma, kad Asmusas už uošvio Paulio Klemmo karčemos laikymą turėjo mokėti Hansui Langei 300 markių. Tokia paini padėtis gali būti susijusi ir su žento įsipareigojimu uošviui garantuoti žmonos išlaikymą. 1560 m. buvusio karčemos savininko Casparo Schultzo našlė Catharina skundėsi: nors A. Baumgartas buvo pardavęs karčemą jos vyrui, tačiau pasilikęs 25 pėdų rėžį, kuriuos pardavė Heinrichui Büchneriui. Taryba nepatvirtino

³⁵⁵ Ibid.

³⁵⁶ *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1540–1551). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Bearb. von S. HARTMANN. Köln, Weimar, Wien, 2002, S. 379.

³⁵⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 49.

³⁵⁸ Ibid., S. 110.

³⁵⁹ Ibid., S. 68.

³⁶⁰ Ibid., S. 78.

³⁶¹ Ibid., S. 79.

³⁶² Ibid., S. 136.

³⁶³ Ibid., S. 136–137.

³⁶⁴ Ibid., S. 127.

³⁶⁵ Ibid., S. 128.

³⁶⁶ Ibid., S. 127.

šio sandorio, nes būtų per maža vietos karčėmai ir netilptų arklidės. Ji pažymėjo, kad tam yra užtektinai laisvų tuščių namų ir valdų. 1578 m. vadinamąją Malkwitzo karčėmą perėmė Heinrichas Franckas. Ši giminė ją valdė iki XVII a. vidurio³⁶⁷. Senoji Christopho Malkwitzo karčėma – ilgiausiai Asmuso Baumgarto valdytas nekilnojamas turtas Tilžėje. Paskui Asmusas išsikėlė į Kraupišką, kur įsigijo karčėmą³⁶⁸. Tai įvyko 1553–1560 m. 1569 m. A. Baumgartas minimas kaip Kraupiško karčėmos laikytojas³⁶⁹. Asmusas buvo vedęs kelis kartus. Prieš 1555 m. vedė pirmą kartą – Paulio Klemmo dukterį, tuo susigiminiuodamas su viena įtakingiausių Tilžės giminių. Antrą kartą A. Baumgartas vedė Dorotėją Drauschwitz, su kuria vaikų nesusilaukė. Dorotėja mirė 1583 m. Po metų mirė ir pats Asmusas Baumgartas. Pirmoje santuokoje jis buvo susilaukęs sūnaus Konstantino ir dukros Annos³⁷⁰.

Simono Baumgarto sūnus Hansas liko Tilžėje ir iškilo. 1551 m. Hansas Baumgartas tapo teismo suolininko kompanu, o 1558 m. – miesto tarėju, todėl sustabdė savo įgaliojimus teisme. 1576 m. ir 1582 m. ėjo teismo vyriausiojo suolininko pavaduotojo pareigas³⁷¹. Galbūt tokią karjerą lėmė asmeniniai ar šeimyniniai ryšiai. 1549 m. jis ir teismo suolininkas Jeronimas Platte minimi kaip vieno sklypo bendrasavininkiai³⁷². H. Baumgartas buvo vedęs du kartus. Duomenų apie pirmąją jo žmoną rasti nepavyko. Tačiau antroji nuotaka buvo įtakingo asmens – Karaliaučiaus tarybos nario Georgo Schultetuso duktė. Vestuvės su Elisabeth Schultetus įvyko 1564 m.³⁷³ Abiejose santuokose H. Baumgartas palikuonių nesusilaukė. Giminę lemta tėti broliams. Jo vyresnysis brolis Asmusas turėjo tiesioginę įtaką Hanso likimui. 1548 m. jis perleido tėvo palikimą (Hyp. 2, 3) broliui Hansui – karčėmos laikytojui ir pirkliui³⁷⁴. 1551 m. karčėmos valdos plotis – net 168 pėdų³⁷⁵. 1560 m. H. Baumgartas pateikė prašymą pakeisti šią karčėmos valdą į tokią pat kitame krašte. Galbūt prašymas buvo patenkintas, nes didžiąją Tilžės karčėmos dalį perėmė Erasmus Grossas³⁷⁶. Vienos H. Baumgarto turėtos valdos (Hyp. 2, 3) dalos (Hyp. 1) likimas buvo kitoks. 1939 m. ten stovėjo bažnyčiai priklausantys statiniai, o iki 1900 m. veikė Tilžės gimnazija (*Deutsche Strasse* 1). 1551 m. čia iš kitur (Hyp. 103) buvo perkelta kalvė. Tačiau iki 1572 m. ji veikė ne nuolat. 1560 m. skunde dėl jos prašyta kompensuoti už H. Baumgarto turėtą palikimą (Hyp. 2) ir minėta ši dala (Hyp. 1). Tais pačiais metais valda atiteko bažnyčiai. 1586 m. šiame sklype buvo pastatytas laikinas pastatas miesto mokyklai. 1587 m. rašoma, kad „kalvio gyvenamasis namas“ perstatytas kaip mokykla. Jo valdos ilgis siekė 70, o plotis palei gatvę – 34 pėdas³⁷⁷. Tačiau brolio perleista valda buvo ne vienintelis H. Baumgarto turtas. Įsigydamas vieną prie kitos esančias posesijas, dėl kažkokių tikslų jis konsolidavo didelį plotą. 1549 m. H. Baumgartas su teismo suolininku Jeronimu Platte turėjo 60 pėdų pločio sklypą (Hyp. 26 ir 86). 1939 m. šis lokalizuojamas adresu *Deutsche Strasse* 25 ir *Memel Strasse* 27³⁷⁸. 1551 m. minimas dar vienas 60 pėdų H. Baumgarto sklypas (Hyp. 27)³⁷⁹. Vėliau jame buvo su-

³⁶⁷ Ibid., S. 128.

³⁶⁸ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁶⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 68.

³⁷⁰ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁷¹ Ibid., S. 20.

³⁷² KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 81.

³⁷³ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 20.

³⁷⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 49.

³⁷⁵ Ibid., S. 49.

³⁷⁶ Ibid., S. 50.

³⁷⁷ Ibid., S. 48.

³⁷⁸ Ibid., S. 81.

³⁷⁹ Ibid., S. 82.

formuoti keturi sklypai, po 17 pėdų kiekvienas³⁸⁰. 1939 m. ten buvo gyvenamojo namo posesija (Hyp. 26) adresu *Deutschestrasse 26, Memelstrasse 28 ir Langgasse 31*³⁸¹. H. Baumgartui teko ir greta buvęs brolio Asmuso sklypas (Hyp. 24)³⁸².

Giminės liniją Tilžėje buvo lemta pratęsti Simono Baumgarto sūnui Albrechtui. Jis buvo vedęs du kartus. Iš abiejų santuokų susilaukė septynių vaikų (3 sūnų, 4 dukterų). XVII a. Tilžės miesto Baumgartai buvo jų ainiai. Per gyvenimą Albrechtui Baumgartui pavyko sukaupti didelį turtą. Pradžioje jis pasinaudojo tuo, kad senelis buvo vedęs N. Sackheimo našlę³⁸³. Mirusio Christopho Sackheimo karčemą 1544–1545 m. valdė Balthasaras Jerichau (Hyp. 63). Tačiau jau 1548 m. ketveriems metams Sackheimo karčemą perėmė Albrechtas Baumgartas. Jis buvo įpareigotas ją rūpintis, kol sulauks pilnametystės savininko paveldėtojai. 1551 m. karčemą perėmė Christopho Sackheimo sūnus Lozorius. 1578 m. ją vėl atgavo Albrechtas Baumgartas³⁸⁴. Be laikinai valdytos Sackheimų karčemos, Albrechto rankose buvo ir kito turto. 1549 m. karčemos laikytojas ir pirklys A. Baumgartas turėjo namą su 60 pėdų valda. Jame gyveno batsiuovys. A. Baumgartas čia minimas ir 1553 m. Šioje vietoje 1939 m. būta trijų sklypų: a. (Hyp. 48) *Deutschestrasse 48, 49, Langgasse 3*; b. (Hyp. 48) *Langgasse 4*; c. (Hyp. 50) *Goldsmiedestrasse 23*³⁸⁵. 1551 m. Albrechtas Baumgartas prašė suteikti valdą vietoje, kur stovėjo vienuolynas. Jam buvo duota vienuolyno valda ir skliautuotas rūsys. 1939 m. čia stovėjo gyvenamieji namai (Hyp. 21) adresu *Deutschestrasse 20 ir Memelstrasse 20*³⁸⁶. Brolis Asmusas Baumgartas parūpino kitą karčemą. 1552 m. jis perdavė Albrechtui ekstraordinarią karčemos užrašymą su nauju namu buvusiamė Malkwitzo sklype (Hyp. 74). Šią karčemą Albrechtas tiesiogiai valdė iki 1572 m.³⁸⁷ Matyt, vėliau, pablogėjus sveikatai, rūpintis verslu buvo pavesta kitiems. 1578 m. Albrechtas mirė³⁸⁸. Po mirties įvertintas šio valdytas turtas: vienuolyno valda – 700 markių³⁸⁹, Sackheimo karčema – 1 200 markių³⁹⁰, karčema buvusiamė Malkwitzo sklype – 2 200³⁹¹. Našlės ir palikuonių pastangomis giminės turtas buvo išlaikytas³⁹².

Jerichau (*Gerichau, Jerichow, Jericho*)

Jerichau giminės pėdsakų Tilžėje aptinkama XVI a. 3-iajame dešimtmetyje. XVI–XVII a. jos atstovai tapo aukščiausiais Tilžės miesto pareigūnais – burmistrais, miesto tarėjais, teismo nariais. Šios giminės pradininku laikytinas Balthasaras Jerichau. 1540 m. jis į turkų mokesčių rinkėjų akiratį nepakliuvo, nes galėjo veikti hauptmano aplinkoje. 1544 m. B. Jerichau perėmė Christopho Sackheimo, arba devintąjį miestelio, karčemą (Hyp. 63). Ją išlaikė iki 1545 m. Tačiau 1548 m. ši karčema pateko į Albrechto Baumgarto rankas³⁹³. 1546–1549 m. nurodomas „Balt-

³⁸⁰ Ibid., S. 83.

³⁸¹ Ibid., S. 82.

³⁸² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 20.

³⁸³ Ibid., S. 57.

³⁸⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121.

³⁸⁵ Ibid., S. 105.

³⁸⁶ Ibid., S. 72.

³⁸⁷ Ibid., S. 136–137.

³⁸⁸ Ibid., S. 121.

³⁸⁹ Ibid., S. 72.

³⁹⁰ Ibid., S. 121.

³⁹¹ Ibid., S. 137.

³⁹² KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 57.

³⁹³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121.

hasaras Jerichau naujoje hauptmano karčemoje“. Jos laikytojas Tilžės valsčiaus hauptmanas Clausas, arba Nikolausas von Gadendorffas, savo pareigas Tilžės miestelyje eiti pradėjo 1545 m. gegužės 1 d.³⁹⁴ Valdininko aprūpinimui gauta privilegija ir pastatyti pastatai. 1939 m. ši vienuoliktos miestelio karčemos valda Hyp. 17 lokalizuota *Deutsche Strasse* 15, 16 su gyvenamuoju namu *Wasserstrasse* 1, 2 ir *Memelstrasse* 15. Nikolausas von Gadendorffas valsčiaus hauptmano pareigas ėjo iki 1552 m. Jo karčemą B. Jerichau nuomojosi arba valdė už šeimnininką. 1551 m. karčema jau vadinama naujojo šeimnininko – B. Jerichau – vardu. Jos valdos plotis siekė 141 pėdą.³⁹⁵ 1552 m. karčemą laikė B. Jerichau ir Nikolausas Drochneris. 1556 m. karčemą perėmė Heinrichas Büchneris³⁹⁶. Apie 1549 m. B. Jerichau iš Hanso Pernego įsigijo kunigo Simono Hahno sklypą. 1551 m. sklypą išmatavus paaiškėjo, kad jis siekė 120 pėdų. 1939 m. ten stovėjo kampinis namas (Hyp. 77 su Nr. 74) adresu *Deutsche Strasse – Fletscherplatz* 1 ir *Hohestrasse* 1. Tačiau netrukus sklypas imtas naudoti bažnyčios reikalam. 1551–1901 m. čia būta bažnyčios nuosavybės: kunigo namo ir ūkio (*Widdem*), o vėliau prieglaudos³⁹⁷. B. Jerichau statusą rodo eitos pareigybės: 1549 m. jis vienas iš aštuonių Tilžės teismo narių, 1551 m. – miesto išdininkas (*Stadtkämmerer*)³⁹⁸. B. Jerichau mirties data kol kas neiški: vienur nurodomi 1563-iejį³⁹⁹, o kitur – 1566 m.⁴⁰⁰ Jo šeimyniniame gyvenime netrūko moterų – B. Jerichau tuokėsi tris kartus⁴⁰¹. Kaip ir kitose pasiturinčių tilžiškių šeimose, našliai paprastai nelikdavo vieniši. Manoma, kad B. Jerichau susilaukė penkių vaikų: sūnų Jacobo, Moritzo, Balthasaro ir dviejų dukterų: Reginos ir Catharinos⁴⁰². Balthasaro našlė Ursula ištekėjo antrą kartą už buvusios hauptmano karčemos laikytojo Heinricho Büchnerio⁴⁰³. Galima sakyti, esamas karčemos laikytojas vedė buvusio laikytojo našlę. Tilžės miesto istorijoje gilesnę vagą išrėžė Balthasaro ir Ursulos Jerichau sūnūs Jacobas ir Moritzas.

Büchneriai (*Buechner, Buchner*)

Büchnerių giminės kaip karčemų laikytojos veikla Tilžėje nebuvo sėkminga, tačiau prisidėjo XVI–XVII a. Büchneriams siekiant aukščiausių miesto pareigybių. Jų istorija iliustruoja atsikėlimą įsitvirtinimo Tilžės mieste strategiją. Büchneriai giminiavosi su Jerichau, Drochneriais, Ferspachais. Šios giminės pradžią sietume su 1540 m. turkų mokesčių skalviam ir lietuviams, gyvusiems „prie Ragainės pilies“, priskirtu Johannesu Buchneriu. Šis valsčiaus raštininku ir karčemos laikytoju įvardijamas asmuo turėjo antrą pagal dydį bandą net iš 69 apmokestintų galvų⁴⁰⁴. Hansas Büchneris turėjo kitos nuosavybės Vilkyškių apylinkėse, Kalvaičiuose, kurią paveldėjo sūnus ir anūkas⁴⁰⁵. Jis vedė du kartus. Apie pirmąją sutuoktinę nieko nežinome, o antroji buvo karčemos laikytoja Ragainėje ir pirkklė Anna⁴⁰⁶. 1549 m. pastaroji Tilžėje turėjo 160 pėdų sklypą.

³⁹⁴ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1.

³⁹⁵ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 66.

³⁹⁶ Ibid., S. 67.

³⁹⁷ Ibid., S. 140.

³⁹⁸ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1, 34.

³⁹⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 66.

⁴⁰⁰ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 34.

⁴⁰¹ Ibid., S. 34.

⁴⁰² Ibid., S. 66.

⁴⁰³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 67; KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 34.

⁴⁰⁴ DIEHLMANN, H. H. Op. cit. Bd. 3: *Ragnit – Insterburg – Georgenburg und Saalau*. Hamburg, 2008, S. 117.

⁴⁰⁵ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 25.

⁴⁰⁶ Ibid., S. 60.

1939 m. jis lokalizuojamas *Schenkendorfplatz 8, Hohestrasse 7, 8*. Čia stovėjo XVIII a. pastatyta Lietuvių bažnyčia. Tačiau apie kitą sklypo priklausomybę iki XVII a. duomenų neaptikome⁴⁰⁷. 1551 m., 1571 m. Anna Büchner minima kaip našlė. Hansas Büchneris susilaukė keturių vaikų: dukterų – vienos vardo nežinome, kitos vardas Katharina, sūnų – Baltzerio, Heinricho. Baltzeris Büchneris paliko gimtąjį miestą ir įsikūrė motinos miestelyje. 1578 m. Ragainėje jis turėjo karčemą. Galbūt tai buvo motinos paveldas. Abi senujų Büchnerių dukterys buvo ištekintos už miesto tarėjų: Katharina už Nicolauso Drochnerio, o kita – už Moritzo Ferspacho.

Giminės tradicijas Tilžėje tęsė Hanso Büchnerio sūnus Heinrichas⁴⁰⁸. 1552 m. jam užrašyta ekstraordinari karčemos privilegija 75 pėdų sklypui. 1551 m. šioje vietoje buvo 75 pėdų Christopho Böttcherio sklypas. Formuojant Heinricho Büchnerio, arba penkioliktosios miesto, karčemos valdą, jai priskirtas vienas margas sėjamosios žemės (*Säland*) ir šeši margai pievos. 1939 m. valda Hyp. 69 lokalizuojama adresu *Deutschestrasse 69*. Tačiau imtis platesnės veiklos šioje vietoje jis nespėjo. Dėl neaiškių aplinkybių valda atiteko jo motinai – Hanso Büchnerio našlei Annai. Netrukus, apie 1553 m., ją perėmė kažkoks Hansas Zope. Tačiau nežinoma, kokiomis teisėmis – savininko ar nuomotojo. Žinios apie tolesnį valdos likimą nutrūksta iki pat XVII a.⁴⁰⁹ Nežinome, ar buvo pasinaudota suteikta privilegija. Galbūt šios Tilžės valdos perdavimas sietinas su Hanso Büchnerio valdyta karčema Kalvaičiuose. Tuo metu Heinricho asmeniniame gyvenime vyko permainos. 1553 m. jis vedė Anną Rymerin, kuri netrukus mirė⁴¹⁰. 1556 m. Heinrichas iš Balthasaro Jerichau ir Nikolauso Drochnerio perėmė buvusią hauptmano, arba vienuoliktąją, karčemą (Hyp. 17). Nežinome, kaip tą lėmė giminystės ryšys – už Nikolauso Drochnerio ištekėjusi sesuo, tačiau šios nuosavybės įsigijimas vėliau palietė asmeninį H. Büchnerio gyvenimą⁴¹¹. Įsigijęs dar vienos valdos (Hyp. 68) dalį, jis bandė čia įkurti kitą karčemą. 1560 m. Casparo Schultzo našlė Catharina teigė, kad dalį sudarė iki tol neparduotas 25 pėdų rėžis. Tačiau miesto taryba nepatvirtino šio sandorio. Esą būtų per maža vietos karčelai ir netilptų arklidės. Ji pažymėjo, kad tam yra užtekstinai laisvų tuščių namų ir valdų⁴¹². Turbūt neatsitiktinai įsigytas rėžis buvo greta seniau turėto ekstraordinaria karčemos privilegija apdovanoto sklypo (Hyp. 69). 1566 m. mirė senasis buvusios hauptmano karčemos savininkas B. Jerichau. Heinrichas Büchneris vedė jo našlę Ursulą. Kartu įsipareigojo rūpintis jos sūnumi iš pirmosios santuokos Moritzu Jerichau. 1572–1574 m. karčema perduota žmonai Ursulai. Jai mirus, H. Büchneris vedė trečią kartą – moterį, vardu Barbara⁴¹³. Tuo metu H. Büchneris tapo miesto tarėju, o 1575 m. – burmistro kompanu. 1576 m. sausio 28 d. rašoma apie Tilžės valsčiaus ir miesto tarybos nesutarimus. Esą valsčius varžė H. Büchnerio prekybos galimybes. Kunigaikštis pareiškė: „ji turėjo būti panaudota bendram labui“. 1578 m. senoji tvarka atkurta⁴¹⁴. Tai pačiais metais buvusią naująją hauptmano karčemą perėmė posūnis iš antrosios santuokos Moritzas Jerichau⁴¹⁵. 1579 m. H. Büchneris tapo Tilžės miesto burmistru⁴¹⁶. Heinrichas Büchneris mirė, palikęs našlę Barbarą ir sūnų Georgą Friedrichą⁴¹⁷.

⁴⁰⁷ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 241.

⁴⁰⁸ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 60.

⁴⁰⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 129–130.

⁴¹⁰ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 25.

⁴¹¹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 67, 121.

⁴¹² *Ibid.*, S. 128.

⁴¹³ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 21.

⁴¹⁴ *Ibid.*, S. 21.

⁴¹⁵ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 67, 121.

⁴¹⁶ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 21.

⁴¹⁷ *Ibid.*, S. 25.

Polės (*Pohle, Pohl, Pol*)

Kai kurių Tilžės karčemų savininkų linija baigėsi ties vienu asmeniu. Įkurtą karčemą perimdavo kitos giminės. Vienu iš tokių yra Joachimo Polės atvejis. Pavardės formos *Pole, Pol, Pohle, Pohlen* gali rodyti kilmę, nes reiškia „lenkas“. Tačiau neaišku, ar šio asmens pavardė kilo iš pravardės, ar buvo susiformavusi seniau. J. Pole's nebuvimas tarp turkų mokesčių mokėtojų leidžia daryti kelias prielaidas: a) tuo metu Tilžėje jis dar negyveno; b) gyveno Tilžėje, bet būdamas kunigaikščio valdininku, turkų mokesčių nemokėjo; c) neturėjo turto ir nevykdė apmokestinamos veiklos. 1549 m. Tilžėje pirklys J. Pole turėjo didelį 80 pėdų sklypą. 1939 m. valda buvo lokalizuojama (Hyp. 70) adresu *Deutsche Strasse 70* su gyvenamuoju namu *Goldsmiedestrasse 2*⁴¹⁸. Tilžei tampant miestu, J. Pole'ę lydėjo sėkmė: jau 1549 m. jis tapo vienu iš devynių miestelio teismo narių⁴¹⁹, o 1551 m. jis – miesto tarėjas⁴²⁰. Šie metai J. Pole'į atnešė ir kitų pasiekimų. Jis gavo teisę steigti trylikimą miesto karčemą likusiuose dviejuose neužstatytuose 90 pėdų užimančiuose Melchioro Brendelio sklypuose (Hyp. 62)⁴²¹. Tais pačiais metais J. Pole dar gavo vienuolyno valdos dalį su skliautuotu rūsiu. Prieš tai čia iš 60 pėdų vienuolyno valdos buvo išskirtos 34 pėdos barzdaskučiai greta kito sklypo⁴²². Jo kaimynystėje panašią vienuolyno valdos dalį su skliautuotu rūsiu (Hyp. 21) gavo Albrechtas Baumgartas⁴²³. J. Pole's vienuolyno valda minima 1553 m., tačiau duomenų apie veiklą joje nėra. Iki 1555 m. J. Pole's vienuolyno valdos dalis nebuvo užstatyta⁴²⁴. 1555 m., 1562 m., 1564 m. ir 1572 m. J. Pole minimas kaip Tilžės miesto burmistras⁴²⁵. Tačiau antrojoje gyvenimo pusėje sėkmė nuo jo nusigrėžė. Kaip karčemos laikytojas, J. Pole prašė atidėti skolų išmokėjimą⁴²⁶. Tarp 1572 ir 1577 m. jis mirė, palikęs nemažai kreditorinių įsipareigojimų⁴²⁷. Žinomas jo žmonos vardas – Dorothea⁴²⁸. Daugiau duomenų apie J. Pole's šeimą, gimines ar paveldėtojus surinkti nepavyko. Tačiau XVII a. pabaigoje ir vėliau Tilžėje gyveno asmenų su tokia pavarde.

Warschkiniai (*Warschkein, Warskein, Warschkin*)

Georgo Warschkinio pavardė leistų laikyti šį asmenį baltiškosios kilmės. Jis turėjo Tilžėje nemažai sklypų. 1549–1555 m. Georgas užrašytas kaip namų valdos Hyp. 197 savininkas. 1939 m. ji lokalizuojama adresu *Hohe Strasse 16* ir *Garnisonstrasse 53*. Tačiau 1578 m. valdą perėmė Jacobas Thale, vėliau perdavęs savo palikuonims⁴²⁹. Kita G. Warschkinio namų valda driekėsi netoliese. 1551–1553 m. jis turėjo didelę 91 pėdos valdą Hyp. 226. 1939 m. jos vietoje stovėjo gyvenamieji namai *Mittlestrasse 50* ir *Garnisonstrasse 6*. Vėlesni savininkai iki XVII a. nežinomi⁴³⁰. 1551 m. G. Warschkinis turėjo dar vieną – 52 pėdų – sklypą (Hyp. 273). 1939 m. sklypas lokalizuojamas adresu *Goldschmiedstrasse 45* ir *Mittelstrasse 15*. 1561 m. sklypas buvo nupirtas kal-

⁴¹⁸ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 131.

⁴¹⁹ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 1.

⁴²⁰ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 131.

⁴²¹ Ibid., S. 120.

⁴²² Ibid., S. 71.

⁴²³ Ibid., S. 72.

⁴²⁴ Ibid., S. 71.

⁴²⁵ KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 16, 46.

⁴²⁶ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 120.

⁴²⁷ Ibid., S. 120, 131; KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 45.

⁴²⁸ Ibid., S. 45.

⁴²⁹ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 228.

⁴³⁰ Ibid., S. 256.

vei⁴³¹. Nuosavybė turbūt turėjo įtakos stiprėjant G. Warschkinio socialiniam statusui. 1551 m. jis tapo Tilžės teismo nariu⁴³². 1553 m. ar 1555 m. G. Warschkiniui buvo išnuomota devintoji miesto, arba kadaise Christopho Sackheimo, karčema (Hyp. 63). Tad nuomininkas turėjo susidurti su savininku Lozoriumi Sackheimu ir jo seneliu Jacobu Bornu⁴³³. Karčemos nuomos rūpesčiai galėjo paskatinti G. Warschkinį atsisakyti bent dalies namų valdų (Hyp. 197, Hyp. 226). 1561 m. jis pardavė kalvei paskutinę mieste turėtą namo valdą (Hyp. 273)⁴³⁴. Matyt, netrukus G. Warschkinis pradėjo verslą kitur. 1562 m. jo nuomotą karčemą perėmė Hipolitas Boltzas⁴³⁵. 1563 m. turkų mokesčiai mini G. Warschkinį kaip karčemos laikytoją Tilžės valsčiuje (už miesto ribų), kuris mokėjo vos 30 sidabro šilingų⁴³⁶.

⁴³¹ Ibid., S. 305.

⁴³² Ibid.; KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 53.

⁴³³ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 121; KENKEL, H. *Rat und Gericht...*, S. 53.

⁴³⁴ KENKEL, H. *Grund- und Häuserbuch...*, S. 305.

⁴³⁵ Ibid., S. 121.

⁴³⁶ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., Bd. 2, S. 275.

2 priedas

Tilžės karčemų valdos vietos, steigimo arba seniausio žinomo paminėjimo data, pirmasis arba seniausias žinomas karčemos laikytojas

Eilės numeris	1939 m. hipotekos numeris	Įkūrimo arba pirmojo paminėjimo metai	Pirmasis karčemos laikytojas
1	Hyp. 4	1514	Georgas Brendelis
2	Hyp. 16	1534–1535	Gallus Klemmas
3	Hyp. 14	1535	Conradas Ferspachas
4	Hyp. 72	1535	Valentinas Neuhofas
5	Hyp. 12	iki 1540	burgraffas Moritzas von Perschkau
6	Hyp. 6	iki 1540	Georgas Brendelis
7	Hyp. 68	1540	Christophas Malkwitzas
8	?	1540	Jeronimas Biebernickenas
9	Hyp. 63	1537–1543	Christophas Sackheimas
10	Hyp. 1, 2, 3	1540–1543	Simonas Baumgartas
11	Hyp. 17	1546 (arba 1545)	Tilžės valsčiaus hauptmanas Clausas (arba Nikolausas) von Gadendorffas
12	Hyp. 18	1549	Asmusas Baumgartas
13	Hyp. 62	1551	Joachimas Pole
14	Hyp. 74	1551	Asmusas Baumgartas
15	Hyp. 69	1552	Heinrichas Büchneris

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- DIEHLMANN, Hans Heinz. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540*. Bd. 2: *Memel – Tilsit*. Hamburg, 2006; Bd. 3: *Ragnit – Insterburg – Georgenburg und Saalau*. Hamburg, 2008.
- Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*. Hrsg. von Walther ZIESEMER. Wiesbaden, 1968.
- GRUNAU, Simon. *Preussische Chronik* (Die Preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts, Bd. I). Hrsg. von Max PERLBACH. Bd. I. Leipzig, 1876.
- Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Bearb. von Ulrich MÜLLER. Köln, Weimar, Wien, 1996.
- Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Bearb. von Stefan HARTMANN. Köln, Weimar, Wien, 1999.
- Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1540–1551). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten*. Bearb. von Stefan HARTMANN. Köln, Weimar, Wien, 2002.
- KENKEL, Horst. *Grund- und Häuserbuch der Stadt Tilsit 1552–1944* (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 10). Köln, Berlin, 1972.
- KENKEL, Horst. *Rat und Gericht der Stadt Tilsit*. Hamburg, 1974.
- ROWELL, Stephen C. Smulkios žinios iš penkiolikto amžiaus Klaipėdos (apie 1400–1525 m.). In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. Vacys VAIVADA, Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 47–69.
- VIJŪKAS-KOJELAVIČIUS, Albertas. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 1989.
- Das virtuelle Preußische Urkundenbuch: Regesten und Texte zur Geschichte Preußens und des Deutschen Ordens*. Hrsg. von Jürgen SARNOWSKY [interaktyvus]: <<http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/orden.html>> [žiūrėta 2014-09-18].

147

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- Amtsträger des Deutschen Ordens in Preußen und in den Kammerballeien des Reiches*. Zgst. von Dieter HECKMANN. Werder, 2011–2014.
- BISKUP, Marian. *Gdańska flota kaperska w okresie wojny trzynastoletniej 1454-1466*. Gdańsk, 1953.
- ELERTAS, Dainius. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialinės struktūros kontekste. In *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai*: skaitmeninė knyga. Sud. Libertas KLIMKA. Vilnius, 2010 [interaktyvus]: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7131&p_d=94566&p_k=1> [žiūrėta 2014-09-18].
- FORSTREUTER, Kurt. *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg, 1931.
- GRUNERT, Walter. Zur Bevölkerung Insterburgs und ihrer Herkunft [1937]. In *Familienkundliche und ortsgeschichtliche Beiträge aus „Nadrauen“*. Heimatbeilage des „Ostpreußischen Tageblatts“, erschienen Insterburg 1935 bis 1940. Hrsg. von Carsten FECKER. Hamburg, 2013, S. 254–265.
- GRUNERT, Walter. Kammeramt Saalau 1680 [1939]. In *Familienkundliche und ortsgeschichtliche Beiträge aus „Nadrauen“*. Heimatbeilage des „Ostpreußischen Tageblatts“, erschienen Insterburg 1935 bis 1940. Hrsg. von Carsten FECKER. Hamburg, 2013, S. 340–348.
- Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*. Hrsg. von Hans MORTENSEN, Gertrud MORTENSEN, Reinhard WENSKUS. Wiesbaden, 1968–1989.
- HUBATSCH, Walther. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Bd. 1. Göttingen, 1968.
- IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su Prūsais iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas, 1934.
- JOOST, Peter. Eine Chronik der Stadt Tilsit. In *Tilsit*. Hrsg. von der Landsmannschaft Ostpreußen. Hamburg, 1990, S. 7–26.
- KEBESCH, Heinz. Burg und Marktflecken Tilse und Gründung der Stadt Tilsit [interaktyvus]: <http://www.tilsit-ragnit.de/tilsit/ti_burgmarkttilse.html> [žiūrėta 2014-09-18].
- KIAUPA, Zigmantas. *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*. Vilnius, 2010.

- KIRRINNIS, Herbert. *Tilsit die Grenzstadt im Deutschen Osten*. Tilsit, 1935.
- KOPP, Jenny. *Geschichte des Landkreises Tilsit*. Tilsit, 1918.
- KUBERZIG, Kurt. *Die Kleine Chronik der Stadt Tilsit*. Tilsit, 1938.
- LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.
- MACHOVENKO, Jevgenij. *Teisės istorija*. Vilnius, 2013.
- NADOLNY, Elly. Aus der Geschichte der Stadt. In *Tilsit-Ragnit. Stadt und Landkreis. Ein ostpreußisches Heimatbuch*. Zgst. und erarb. von Fritz BRIX. Würzburg, 1971, S. 82-98.
- SCHNEIDER, Friedrich. *Tilsit von der Gründung der Schalauenburg bis zum Jahre 1813*. Tilsit, 1852.
- SEMBRITZKI, Johannes; BITTENS, Arthur. *Šilokarčemos apskrities istorija*. Šilutė, 2008.
- TATORIS, Jonas. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994.
- THALMANN, Waldemar. *Geschichte der Fleischer-Innung zu Tilsit*. Tilsit, 1924.
- THALMANN, Waldemar. *Geschichte der Schneider-Innung zu Tilsit*. Tilsit, 1926.
- THALMANN, Waldemar. *Stadtgeschichte Tilsits*. Tilsit, 1938.
- THALMANN, Waldemar. *Der Tilsiter Klostersturm: Erzählung aus dem 16. Jahrhundert*. Tilsit, 1924.
- THALMANN, Waldemar. *Wie entstand Tilsit? Entstehung der Markflecken und Entwicklung zur Stadt: besonders in wirtschaftlicher und stadtebaulicher Hinsicht*. Tilsit, 1925.
- THALMANN, Waldemar. *Zeugen aus der Ordenszeit in Tilsit*. Tilsit, 1925.
- THIEL, E. C. *Statistisch-topographische Beschreibung der Stadt Tilse*. Königsberg, 1804.
- VOIGT, Johannes. Valstiečių sukilimas Prūsijoje 1525 m. *Mūsų žinynas*, 1921, Nr. 2, p. 120-149.
- WEISE, Julius. *Herzog Erich von Braunschweig, der letzte Komtur des Deutschordens zu Memel*. Königsberg, 1908.
- WENSKUS, Reinhard. Aufstieg und Fall der Familie Perschkau. In WENSKUS, Reinhard. *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter: Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*. Hrsg. von Hans PATZE. Sigmaringen, 1986, S. 455-473.
- ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, 2002.
- ZINS, Henryk. *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku: walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*. Warszawa, 1953.
- ŽUKAS, Julius. Klaipėdos verslas ir pramonė iki 1945 m. In *Klaipėdos pramonės ir verslo istorija*. Klaipėda, 2012, p. 6-67.
- БАХТИН, Анатолий. *Замки и укрепления Немецкого ордена в северной части Восточной Пруссии: Справочник*. Калининград, 2005.
- МОРИН, Уоллер. *Лондон. 1700 год*. Смоленск, 2003.

A SETTLEMENT GROWING INTO A TOWN: THE EXPANSION OF INNS IN TILSIT FROM 1514 TO 1552

Dainius Elertas

Summary

The period of the 15th to the 16th century witnessed a clash of interests relating to the transit of goods by the River Neman between the merchants of Gdansk and those of Königsberg and Kaunas, who were becoming stronger. The Commanders of the Teutonic Order in Ragnit supported Königsberg. The 1466 to 1525 period of peace between

the Teutonic Order and the Grand Duchy of Lithuania changed the prospects of Ragnit and Tilsit. However, sentiments of war prevailed until the secularisation of Prussia. With the decline of military functions, the significance of transit, communications and trading centres kept increasing. The development of the road and river network in the region was influenced by the necessity to regulate the Gilge and Russ, tributaries of the Neman, caused by geological processes. The emerging road network pushed Ragnit aside. The formation of an outer castle settlement (*Flecken*), which provided services to the castle of Tilsit, was influenced by the position of the locality, convenient for transit both by the Neman and by the roads. The turning point was marked by the innkeeping privilege granted to Georg Brendel by the Grand Master of the Order on 8 June 1514, the Bernardine monastery that was founded in 1515, and the settling in Tilsit of H. Hoppe, the foreman of the Neman dredging works. By exploiting the geo-political circumstances, Königsberg managed to become stronger and to subjugate Tilsit to its trading system. Certain kinds of legal pressure were employed, such as the mandatory offer of goods to Königsberg and the right of storage from 26 December 1518, regional procedures on trade restrictions in 1529, and cancelling the right of Tilsit to hold two annual fairs in 1529. However, an increasing flow of transit ensured the growth of Tilsit, and its inhabitants found ways to break the monopoly of Königsberg. The volume of transit resulted in an increasing number of inns: in 1535, there were four inns, in 1540 eight, and in 1551 there were 15. Administrative reform in the Duchy of Prussia in 1525 led to the formation of the Tilsit Amt, with the castle as the Hauptamtmann's residence. In the founding privilege of Tilsit town, innkeepers were told to look after the needs and comforts of travellers and the stables by the Neman. An analysis of the locations of inns revealed the desire of their keepers to stay closer to major routes and marketplaces. Out of 15 inns, 13 were located on the main street, and one in the main marketplace. Inn holdings were at least twice as wide along the street as the holdings of other houses. They belonged to the richest townspeople and the most influential Amt administrators. In the structure of local governance that developed in Tilsit in the years 1547 to 1551, two thirds of the individuals were related to innkeeping. They were also connected through kinship relations. Data from the Turkish tax of 1540 offers quite a precise picture of the town of Tilsit. At that time, *Stedtlein* was added to the official positions of Tilsit as *Flecken* and *Stadflecke*. The legal-administrative reorganisation of the town started following the Duke's letter of 7 October 1547. The transformation into a town was accompanied by planned urban development. In 1551, the drawings and the first instruction of the Duke on the layout of town were ready. The privilege of the establishment of the town announced in Tilsit on 2 November 1551 was the first one of its kind in the Duchy of Prussia.